

Наукові
записки
(випуск перший)

**Управління культури Чернігівської обласної
державної адміністрації
Чернігівський літературно-меморіальний
музей-заповідник М. М. Коцюбинського**

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

(випуск перший)

**Чернігів
1996**

За рішенням науково-методичної ради відновлюється видання Наукових записок Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського. Саме відновлюється, адже раніше виходили збірники музею — 1939, 1940, 1941, 1962 та інших років. Вони несли цілком відповідне часові ідеологічне навантаження, яке занадто часто викривляло постать і творчість М. Коцюбинського за законами «соціалістичного реалізму», «пролетарського інтернаціоналізму», «гегемонії робітничого класу», тощо. А до деяких тем доступ дослідникам був закритий взагалі.

Тому то зараз, в незалежній Україні, є потреба налагодити видання Наукових записок музею М. Коцюбинського, щоб відтворити ту гармонію, пошукувачем якої все життя був видатний письменник. Скажімо, треба по-новому вивчати теми, що стосуються впливів європейської літератури (особливо, скандинавських) на нашого класика, його взаємин з російськими діячами, ставлення письменника до релігії, потребують досліджень і трагічні долі нащадків. А хрестоматійні навіть «Тіні забутих предків», «Інтермеццо», «Фата моргана» досі залишають Михайла Коцюбинського одним із найзагадковіших українських письменників.

Приємно згадати, що цей перший випуск Наукових записок відкриває дослідження видатного літературознавця Михайла Возняка, знайдене у рукописних фондах Львівської бібліотеки імені В. Стефаніка. І наскільки вдалося встановити, праця ніколи не друкувалася. Отже, це перша публікація більш ніж через 50 років після її написання.

Сподіваючися на прихильність дослідників красного письменства, всіх, хто любить українську літературу, розпочинаємо наші Наукові записки.

Редакційна колегія:

Ю. Р. Коцюбинський (голова редколегії),
В. Ф. Чепурний, О. І. Єрмоленко, М. І. Москаленко.

Упорядник: В. Ф. Чепурний, вчений секретар

Редакційно-видавничий комплекс
«Деснянська правда»

Ч $\frac{0503020300-22}{237-96}$ ББК 83.34 УКР 6

ISBN 966—502—008—0

© Музей-заповідник М. М. Коцюбинського, 1996

ПУБЛІКУЄТЬСЯ ВПЕРШЕ
(Збережено орфографію автора)

Михайло ВОЗНЯК
професор, академік.
(Львів)

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ

В «ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОМУ ВІСНИКУ»

Замість двотижневика «Зоря», видаваного Науковим Товариством ім. Шевченка, й двомісячника «Життя і слово» за редакцією Івана Франка почав 1898 р. виходити місячник «Літературно-науковий вісник», до редакційної колегії якого увійшли, крім редакторів припинених видавництв Олександра Борковського та Франка, голова Наукового Товариства ім. Шевченка Михайло Грушевський і Йосип Маковей. По виході Борковського й Маковея з редакції скомплектував редакційну колегію Володимир Гнатюк і так скомплектована редакція підписувала журнал від шостого тому.

В новому журналі не спішився Михайло Коцюбинський друкувати свої твори. 20 (8) травня 1898 він писав до Костя Паньківського між іншим ось що: «Маю оце прохати Вас, Шановний Добродію, поради й помочі. З деяких причин — про які, коли б Ви схотіли, міг би поговорити з Вами одверто — я поклав нічого не давати до «Літературного вісника». Другої часописі, де б я міг містити свої роботи, — не знаю, тож, очевидно, шукаю притулку для своїх праць поза періодичними виданнями. У мене тепер є кілька новел і оповідань, які я хотів би надрукувати. Пам'ятаючи, що Ви раніш займалися виданням «Дрібної бібліотеки», звертаюся оце до Вас з проханням прийняти мої дрібниці в свою «бібліотеку», а коли це з будь-яких причин не можливе, — порадити, куди й до кого маю звернутися. Буду дуже вдячний за всяку раду й вказівку».¹) Таке писав Коцюбинський до Костя Паньківського, хоч одночасно був свідомий всеукраїнської ролі гали-

1) М. С. Возняк. До зв'язків М. М. Коцюбинського з Галичиною (Записки Історичного та Філологічного факультетів. Т. 1, Львів, 1940, с. 190).

цького журналу. Того ж дня, що до Паньківського, він написав лист до Григорія Коваленка-Коломацького у Владикавказі, повідомляючи його, що «через цензуру доходить тепер галицький журнал «Літературно-науковий вісник», що дає змогу зробити його загальноукраїнським журналом». І Коцюбинський заохочував Коваленка-Коломацького: «Ви, добродію, живете в таких цікавих маловідомих нам краях, і було б дуже добре, коли б Ви (в кореспонденціях, наприклад, до «Літературного вісника») подали нам звістки про той край та народ».¹⁾

Три члени редакційної колегії «Літературно-наукового вісника» завідували також «Видавничою спілкою», основаною 1898 р. в століття відродження української літератури, започаткованого виходом Вергілієвої «Енеїди» в трагестії Івана Котляревського. Від «Спілки» звернувся Володимир Гнатюк до Коцюбинського 31 грудня 1898 р. з листом, де між іншим писав: «Я чув, що Ви маєте написане дещо нове. Коли так, то будьте ласкаві повідомити мене, чи було би з тих Ваших творів тільки, щоби вистало на один том? Чи передали би Ви їх нам до друку і під якою умовою?». Одночасно зазначував, що один том може вносити найбільше 10 аркушів друку, щоб ціною зробити видання доступним якнайбільшому колу читачів²⁾. Текст відповіді Коцюбинського, прочитаної Гнатюком на засіданні дирекції «Спілки», досі не опублікований. Йі зміст відомий з листа Гнатюка, що 20 квітня 1899 р. писав: «Спілка годиться видати **всі Ваші праці** вчислені в письмі. Щодо програми, то просила б від себе отсе взяти Вам під розвагу: Спілка видасть Ваші праці в **двох** томах з **задержанням Вашої програми**». Далі Гнатюк писав, що коли томи будуть об'ємом більші десятиох аркушів, «Спілка» розіб'є їх на три й навіть чотири томики, і додавав, що вона бажала б «дати на перший том **недруковані**»³⁾ твори Коцюбинського, а в дальших томах мішані, друковані вже й недруковані. В дописці Гнатюк повідомляв, що твори Коцюбинського друкувала б «Спілка» щойно восени, переплітаючи окремі томи творами інших авторів. Таким чином Коцюбинський міг би приготувити може щось нове.⁴⁾ Не отримавши відповіді, написав Гнатюк знов 10 серпня

1) Твори М. Коцюбинського. Т. VII. Листування (1886—1906). Харків—Київ, 1900, с. 86.

2) Музей М. Коцюбинського. Збірник 2. Чернігів, 1940, с. 90.

3) Там само.

4) Там само, с. 91.

5) Там само.

1899 р. до Коцюбинського, прохаючи відповіді, а в разі згоди присилки рукопису.⁵⁾

На пропозицію «Спілки» відписав Коцюбинський 27 (15) серпня 1899 р. ось що: «Обидва листи Ваші дістав, але що мене не було деякий час в Чернігові, а відтак мав я усякі клопоти, то й не одписав досі на Ваш перший лист, тим паче, що, як Ви писали, перший томик моїх праць мав би друкуватися лише восени.

Очевидячки, я згоджуюся на всі пропозиції «Спілки», з винятком тої, щоб перший томик складався з самих йно новел, бо до осені у мене не набереться стільки нових праць, аби далось з них скласти цілий томик. Тому то я прохав би, щоб і в першому томикові містилися разом з новими і друковані вже роботи.

Прислати рукописи зараз не можу, бо дещо ще не викінчене, а то треба переписати й виправити. Не раніш, як за 2 місяці я зможу прислати дещо на Ваші руки. Постараюся зробити се скоріше; але як крайній термін — визначаю два місяці».¹⁾ Пару тижнів пізніше, 24 (12) вересня 1899 р., Коцюбинський писав, що найдалі за місяць пришле рукописи й бажаний порядок, а щодо заповнення об'єму томиків, прохав допомоги Гнатюка. Ще додавав «велику просьбу». З уваги, що у виданні писань Коцюбинського будуть передруки з «Правди», «Зорі» і «Життя і слова», «мені дуже хотілося би — писав Коцюбинський — дещо змінити, дещо викинути, або поправити і для того, чи не могли б Ви прислати мені листами коректу, яку я, очевидно, зобов'язуюсь якнайскорше одслати Вам готову».²⁾

Гнатюк прийняв на себе справу об'єму томів і прохав Коцюбинського, якщо він має хоч трохи скрипту, прислати йому, бо дуже бажав, щоб хоч один том творів Коцюбинського вийшов 1899 р. Дальший скрипт міг прислати Коцюбинський пізніше. Щодо друкованих праць, радив прислати їх справлені до Львова.³⁾ Коцюбинський відповів 8 листопада (27 жовтня) 1899 р. Послав тим часом маленький нарис «В пугах шайтана» й писав далі: «Більшу річ пишу, але маю дуже мало вільного часу і багато клопотів службових, а через те, дай боже, щоб я цього місяця — що кажу і в половині надоліста — скінчив її. Тому гадаю собі, чи не могли б Ви обійтися для першого томику тільки одною, зпосеред давніх, новою новелькою моєю; друге ж оповідання «Доро-

1) Твори М. Коцюбинського. Т. VII, сс. 94—95.

2) Там само, с. 95.

3) Збірник 2, с. 98.

гою ціною», яке саме стараюсь викінчити, могло б увійти до другого випуску. Що думаєте про те?

Щодо об'єму томиків, то справу цю з дорогою душею полишаю Вам. Піду навіть далі: даю Вам повне право помістити в першому томикові ті праці (давніші) мої, які Ви знайдете відповідним містити; тільки прошу прислати мені друківані одбитки, або вирізки **в ковертах** (найскоріша дорога), а я обіцяю Вам за три, тахітат чотири дні повернути з поправками теж таким способом».¹)

Дня 16 листопада 1899 р. Гнатюк дякував Коцюбинському за прислану новелу й повідомляв, що дав її вже складати. Крім неї мали увійти до першого тому ще «На віру» й «П'ятизлотник», а як вони не вповнять тому, долучить іще оповідання «Ціпов'яз». Вибрав найдавніше друківані речі тому, що про них багато читачів могло вже забути, а втім ніщо з них не вийшло окремою відбиткою. В дальших випусках задумував додавати по одній новелі (або по дві) з таких, з яких роблено відбитки. Пропонував дати заголовок від першої новели «В путах шайтана», а якщо Коцюбинський не згодився б, прохав подати інший заголовок, бо він був потрібний до биття сигнатури на окремих аркушах. Бажав випустити томик іще 1899 р. й тому радив не переводити коректури, бо це викликувало перерву в складанні. Якщо Коцюбинський бажав кінче переводити коректуру, прохав відслати її якнайшвидше.²)

Побоювання Гнатюка мали основу. Посилки коректури зо Львова до Чернігова задержали вихід першого томика писань Коцюбинського у «Видавничій спілці». Він обіймає оповідання: «В путах шайтана», «На віру» та «Ціпов'яз» і вийшов шойно 1900 р. Потверджуючи відбір п'ятох книжок «Видавничої спілки», між іншим також «В путах шайтана», Коцюбинський писав 28 (15) березня 1900 р. до Гнатюка: «Книжка видана так добре, так чепурно, що мені лишається скласти Спілці в особі Вашій, яко директора її, велике спасибі.

Мені соромно, що я й досі не прислав Вам того оповідання, яке призначено мною до другого томуку. Коли ж як на злість мов з мішка посипались на мене деякі пригоди — і важкі хвороби в родині, і якісь несподівані бюрові роботи, що не давали мені й дихати, не то писати щось. А проте почуття вини тяжить на сумлінні і я прошу вибачити мені.

1) Твори М. Коцюбинського. Т. VII, с. 96.

2) Збірник 2, с. 95.

Разом з тим просив би визначити мені якийсь термін для присилки рукопису, — бо тоді мені легше було б зрегулювати свій час і роботу. Теж просив би звістити, які саме новели мої гадаєте помістити в другому томикові, рахуючи нове оповідання на сторін 80—100 друку, — і коли можете розпочати друк. Я був би дуже вдячний за такі відомості.

Пам'ятаючи ласкаву обіцянку Вашу — переслати мені авторські примірники «В путях шайтана», звертаюся до Вас з проханням висилати їх на ту ж саму адресу, на ун(іверситет), не більш як по 2 прим. на раз і не частіше, як раз на тиждень».¹⁾ Два дні пізніше повідомляв Коцюбинський Гнатюка, що «умови змінилися», і прохав не висилати йому нічого на вказану в останньому його листі адресу.²⁾

Радий з задоволення Коцюбинського, висловив Гнатюк 13 квітня 1900 р. своє гаряче побажання, щоб «Спілка» видала 1900 р. два томики його творів, один до липня, а другий восени. До другого тому мала увійти нова повість Коцюбинського, а решту змісту томика мав означити сам Коцюбинський. Далі повідомляв, що «Спілка» могла вислати Коцюбинському 50 примірників зброшурованих або 30 в оправі. Стверджуючи, що видання «Спілки» розходились у Галичині досить слабо, Гнатюк писав: «Друкуємо 1200 примірників. До Росії не пускають. Не знаю, чи не добре було б вислати книжки до цензури і просити, аби впустила їх в Росію?»³⁾. Коцюбинський відповів 25 (12) квітня 1900 р., починаючи лист словами: «Незабаром пришлю Вам своє оповідання до другого томику, тоді Ви самі означите, які увійдуть туди з друкованих уже новел, бо мені однаково, що буде видано раніш, а що пізніше. За призначені 50 примірників «В путях шайтана» дуже дякую, просив би тільки, коли можна, щоб 20 з них було оправлених, а 30 брошурованих. Покищо не знаю, яким способом дістати їх. Як тільки знайду шлях, повідомлю Вас. Ваша гадка звернутись до цензури нашої за дозволом пускати в Росію видання Спілки — мені дуже вподобалася. Порадившись де з ким, як це діло обставити краще, раджу Вам подати просьбу на імення «Начальника Головного Управління по делам печати князя Николая Владимировича Шаховского» (в Петербурзі).

1) Твори М. Коцюбинського. Т. VII, сс. 101—102.

2) Там само, с. 102.

3) Збірник 2, с. 101.

Пошліть йому разом з просьбою свої видання белетристичні, прохайте, щоб він звернув увагу на їх невидний зміст і дозволив їх продавати в Росії».¹)

Найближчий лист до Гнатюка писаний 15 (2) травня 1900 р. Коцюбинський почав його словами: «Вибачайте, що замість обіцяного довшого оповідання посилаю Вам отсю дрібничку для другого томуку моїх оповідань. Сталось це через те, що мені не сподобалось мое оповідання п. з. «Дорогою ціною» і я хочу переробити його. Очевидячки, що я не встиг би зробити цього для другого томуку, який маєте намір видати до липня. Переробивши, пришлю Вам обіцяне оповідання, воно піде вже до III випуску.

Зміст і заголовок другого томуку буде залежати від Вас, тільки прохав би написати мені, що має туди увійти і як думаєте його охрестити. Коректу прошу висилати, обіцяю не затримувати її».²)

В найближчому листі, писаному 25 (12) травня 1900 р., Коцюбинський годився на титул і зміст другого томука, прохаючи додати до нього, якщо дозволить визначений об'єм, ще одно невеличке оповідання п. з. «Помстився», надруковане в «Зорі» з 1894 р.³). До другого томука писань Коцюбинського п. з. «По-людському. Оповідання з бесарабського життя» увійшли оповідання: «По-людському», «Помстився», «Посол від чорного царя», «Пе коптьор» і «Для загального добра». Відсилаючи 65—80 сс. коректури, писав Коцюбинський 14 (1) серпня 1900 р. до Гнатюка: «Пишете, що як дістанете отсю посилку, вишлете кінець. Коли в друкарні закінчили складання книжки, просив би все останнє вислати мені разом, в одному коверті». Журился авторськими примірниками першого томука, пишучи: «Дуже мені прикро, що ніяк не можу дістати авторських примірників «В путях шайтана», а маю в них потребу. Чи не спробували б Ви вислати мені один примірник під опаскою, ачей цензура пустить».⁴). Дня 14 вересня 1900 р. повідомляв Гнатюк Коцюбинського, що «В путях шайтана» вислав йому на адресу, яку він подав, тепер висилає 3 аркуші «По-людському», а решту вишле в двох іще посилках.⁵) Потверджуючи відбір, 1 жовтня (18 вересня) 1900 р. Коцюбинський писав: «Я повний признання за так

1) Твори М. Коцюбинського. Т. VII, с. 103.

2) Там само, с. 104.

3) Там само, с. 105.

4) Твори М. Коцюбинського. Т. VII, с. 108.

5) Збірник 2, с. 107.

гарно виконане видання і за весь той клопіт та працю, яку Ви ласкаво взяли на себе, видаючи мої оповідання. Прийміть від мене щиросердечну подяку ще раз». Прохав також вислати на адрес: Київ, Б(еренштам), 1 прим. «В путях шайтана» й 1 прим. «По-людському».¹⁾

Заповідаючи, що два примірники «По-людському» та «В путях шайтана» вишлються в означеному терміні, Гнатюк писав 6 жовтня 1900 р.: «Прошу тепер ладити свою повість, бо коли не вдалося нам видати її сього року, то добре було б з початком 1901. Скоро буде готово, прошу прислати. Прошу також прислати свою фотографію і життєпис; я дам їх на початку книжки враз із характеристикою д. Фр(анка), яку він напише».²⁾ До пропозиції Гнатюка в справі свого життєпису поставився Коцюбинський негативно, як виходить із таких його слів у листі, писаному 23 (10) лютого 1901 р. до нього: «Ви якось писали, що добре було б до 3-ї книжки додати автобіографічну замітку, і я був пристав на це. Тепер, роздумавши, я вважаю, що це було б зайве, для мене трудне й для читачів нецікаве. Краще на мою думку обмежитися переднім словом д-ра Франка». Обіцяв тим часом постаратись прислати повістку «Дорогою ціною», що піде першою до третьої книжки, до якої пропонував дати далі оповідання: «Хо», «П'ятизлотник» із «Зорі» за 1892 р. й «Пісня» з «Зорі» за 1895 р. з переміною заголовка на «На крилах пісні».³⁾ Ще 23 (10) жовтня 1901 р. виправдував Коцюбинський перед Гнатюком: «Я чуюся перед Вами винним — досі не прислав до третьої книжки обіцяного оповідання. Не буду широко розводитися про причини, скажу тільки, що це було трудно для мене, майже неможливе. Зате тепер можу з певністю сказати, що за місяць будете мати моє оповідання п. з. «Дорогою ціною».⁴⁾

Дня 15 квітня 1902 р. дякував Гнатюк Коцюбинському за дві прислані йому книги, між ними й за відбитку з 1 книжки «Киевской Старини» «Дорогою ціною», і писав: «Дуже велика шкода, що тепер не може Вид. спілка випустити 3-го тому. Вона так зашлапалася в довги, що тепер, хоч має цілий ряд приготованих праць до друку, то не буде їх друкувати — хіба дещо, і то в дуже повільнім темпі, доки не прийде до більшої рівноваги. А Ваші оповідання подобалися загаль-

1) Твори М. Коцюбинського. Т. VII, с. 110.

2) Збірник 2, сс. 108—109.

3) Твори М. Коцюбинського. Т. VII, с. 115.

4) Там само, с. 118.

нож.¹⁾ Ще не отримавши цього листа, писав Коцюбинський 8 червня (26 травня) 1902 р. до Гнатюка: «Я дуже інтересуюся, як стоїть справа з виданням книжок у «Видавничій спілці». Мені бажалобся, щоб Спілка видала останні два томики моїх оповідань. Окрім «Дорогою ціною», яке в Галичині сливе невідоме, у мене є ще три оповідання нових, ніде надрукованих: «Лялечка» — етюд, «На камені» — аквареля і «Поединок» — образок. Рахуючи їх і ті оповідання, що не ввійшли у видані Спілкою томики (Хо, На крилах пісні, П'ятизлотник) — як раз стало б на такі два томики, як видані.

Коли б можна це зробити і Ви взяли б на себе труд поговорити в цій справі з дирекцією Спілки, я був би дуже вдячний Вам. Взагалі мені хотілось би, щоб всі мої оповідання були зібрані до купи та видані у Львові.²⁾ Не бачачи в листі Коцюбинського відповіді на свій лист, Гнатюк 12 червня 1902 р. ще раз написав про брак грошей у «Видавничій Спілці» й писав далі: «Я буду старатися одначе, щоби вже восени надруковано збірку Ваших оповідань із почисленням їх на 1903 р. Думаю, що найліпше буде надрукувати коротші оповідання (між тим і нові), а «Дорогою ціною» і як ще що останеться — в четвертій книжці. Про се прошу ще висловити свою думку». Тут і питався Гнатюк: «Чи не згодили б ся Ви одно оповідання прислати до Л. Н. Вісника, звідки опісля його б передруковано в збірній книжці?»³⁾ Дякуючи Гнатюкові за піклування коло своїх новел, Коцюбинський писав 17 (4) серпня 1902 р.: «Спасибі, що порадили «Спілці» видати 3-й томик мій ще сеї осені.

Проти того плану видання, що подаєтє, нічого не маю, хай в 3-й томик йдуть дрібні оповідання, переважно нові, як: «На камені», «Лялечка», «На крилах пісні», «П'ятизлотник», «Хо». Решта ввійдуть у 4-й.

З великою охотою дам до «Вісника» одно з нових оповідань. Тільки перепишу і вишлю на Ваші руки. Для окремого видання теж незабаром пришлю рукопис.⁴⁾

Вернувшись у половині вересня з вакацій до Львова, написав Гнатюк 3 жовтня 1902 р. до Коцюбинського, щоб порозумітись щодо друку третього тому його новел. «Видавчина спілка — писав він — кінчить уже на сей рік усі свої серії, а зачне друк деяких книжок на р. 1903. Тому, що тепер було б якраз добре приступити до друку Ваших новел, я прошу, не

1) Збірник 2, сс. 113—114.

2) Твори М. Коцюбинського. Т. VII, с. 130.

3) Збірник 2, с. 115.

4) Твори М. Коцюбинського. Т. VII, с. 131.

отягаючись, прислати мені рукопис нових речей, бо опісля влізе знов щось у дорогу і друк готов знов задержатися. А я бажав би дуже, щоби книжка вийшла ще сього року».¹⁾ Дня 6 жовтня (23 вересня) 1902 р. Коцюбинський писав: «Разом з листом отсिम посилаю Вам під опаскою (рекоменд.) рукописи трьох своїх новел: «Лялечка», «На камені» і «Поєдинок», бо я й сам бажав би, аби третій томик вийшов ще сього року. Одно з тих оповідань, яке Ви самі схочете, надрукуйте у «Віснику», хоч рівночасно його можна б складати і для третього томика. Я хотів би, щоб в нього увійшли, опріч цих трьох новел, ще «Хо», «П'ятизлотник» і «Пісня». Не добре було б, коли б 3-й т. був меншим від попередніх двох. Я цього боюся і пхаю в нього цілих шість новел. Зрештою Вам видніше буде. «П'ятизлотник» друкувався в «Зорі» 1892 р., а «Пісня» теж в «Зорі», здається, в р. 1895-у. Я прохав би це останнє оповідання назвати «На крилах пісні», це більше відповідає змістові. Коректу (другу), будьте ласкаві, присилайте мені, затримувати не буду».²⁾ Гнатюк повідомив Коцюбинського 14 жовтня 1902 р. ось про що: «З присланих Вами оповідань дано до Вісника «На камені». Щодо порядку новел III т., то я прекладаю такий: 1) Поєдинок, 2) Лялечка, 3) На камені, 4) Хо, 5) П'ятизлотник, 6) На крилах пісні. Коли Ви згодитесь на нього, зараз скажу складати і коректу буду присилати одну. Прошу також подати титул книжки».³⁾ Коцюбинський відписав Гнатюкові 17 (4) жовтня 1902 р. так: «Щодо порядку новел в III т., то я згоджуюсь на поданий Вами. Титул книжки можна взяти од першого оповідання, яким починається книжка, як це ми робили в попередніх двох томиках.

Чекаю коректи. Чи не могли б Ви яким чином вислати кн. «Вісника», де надрукуете «На камені», себто 11 кн. за 1902 р.

В часі складання томика в друкарні й пересилання коректури Коцюбинському писав Гнатюк 12 листопада 1902 р. до нього: «З клішем я думаю зробити так: до третьої книжки дам кліш давніший тому, що він зроблений, і якби не був ужитий, мене на загальних зборах. В спілки могли б за те чіпати. Зате до 4-ої книжки, яку, маю надію, видамо на другий рік і де піде решта Ваших праць, дам зробити кліш із

1) Збірник 2, с. 117.

2) Твори М. Коцюбинського. Т. VII, сс. 135—136.

3) Збірник 2, с. 119.

нової фотографії і поміщу його там разом із біографією та статтею про Вашу літературну діяльність. Прошу написати, чи годиться на те». 1) Коцюбинський відповів 17 (4) листопада 1902 р. так: «Згода! Робіть так, як вважаєте потрібним і кращим. Коректу прошу висилати далі. В «Хо» хай складачі не складають отснх місць на стор. 29 (окремої брошури, виданої Лукичем) знизу 7 рядків. Починається словами: «А ти попе...» і кінчиться: «рух будучого попа».

На стор. 32: — «А як там піп?».. і кінчаючи словами: «і мусить вклонитись добродієві». 2)

Знетерпеливлений, що не приходили дальші аркуші коректури, Коцюбинський писав 20 (7) грудня 1902 р. до Гнатюка: «Мені конче треба самому переглянути коректу, особливо «П'ятизлотник» і «На крилах пісні».

У мене вже готов матеріал для 4-ї книжки: «Цвіт яблуні» — етюд, «Fata morgana» — з сільських настроїв» і «Дорогою ціною», опов.» 3) Наслідком хвороби Гнатюка вихід третього томика оповідань Коцюбинського припізнився. Томик вийшов 1903 р. з портретом автора. Надрукований тут етюд «Лялечка» появився уперше в альманаху на честь Панька Куліша «Дубове листя». Київ 1903.

Отримавши від автора «Оповідання» Коцюбинського у видавництві «Вік», Гнатюк писав Коцюбинському 24 листопада 1903 р. між іншим ось що: «Ваші оповідання видані дуже гарно; я тішуся тим, бо досі українські критики не оцінювали Ваших оповідань, як вони на те заслугоють, але то мабуть лиш через те, що їх попросту не знали. Надіюсь, що незабаром Вид. спілка видасть решту Ваших оповідань у нас та що зробить їх доступними публіці, що попередніми томками дуже вдоволена.» 4) Відповідаючи Гнатюкові, 6 лютого (24 січня) 1904 р. Коцюбинський писав про себе: «Я пишу тепер щось небагато. Моя урядова праця забирає у мене весь час, та ще здоров'я не служить, настрою нема. За кілька день посилаю до «Киевской Старини» останнє оповідання своє «Fata morgana». Не знаю, чи видрукують, бо тема з цензурного боку дуже слизька. Оповідання невелике, так коло 2 аркушів.

Давно вже хочеться мені спробувати свої сили на чомусь більшому. Хочеться написати роман, — та нема часу й сили.

1) Там само, с. 122.

2) Твори М. Коцюбинського. Т. VII, с. 141.

3) Там само, с. 143.

4) Збірник 2, с. 127.

Так коли б спочити хоч кілька місяців, залишити десь далеко свої щоденні клопоти й турботи, — то може б чоловік що й зробив. Та про те нічого й думати. Жорстоке життя потребує офір. І навіть та дрібниця, яку робиш, — робиться, хапаючись, й через те не вдовольняє мене. Все виходить бліде, анемічне, необроблене і тільки дратує. А тим часом читаєш — і бачиш великі зразки великих майстрів слова. Знаєте, дорогий добродію, коли я читаю гарного автора (а в мене є любими, — як от Гамсун, Шніцлер, Лі, Ахо, Гарборг, Від, Стріндберг, Метерлінк), — мені **не хочеться** писати, бо я знаю, що ніколи не досягну того, що досягли, що зробили ці таланти». ¹⁾ «Таке погане моє життя, — писав Коцюбинський до Гнатюка 17 (4) травня 1904 р., — що і уявить собі не можете. Тут хочеться писати, хочеться якоїсь більш живої та продукційної праці, — але годі про це й марити: все забирають службові та інші обов'язки». ²⁾

З думкою про найближчий томик писань Коцюбинського у «Видавничій спілці» Гнатюк писав 28 вересня 1904 р. до Коцюбинського: «Через різні перешкоди не міг я дотепер довести до кінця видання Ваших творів у нас. Але ж пора вже найвища, щоб їх докінчити, тому то я й звертаюся до Вас із проською. Нова Ваша книжка могла б вийти з кінцем сього року, або з початком нового. Щодо об'єму може бути більша від попередніх, може дійти до 20 аркушів друку.

Будьте отже ласкаві уложити порядок, в яким мають іти далші оповідання і подати назву книжки. Коли б по Вашій думці книжка з усіма оповіданнями була завелика на один томик, дала більше як 20 аркушів друку, тоді розділіть так оповідання, щоб до четвертого томика пішли друковані лише в Росії, а друковані у Галичині пішли б до дальшого. Добре було б також, якби до книжки могли Ви дати яке нове зовсім оповідання, але се не *conditio sine qua non* (необхідна умова. М. В.), і як не маєте, то буде й так». ³⁾ У відповідь написав Коцюбинський 7 жовтня (23 вересня) 1904 р. таке: «Посилаю Вам 3 оповідання своїх, що були надруковані у нас на Україні. Помістіть їх, будьте ласкаві, в такому порядку: 1) «Цвіт яблуні», 2) «Дорогою ціною» і 3) «Fata morgana». Вийде такий томик, як перший («В путях шайтана»). Чи не можна б друкувати 4-ту книжку на такому гру-

1) Твори М. Коцюбинського. Т. VII, сс. 175—176.

2) Там само, с. 179.

3) Збірник 2, сс. 131—132.

бому папері, як дві попередніх? «На камені», хоч в сьому томику не менше сторінок, як в кожному з перших, вийшло дуже тоненькою книжкою. Коли б Ви уважали за краще змінити порядок, то змініть так, як хочете. Нового оповідання зараз не маю, тож не обіцяю прислати. На більшу книжку, ніж попередня, зараз теж не спроможуся, бо, здається, нічого вже друкованого немає. Прошу Вас дуже, коли це можливо, прислати мені коректу. Постараюся бути акуратним і швидко повертатиму коректу.

Питаєте, що тепер пишу. Недавно, повернувши з Криму, де спочивав літом, написав новельку для альманаху в честь Кобилянської («За красою», М. В.) п. з. «У грішний світ» і вже одіслав. Тепер збираюся до більшого оповідання для «Київської Старини». Ви не знаєте, як мені важко писати. Умови у мене такі, що я мушу сливе весь вільний час оддавати службовій праці та такій приватній, що дає заробіток, бо у мене велика родина й потребує гроша, а платню беру невелику та ще хорую. Лікарі кажуть покинути таку працю, більше гуляти, спочивати, а я мушу каменем сидіти. При таких умовах займатись ще літературною працею дуже важко.¹⁾

Повідомляючи Гнатюка, що за його радою написав до видавця альманаха «За красою» Остапа Луцького, що хоче дати свою новелу «Видавничій Спілці», Коцюбинський писав 17 (4) листопада 1904 р. до нього: «Бачите, справа стоїть так, що д. Луцький написав мені, що альманах вийде найпізніше у перших днях грудня нового стилю. А Ви пишете, що моя книжечка вийде у лютім. Значить, я зможу переслати «У грішний світ» Вам з умовою, що Ви не надрукуєте його у Віснику, бо тоді не я уже буду винен, коли вона появиться раніше в моєму 4-ому томикові, ніж у збірнику д. Луцького. В кожному разі я постараюся ще сього місяця переписати свою новелу і перешлю Вам. Зараз цього не можу зробити, бо страшенно перетомлений і хорий. Мушу собі дати якийсь спочинок бодай на два тижні».²⁾

Коцюбинському довелось таки переписувати новелу «У грішний світ» для львівського видання, як писав до Гнатюка 24 (11) лютого 1905 р., додаючи ще звістку: «Є у мене ще більше оповідання «Під мінаретами», що має незабаром появиться у «Київській Старині».³⁾ Чотири дні пізніше розпочав Коцюбинський свій лист до Гнатюка такими словами:

1) Твори М. Коцюбинського. Т. VII, с. 185.

2) Там само, с. 188.

3) Там само, с. 191.

«Посилаю разом з сим (рекомендов. посилкою) свою новелу «У грішний світ». Тепер Ви можете починати друк книжки, вибравши заголовок, який Вам буде до вподоби та розмістивши оповідання, в якому самі хочете порядку. Прохав би дуже вислати мені коректу, обгорнувши її, зо всіх боків гарненько папером, щоб наша поштова цензура, надірвавши коректу, не доглянула в ній друкованого. Незабаром висилаю оповід. «Під мінаретами» в коректі, бо «Києв. Стар.» має друкувати його в книжці за март. Але це не повинно б спинити Вас з друкуванням, бо це оповідання Ви можете умістити на кінці книжки.

До «Вісника» конче постараюся щось дати. Я дістав «Вісник» певно таким шляхом, про який писали.

Чи Ви дістали мою відкритку, недавно послану? Сподіваюся дістати од Вас кілька слів. Повідоміть мене, який заголовок дасте моїй книжці й коли дістану коректу.¹⁾

Прохаючи вислати коректуру новельки «У грішний світ», Коцюбинський писав 26 (13) березня 1905 р. до Гнатюка: «Сими днями сподіваюся надіслати Вам для тої ж книжки оповід. «Під мінаретами», яке вже складено для 3-ї кн. «Києв. Старины».²⁾ Потвердивши відбір листа Гнатюка, писаного 4 квітня, писав Коцюбинський 9 квітня (27 березня) 1905 ось що: «Дійшли до мене також 3—4 аркуші IV кн. Спасибі Вам. Щодо передмови, то хай уже ця книжка буде без неї. Киян не варто турбувати, всі вони заняті і певно нічого не зможуть дати. Щодо фотографії, то тут якась помилка. В III кн. надруковано старий і дуже поганий портрет мій, в якому я сам себе не пізнаю. Справа, коли пам'ятаєте, була така: Ви мали мій старий портрет (в ясному убранні і в білому краваті) і зробили з нього кліш. Коли я побачив його, то зараз вислав Вам новіший, останній портрет мій (в темному убранні і в чорній у білі горошки краватці) дуже добрий і прохав помістити його у III книжку. Але Ви одповіли, що позаяк кліш уже зроблено, то Спілка навряд згодила б ся на нові видатки і що до IV книжки Ви зробите з того нового портрету кліш. На тому діло й стало — фотографія лишилася у Вас чекати IV томуку. Коли можете, зробіть з неї кліш, а коли ні, то хай уже буде і без портрету.

Разом з сим листом висилаю (реком. під опаскою) оповід. «Під мінаретами». Коректу «У грішний світ», будьте ласкаві,

1) Там само, сс. 191—192.

2) Там само, с. 193.

пришліть таки мені, але до 10—12 ст. ст. квітня, бо потому мене довгий час не буде у Чернігові. 13-го або 14 квітня я виїду до Берліну до лікаря...»¹⁾

У виданий 1905 р. томик оповідань Коцюбинського п. з. «У грішний світ», з портретом автора, увійшли такі речі: «Цвіт яблуні», «Дорогою ціною», «Fata morgana», «У грішний світ» і «Під мінаретами». Етюд «Цвіт яблуні» написаний 1902 р., надрукований перший раз у київському літературному збірнику з 1904 р. «На вічну пам'ять Котляревському». Про цей томик згадав Коцюбинський в листі до Гнатюка, писаному 28 травня 1905: «Як там моя книжка? Певно готова уже» та прохав вислати примірники Богданові Лепкому, Романові Сембратовичеві й Вільгельмові Горошовському²⁾ Повернувшись до Чернігова, Коцюбинський дня 13 липня (30 червня) 1905 р. пригадував Гнатюкові своє прохання вислати примірники свого нового львівського томика трьом названим особам.

Дотеперішні чотири томики писань Коцюбинського у виданнях львівської «Видавничої спілки» вийшли під доглядом Гнатюка. Дальші два томики писань Коцюбинського вийшли в «Спілці» вже тоді, коли Гнатюк відійшов від неї, а саме збірка п. з. «Дебют» 1911 р., до якої увійшли: «Дебют», «Сміх», «Intermezzo», «Fata morgana» частина друга, «Як ми їздили до Криниці», «В дорозі», «Невідомий», «Хмари», «Утома» й «Самотний», і 1913 р. збірку оповідань п. з. «Гіні забутих предків».

З 1906 р. перебрала «Видавнича спілка» видавання «Літературно-наукового вісника» від Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. 1906 р. був також останнім роком, в якому ще підписувала «Вісник» редакційна колегія, складена з Володимира Гнатюка, Михайла Грушевського й Івана Франка. З кінцем 1906 р. вийшли з редакції Гнатюк і Франко.

Поза аквареллю «На камені» в XI кн. «Літературно-наукового вісника» за 1902 р. Коцюбинський досі не друкувався у цьому журналі. Правда, в серпні 1900 р. він прохав Гнатюка: «Звістить, коли ласка, чи помістить «Літ. наук. вісник» допись про оплаканий стан могили Шевченка? Я недавно там був і мені хотіло б ся поділитися з читачами «Вісника» своїми вражіннями»⁴⁾, але зараз у найближчому листі запе-

1) Там само, сс. 193—194.

2) Там само, с. 197.

3) Там само, с. 201.

4) Там само, с. 108.

речив Коцюбинський свій замір. «Щодо статті про стан Шевченкової могили, — писав він, — то я вже не буду її писати, бо той нелад, який панував там, далось полагодити приватним способом, і мені не хотіло б ся соромити прилюдно тих, що согрішили в тій справі, коли вони обіцяли направити річ».¹⁾

З рр. 1904—1905 маємо два цікаві відгуки Коцюбинського про наддністрянських письменників, яких знав із видань «Видавничої спілки» і «Літературно-наукового вісника». В лютому 1904 р. писав Коцюбинський до Гнатюка про місцеві таланти Наддністрянщини ось що: «Тепер у вас в Галичині такі таланти появились, що заганяють в кут наших—українських. Просто радіеш, як читаеш Стефаника, Кобилянську, Мартовича».²⁾ Отримавши серпневу книжку «Літературно-наукового вісника» з 1905 р., Коцюбинський дякував Гнатюкові, захоплений статтею Франка. Маючи на увазі статтю Франка «Дешо про нашу пресу», Коцюбинський писав у вересні до Гнатюка: «Стаття Франка незвичайно подобалась мені. Я просто подивляю розум та талант того чоловіка. Так ясно, просто і дотепно ледве чи хто потрапив би у нас вивести оту гнилятину на чисту воду. Дай йому боже здоров'я, тому Франкові! Я незвичайно люблю і поважаю оту світлу людину. Як побачите його, перекажіть йому од мене сердечне привітання йому».³⁾

Дня 23 квітня 1906 р. Гнатюк повідомив Коцюбинського, що редакція «Літературно-наукового вісника» постановила визначити йому «надзвичайний гонорар, якого ніхто не дістає більш», і доручила Гнатюкові сповістити про це Коцюбинського. «Очевидно, — писав Гнатюк, — сей гонорар не буде рівнятися російським, але все се буде щось».⁴⁾ Про постанову редакції писав Коцюбинський 13 травня (31 квітня) 1906 р. до Гнатюка: «Дуже велику приємність зробила мені Редакція Л. Н. В. своєю постановою і не тому, щоб я був такий ласий на гроші. І коли напишу щось до «Вісника», то знов таки через те, що почуваяся до обов'язку виконати свою обіцянку. Коли б мені хоч трохи спокою, трошки волі, — і я тоді весь упірна в лобу для мене роботу. Писати ж тоді, коли чоловік перевтомлений і має обтяжену клопотами голову, — дуже трудно, сливе неможливе для мене. А для «Вісн.»

1) Там само, с. 109.

2) Там само, с. 175.

3) Там само, с. 207.

4) Там само, с. 282.

я хотів би дати не будь-що, а таку річ, яка справді оправдала б постанову Редакції».¹)

З приводу змарнованих для себе вакацій писав Коцюбинський до Гнатюка 7 вересня (24 серпня) 1906 р.: «А я на вакації кис, як кисну і тепер. Усе ледаче здоров'я. Їздив на два тижні на Волинь, об'їхав три повіти, зробив кіньми більш як 400 кілометрів, любувався красною природою, але все те мало дало мені спочинку, не багато тривких вражень. Все те робилось наскоком, і через те поверхово. Жадного матеріалу не зібрав. Уважаю, що вакації змарновані для мене. Нічого не писав: сими днями почав невелику новельку, швидко скінчу і вишлю Вам. Мені вже сором їсть очі перед Вами та Л. Н. Вісником. Може на кінці того тижня дістанете новельку. — Взагалі треба сказати, що теперішній час у нас не сприяє літературній роботі. Вже поминаючи те, що я день біжу, а три дні лежу, — вічно почувашесь знервованим, напруженим, ціла увага звернена на щось інше, цілком у другий бік. Нема спокою, нема рівноваги».²) Прохав вислати хоч декілька примірників його книжечок «такими посилками 1+2+3+4 кн. — на кожену посилку. Тепер же все це доходить вільно. От би дякував!». Шість днів пізніше починав Коцюбинський лист до Гнатюка: «Посилаю Вам (рекомендованим) свій образок «Він йде!». Якщо знайдете його можливим, — помістіть у Л. Н. В. Не гнівайтесь, що даю Вам таку дрібницю. Може коли пришлю більш вдатну річ».³)

А що Гнатюк мовчав, написав Коцюбинський 1 жовтня (18 вересня) 1906 р. ось що: «Мене починає турбувати Ваша мовчанка. Чи здорові Ви? Чи не сталось Вам чого-небудь лихого? На мій лист, посланий перед місяцем ще, та на картку, разом з рукописом образка «Він йде!»—яку подав я Вам, ось три тижні минуло вже,—нема ні словечка. Обізвіться. Посилаючи образок свій для Л. Н. В., я забув попрохати Вас прислати мені коректу, бо маю зробити хоч невеликі, а важні поправки. Розуміється, коли не забракуете мого оповідання. Коректу пришліть у 2 примірниках — один залишу собі, бо мені потрібний, а другий вишлю того самого дня, щоб не затримувати Вас».⁴) Гнатюк далі мовчав і Коцюбинський звернувся по десятьох днях із таким листом до редакції «Літературно-наукового вісника»: «Прошу вибачити, що турбую, але

1) Там само, с. 228.

2) Там само, с. 232.

3) Там само, сс. 232—233.

4) Там само, с. 233.

річ у тому, що я ніяк не можу довідатись, чи д. Володимир Гнатюк у Львові тепер, а коли у Львові, чи не хорий часом. На три листи мої він не відповідає. Перед місяцем післав я на його адресу новельку: «Він йде!» для «Вісника» — і теж не відаю, чи дійшла посилка до нього. Був би вельми вдячний, коли б хто з шановних добродіїв повідомив мене, що діється з д. Гнатюком та де його шукати. Ще раз прохаю вибачити за клопіт».

Гнатюк відізався, й Коцюбинський написав 12 жовтня (29 вересня) 1906 р. до нього: «Дуже зрадів я, що дістав нарешті од Вас листа, дорогий пане Володимире! А то моя затривожена фантазія малювала мені Вас у ліжку, або денебудь в шпиталю поза Львовом! Ну, то хвалити Аллаха, не так воно ще погано. Та знов засмутили Ви мене звісткою про справи «Вісника» та «Видавничої спілки». Щодо останньої, то я беру під оборону нашу суспільність. Ви кажете, — не купують книжок. А я поспитаю Вас, — де вони мають їх купувати? Передплачувати з-за кордону — не звикли, багатьом незручно писати німецькі адреси та клопітно посилати за границю гроші. Коли б книжки Спілки були по книгарнях, я певний, що їх купували б. Через те думка друкувати книжки в Росії — мені незвичайно подобається і я певний, що тоді справи підуть зовсім добре. Що ж до Вісника — то знов таки Ви мало зробили, щоб його тут розповсюдити. Коли б Ви завели своїх агентів (наших місцевих людей) та опублікували, що контора Вісника має свої філії по таких і таких городах, — опублікували широко, не тільки по українських, а і російських часописах, — передплата пішла б далеко ліпше. Сподіватися на нашу українську пресу не можна. Вона якась така чудна, так не вміє чи не хоче стати всеукраїнською, захопити всі сфери нашого життя, що просто дивуєшся. Про се можна б багато дечого сказати, — та чи pomoже що?».

Перейшовши до свого оповідання, Коцюбинський писав: «Щодо мого оповідання, то з Вашого вислову «буде надруковане в котрійсь з дальших книжок» — бачу, що воно Вам не сподобалось і Ви не маєте охоти пустити його, хоч місце є. Щиро Вам кажу, що я не маю такої пустої амбіції, аби уважати все, що напишу, гарним та вартим друку. Отож не робіть собі церемонії зі мною і, якщо мій образок не подобається Вам, зверніть мені його назад. Тільки не одкла-

2) Там само, сс. 233—234.

дайте, а зробіть се **зараз**. Се ж не трудно, опаска, марка і готове. Може зчасом напишу для Вісника щось більш цікаве. В кожному разі — черкніть до мене пару слів — картку, бо на лист треба багато часу. Чекаю. Книжки мої можете присилати і в оправі. Я дістаю часом оправлені книжки з Галичини — дарунок земляків — і мита не плачу. Тільки посилайте не посилкою, а під опаскою і не по багато, а по 2—3.»¹⁾

Успокоївсь Коцюбинський, отримавши коректуру своєї речі. «Ви певно в свій час дістали коректу — писав він до Гнатюка 2 листопада (20 жовтня) 1906 р. — Я дістав її тут 12 ст. ст. X, у 3 години, а вже в 7 год. того ж самого дня одніс на пошту. Пам'ятаючи свою обіцянку, я не затримав її, як бачите, й одного дня. Затяглася ж справа через те, що Ви послали коректу не листом, а під опаскою — і вона довго лежала в цензурі. Дві посилки (по 4 книж. в кожній) теж дістав тільки сьогодні, хоч вони, як бачу послані давно. Дуже Вам дякую за прислане і перепрошаю за клопіт. Не знаю, коли й чим оддячу Вам за все те, що робите мені. Якщо трапиться нагода, буду дуже щасливий. Простіть, що пишу Вам лише картку: вже тиждень, як лежу в ліжку, застудився дуже і ледве дихаю. Коли Вам до вподоби прийшовся мій проєкт — заснувати агентуру для розповсюдження передплати на Вісник, то звістіть мене, а я допоможу Вам по деяких городах». Тому, що листи Коцюбинського та Гнатюка розминулися, а Коцюбинський дуже цікавивсь долею висланої коректури, він питав Гнатюка 10 листопада (28 жовтня), «чи коректа прийшла на час».²⁾ В одному з дальших листів, 24 січня 1907 (22 грудня 1906), повідомляв, що до того часу не отримав 12 кн. «Вісника», хоч досі все діставав з-за кордону без пригод».³⁾ В найближчому листі порушив справу гонорару за новелу. «Гроші, що мені належаться за новельку, — писав до Гнатюка 12 січня 1907 (30 грудня 1906), — будьте ласкаві, коли Вам не дуже трудно, пришліть зараз, бо сиджу без копійки, голий, як турецький святий. А голодному псові бодай муха, як каже приказка. Тій новельці поведлося у німців. Німецький переклад її прийняли аж 3 часописи: «Berliner Tageblatt», «Welt» та ще якась віденська часопись».⁴⁾

1) Там само, сс. 234—235.

2) Там само, сс. 236—237.

3) Там само, с. 237.

4) Там само, с. 239.

На прохання дати щось до 2 кн. «Вісника» за 1907 р. відповів Коцюбинський 11 лютого (29 січня) 1907 Гнатюкові: «Зараз нічого готового для II книжки не маю. Саме пишу оповідання для збірника, що думають видати українські засланці у Вологді на свою користь. Обіцяв і мушу послати їм, хоч мені не дуже віриться, щоб той збірник побачив світ. Запитаю, — і коли справа непевна, пришлю оповідання до «Вісника». І кн. дуже і дуже вподобалась мені. Але чую сьогодні, що «Вісник» заборонено у Києві видавати. Що ж тоді буде? Та й чи правдива звістка! Усе може бути!»¹⁾ Тут іде мова про оповідання Коцюбинського «Persona grata», надруковане в альманаху «3 неволі» 1908 р.

З переходом «Вісника» з початком 1907 р. до Києва роль Гнатюка роздобувати від Коцюбинського його твори для «Вісника» й «Видавничої спілки» перейшла на проф. Михайла Грушевського, головного розпорядчика у «Віснику» від 1906 р. до смерті Коцюбинського. Найдавнішу згадку про заходи Грушевського в справі співробітництва Коцюбинського у «Віснику» маємо в його листі, писаному 24 (11) грудня 1906 до Грушевського. Коцюбинський писав: «З белетристики зараз нічого готового не маю, але незабаром думаю заіснувати і щось написати до Вісника. Гадаю, що всім, хто пише, треба доложити старань і праці, аби той журнал виглядав якнайкраще. Рецензії я радо піднявся б писати, коли б мені прислала редакція ті книжки, про які вважає потрібним згадати». В найближчому листі дня 28 (15) лютого 1907 Коцюбинський писав: «Готового оповідання, на жаль, зараз не маю. Властиво, я закінчив вчора нове оповідання, обіцяне засланцям у Вологді до їх збірника. Коли б з того збірника у ближчій часі нічого не вийшло (запитав листом), зараз пришлю оповідання Вам. В кожному разі постараюся написати нову річ, в недовгому часі, спеціально для «Вісника». Шість днів пізніше повідомляв: «Сими днями пришлю для «Вісника» невеличкий етюд, п. з. «Невідомий». Цей етюд надрукований в 4 кн. «Вісника» за 1907 р., де й знайшла місце рецензія Коцюбинського на «Лірику» Миколи Філянського, видану в Москві 1906 р.

Відгук дальших заходів Грушевського здобути нові твори Коцюбинського для «Вісника» маємо в таких словах листа Коцюбинського до Грушевського, писаного 20 (7) вересня 1907 р.: «З великою охотою приготую щось до перших кни-

1) М. Коцюбинський. Твори. Том VIII. Листування. Харків — Київ, 1931. с. 49.

жок «Вісника». Надиво — я тепер розписався, написав за сей рік аж три оповідання («Невідомий», «Persona grata» «В дорозі» «М. В.»), а се для мене дуже багато. Маю перед собою цілу осінь і зиму, тож певно встигну дещо зробити. До мене звернулося кілька видавництв, щоб їм щось дати, але «Вісник» я ставлю на першому плані і конче (коли, звісно, не занедужаю зовсім, бо зо мною погано) пришлю Вам оповідання.

«Вісник» став тепер таким поважним і цікавим органом, як ніколи, — і се радує мене надзвичайно. Нетерпляче чекаєш кожної нової книжки — і кожен раз маєш правдиву втіху».

Умови життя Коцюбинського не дозволяли йому виготовити щось для «Вісника». Бодем пройнята його листівка до Грушевського, писана 18 (5) грудня 1907 р.: «Мучить мене — писав у ній — моя обіцянка дати Вам щось до першої книжки Вісника. Лихий стан здоров'я та безмір всякої праці не давали мені спомогти щось написати. Я навіть не знаю ще, про що буду писати, — хоч хочу конче щось виготовити. Коли встигну, — пришлю в кінці місяця, а не встигну, — то пришлю Вам у січні. Не гнівайтесь на мене, бо я й сам мучуся важкими умовами життя, які не дають мені робити те, над чим я, властиво, найбільше повинен би працювати». З гіркістю писав Коцюбинський до Євгена Чикаленка 20 (7) січня 1908 р.: «Перед «ЛНВ» остався брехуном: обіцяв до I книжки оповідання, а тим часом замість оповідання писав справоздання Ради «Просвіти» за минулий рік, бо не було з ким поділити роботи!»¹⁾ Ще 14 (1) січня написав у цій справі ось що до Грушевського: «Прикро мені признаватися, що я завів Вас і не можу прислати обіцяного оповідання так скоро. Замість оповідання мусів писати справоздання «Просвіти» за рік минулий, бо не було з ким поділити праці. Вся робота в Товаристві спадає на мене та мою жінку. Мені так трудно, що мушу вибирати: або «Просвіта», або література. Врешті я вже зробив вибір і на загальних зборах, що мають одбутися в лютому, зрікаюся не тільки головування, а навіть виходжу з виділу. Тоді я весь Ваш, тоді буду писати. А покищо терплю муки Тантала».

В тому часі затурбувала дуже Коцюбинського хвороба Франка. Стривожений Коцюбинський допитувався Гнатюка дня 27 (14) лютого 1908 р.: «Що з д-ром Франком? Хтось ме-

1) Там само, с. 59.

ні переказував, що він хорий. Я так стривожився цією звісткою. Не пишу до нього, бо боюсь його клопотати, але Вас прошу написати мені, як тепер його здоров'я. Тим часом привітайте його од мене і побажайте швидко одужати».¹⁾ В сумній звістці про Франка дня 25 квітня 1908 р. Гнатюк пригадував, як весело зійшов їм трьом час 1905 р. у Яйківцях, галицькому селі, і жалкував, що «третій тодішній наш товариш, др. Франко, не буде вже нам ніколи товаришити. Він лежить тепер у санаторії для нервових хорих, а лікарі не роблять ніякої надії удержати його при життю. Коли ж би навіть сталося чудо і його дотепер така сильна хлопська натура поборолала хворобу, то й тоді він для нас страчений як письменник, як першорядна духовна сила, бо лишив би ся на все калікою, нездатним уже до ніякої праці. Він хорий загалом на цілий ряд хоріб: на очах сильна застаріла трахома, якої він не лічив ніколи порядно так, що лікар дивується, що він досі не осліп, з нирок сходить якась ропа, а може вив'язатися ще щось гірше; обі руки спаралізовані, що не може ними рушати, його годує служка; є ще й інші дрібниці, але, найважніше, се великі зміни мозкові, які можуть дуже швидко викликати смерть! Ось до чого ми дочекалися».²⁾

Своє пригноблення цією звісткою висловив Коцюбинський в листі до Гнатюка дня 13 травня (30 квітня): «Ваша звістка зовсім прибила мене, ходжу сам не свій, не знайду місця собі. Тепер, коли стала перед очі можливість катастрофи, — тепер ще яскравіше зарисувалась могутня постать Франка і всі його заслуги, ще дорожчим став нам той чоловік. Звісно, постараюся, що тільки зможу зробити для грошової допомоги, — але в цьому мала потіха — ні за які гроші Франка не купиш. Сьогодні прочитав у «Раді» звістку, що Франкові трохи легше. Чи правда цьому і наскільки легше?

Дуже прохав би звістити мене, в якому стані його здоров'я тепер, які зовнішні ознаки терпінь, чи він притомний, говорить, пізнає людей, чи починає володіти руками? Виберіть хвилинку часу і напишіть до мене хоч коротенько. Мене дивує наша преса: здається, Франко заслужив на те, щоб ним більш цікавились: можна б щодня подавати звістки про стан його здоров'я. Адже Франків у нас не густо! Боже, які ми ще некультурні.

1) Там само, с. 62.

2) Там само, сс. 239—240.

Так мене вразила ота сумна звістка, що я й сам занедужав і два дні лежав. Та й тепер ні про що інше не можу думати. Все згадую нашу останню стрічу, нашу подорож на село, розмови — і просто серце болить. — і жаль обгортає невимовний.

Коли Ви бачитеся з Франком і з ним можна розмовляти, — перекажіть йому мій щирий привіт і найсередчніші бажання швидше одужати». Коцюбинський кінчив свій лист словами: «На сей раз не можу і думок зібрати докупі. Буду чекати звісток про Франка нетерпляче.»¹⁾

Два дні перед тим, 28 (15) квітня 1908, Коцюбинський переказав сумну звістку Гнатюка про хворобу Франка Володимирові Винниченкові ось якими словами: «Тількищо почав писати до Вас сього листа, як прийшла пошта і принесла мені дуже сумну звістку, яка мене просто прибила: Ми втрачаємо Франка! Нема надії, щоб він лишився живий. Лежить тепер в санаторії для нервово хорих, обидві руки паралізовані, так що сам нічого не може робити і слуга годую його навіть. Опріч багатьох хоріб, які збіглися разом і звалили сей залізний, мужицький організм, найбільш небезпечне — якісь зміни у мозкові, що можуть викликати моментальну смерть. Коли б яким чудом Франко одужав, то вже однаково буде страчений для нас, як письменник, бо розумною істотою не може вже бути! Мене обхопив не тільки жаль, а якийсь жах.

35 літ напруженої праці і боротьби, цілий вік біда, злидні, ворожнеча, безу(пи)нна трата сил, ене(р)гії, здоров'я — і от результати — лежить розбитий, в нужді, бо ж він тільки те й мав, що заробив літературною працею. Образ сумний, болючий.

Наукове Товариство (Львівське) задумало зібрати дещо для допомоги Франкові і його родині. Треба і мені, не тратячи часу, взятися до сього діла, — тільки чи багато назбираю при нашій некультурності?

Так мене звістка ця викинула з колії, що ні про що друге не можу думати».

Відгомін приголомшення хворобою Франка слідний і в листі Коцюбинського, писаному 31 (18) травня 1908 до Грушевського. Він писав: «З 26 с.м. я буду вільний, поїду кудись на село і напишу для Вас як не два, то принаймні одно оповідання. Воно вже готове у мене в голові. Раніш ні-

1) Там само, сс, 62—63.

яким робом не міг я взятися за перо, бо було зо мною дуже погано. А тут ще слабість Франка так мене приголомшила, так прибила, що я став ні до чого нездатним.

Буду одпочивати і писати, а як тільки готове буде, зараз одішлю Вам. Тільки куди — до Львова чи до Києва? Звістить». Дня 12 серпня (30 липня) 1908 р. повідомляв Коцюбинський Грушевського: «Оповідання почав писати. Як тільки скінчу, зараз вишлю Вам, бо вже мені аж соромно перед Вами». На цю ж тему писав дня 18 (5) вересня 1908 р.: «До Вісника саме пишу. Вийде щось невеличке і буде називатися «Intermezzo». Хочу і постараюся прислати Вам його ще до Києва. Пишу тепер, аби розписатися по довгім антракті, бо думаю взятися за більшу річ, до якої збираю зараз матеріали. Звісно, коли здоров'я дозволить, бо знов почувую себе дуже погано». А до Гнатюка писав 23 (10) вересня 1908 про свою новелу так: «Сьогодні скінчив невелику річ для «Вісника», назвав її «Intermezzo» і сими днями пошлю Грушевському до Києва». Рукопис відослав автор Грушевському 30 (17) вересня 1908 р. з таким листом: «Посилаю Вам сьогодні своє «Intermezzo». Жаль, що до нього не можна зробити примітки: «автора весь час боліла голова». Коли Ви приймаєте його, то, будьте ласкаві, скажіть, щоб мені доконче вислали другу коректу, може дасться щось поправити. Незвичайно був би вдячний Вам, коли б Ви написали мені, чи дістали рукопись і яке вона зробила на Вас вражіння».

Про те, серед яких обставин писав Коцюбинський «Intermezzo», він оповів в листі до Винниченка, в писаному 1 жовтня (18 вересня), ось що: «Повернувши з Кононівки, я справді почував себе не погано і тільки й марив про те, як засяду за роботу, але несподівано впало на мене лихо, яке забрало не тільки надбане в Кононівці, але й те, що було до Кононівки, — і я тепер зовсім хорий. Доволі Вам сказати, що уже швидко 2 місяці, як мене ні на хвилину не перстає боліти голова. Мало не здурію. Хотів примусити себе щось робити, ужив всю силу волі — і ледве-ледве встиг написати дрібничку, яку одіслав до «Вісника», бо вже з рік не виконував своєї обіцянки і мені просто соромно було перед редакцією. Яка та робота вийшла, — можете собі уявити. А проте буду пробувати далі, бо надії на кращий стан здоров'я не маю (якось так складається, що життя для мене — хуліган!)».

1) Там само, с. 65.

Дня 20 (7) грудня знов не міг Коцюбинський похвалитись Винниченкові своїм здоров'ям. Він писав: «Не щастить мені з здоров'ям — і то дуже. Ось уже більше місяця лежу хорій. Так мене зразу схопило, що аж зрадів: ось воно край! Нервовий (і сердечний) припадок тягся 40 годин, сорок годин я кричав, як божевільний, і ніякі ліки, ні хлороформ не могли втишити шаленого болю. Потому причепились інші хороби і так досі». А про свою літературну працю тут писав: «Перед своєю слабстю я написав 2 дрібнички — «Intermezzo» (в 1-й кн. Вісника) і фельетон для Ради, але про ці дрібниці й говорити нічого, все те пусте. Думав писати продовження «Fata morgana», але для сього мушу познайомитись з деякими матеріалами та людьми, чого, очевидно, не можна зробити, не виходячи з хати. Окрім слабості мені дуже шкодить повна самотність, брак людей, що живуть однаковими зо мною інтересами».

Оповідання Коцюбинського «Intermezzo» надруковане в 1 кн. «Вісника» за 1909 р. З приводу призначення оповідання аж до 1 кн. найближчого року писав Коцюбинський 8 грудня (25 листопада) 1908 р. до Грушевського: «Я й не думав гніватися, що «Intermezzo» попало не раніш, як у 1 кн. «В». Доволі, що я оддав його до Ваших рук, — а там, я певний, Ви зробите якнайкраще.

Своєю одкриткою Ви розбудили у мене жаль до своєї долі. Якби Ви знали, як мені хочеться писати, з головою влізти в літературу, бо, щиро кажучи, у мене нічого більше немає. А тим часом здоров'я моє настільки погане, що я не можу поручитися навіть за завтрашній день. От і перед трьома тижнями: збирався сісти за роботу, коли напав мене такий страшний нервовий атак (грудяна жаба), що я 40 годин кричав і ніякі ліки не могли допомогти мені. Потому причепилися до мене всілякі слабості і два тижні (навіть більше) пролежав у ліжку, а тепер такий знесилений, що ледве дыхаю. Навіть читати трудно. Найгірше, що живу під страхом нового атаку. Чи ж може бути при таких умовах правильна і інтенсивна робота? Працюєш тільки уривками, коли дозволять час і здоров'я. Через те трудно мені визначати термін, обіцяти, що робота буде готова тоді а тоді. Не знаю. Як дозволить життя. Через те саме я мусів зріктися написати рецензію на книжечки Черкасенка і не можу зараз сказати, коли буде готова моя повість, бо я ще не починав її. Скажу тільки, що мені сердечно хочеться допомогти Вам, чим тільки зможу у Ваших заходах щодо Вісника, і як тільки буде що-

небудь готове у мене, — зараз одішлю Вам. Маю надію швидко сісти за роботу».

Щодо «Intermezzo» признавсь Коцюбинський в листі, писаному 9 жовтня (26 вересня) 1908 р. до Євгена Чикаленка, згадавши, що він і його Кононівка дали йому багато гарних хвилин: «Трошки (далеко не повно) зачеплена Кононівка у моїй дрібничці «Intermezzo». Тут і писав про свої плани в майбутньому: «Як тільки хоч трохи підправлю своє здоров'я (день і ніч болить голова і не перестає ось уже другий місяць), — почну писати другу частину «Fata morgana». До цієї роботи мушу готуватися, бо се річ дуже серйозна і трудна».¹⁾

Тим часом написав Коцюбинський інше оповідання. «Та знову біда, — писав він до Гнатюка 2 квітня (20 березня) 1909 р., — нема грошей. Хорий, ледве дихаючи, я мусів сісти за стіл і написав до «Вісника» оповідання (аркушів на 2) під з. «Дебют». Не знаю, чи воно вдалося мені і чи заплатити мені «Вісник» авансом за нього, бо це усе ж була б деяка поміч. Якраз тепер переглядаю його, на святки перепису і одішлю на р. пр. Грушевському».²⁾ В тій самій справі писав Коцюбинський 11 квітня (29 березня) 1909 р. до Євгена Чикаленка. Задумав поїхати до Італії, на Капрі. Але треба було зібрати гроші. «Написав навіть для «Вісника» нове оповідання п. з. «Дебют» аркушів на 2. Тема цікава. Це перший виступ на життєвій сцені, перша гра і разом з тим свідомість гри, і якась сила, що штовхає людину по похилості вниз, що не дає покинуть ролю, спинити гру, що каже розсівать наше «я» з повним завзяттям і всякими способами, як смітникові бур'яни своє насіння. Не знаю, — писав Коцюбинський, — чи вдалося мені зробити те, що я хотів. Нашим (домашнім) подобається, але то може «по радственному». Хочу одіслати М. С. Грушевському (напишіть мені, будь ласка, **одкритою зараз**, де він тепер?) і прохати заплатити мені авансом, коли він прийме оповідання».³⁾

Про час, коли народжувалась тема «Дебюту», писав Коцюбинський 11 лютого (29 січня) 1909 р. до Винниченка ось що: «А мені лихо: не можу робити. Лікарі кажуть — хоре серце. Та чорт би його взяв, що воно хоре: хто страждав душею, — не боїться фізичних страждань, а робити не можу. Маю тему, яка мені подобається, все готове, а сяду за стіл—

1) Там само, с. 66.

2) Там само, с. 73.

3) Там само, сс. 74—75.

голова важка, фантазія — як ноги волячі, а в результаті сама досада. Найчастіше — лежу».

Дня 17 (4) квітня 1909 р. вислав Коцюбинський рукопис на руки Грушевського й писав: «Посилаю разом з сим своє оповідання «Дебют» і дуже був би щасливий, коли б воно Вам подобалося. З цензурного боку воно цілком безпечно. Просив би не розбивати його на 2 книжки, а надрукувати ціле в одній, бо воно не дуже велике, на мою думку — якраз на 2 аркуші. Хотів би також прочитати коректу (другу), се корисно для самого оповідання».

За обіцянку вислати гонорар авансом дуже і дуже дякую, бо се вже буде підвалина до того фонду на подорож, який покищо в проекті тільки. А реалізувати проект попросту мушу, щоб не загинути».

П'ять днів пізніше писав Коцюбинський до Грушевського: «Ваш лист так мене схвилював, що я не знаю з чого почати. Ся несподівана поміч звалилась на мене так раптово. Саме дороге для мене те, що Вам хотілось думати про мене, що Вам хотілось порятувати мене, допомогти у біді, а се назавжди лишається в серці. І тим більша вдячність моя, що я не заслужив такої ласки».

Ту поміч громадську приймаю з великою подякою, але не можу вважати її допомогою беззворотною, а тільки довгом, бо в такому становищі, як зараз є, можуть опинитися люди, вартніші, за мене і поміч буде потрібна.

Ще раз глибока, сердечна подяка». В дописці прохав: «Гроші, як Ваша ласка, перешліть мені по пошті до Чернігова». Це мова про 300 карбованців допомоги, що, як писав до Євгена Чикаленка 28 (15) квітня 1909, давала, разом із авансом за «Дебют», «змогу поїхати за кордон та підлатати своє здоров'я».¹⁾

По повероті з Капрі, як писав Коцюбинський з Чернігова 10 серпня (27 липня) 1909, нічого не писав, відкладав на осінь, збиравсь із силами. Як писав 14 (1) жовтня 1909 р. до Грушевського, чекав, коли йому трохи покращає, щоб узятись до роботи, й був певний, що коли не трапиться щось надзвичайне, дасть Грушевському свою річ до 1 кн. «Вісника» на новий рік. Дня 25 (12) листопада починав Коцюбинський свій лист до Грушевського словами: «Збирався писати до Вас, аж дістав Вашого листа. Мав я Вам написати, що хоч оповідання не готове ще і навіть не можу точно сказати,

1) Там само, с. 76.

коли пришло його Вам, але титул вже можу подати. Воно буде називатися «Fata morgana», частина друга. Є в мене готовий план і на третю частину, але то вже на потому. Весь час так недобре почуваю себе, що й гадки не могло бути про якусь роботу поза бюровою; остання так сильно мене втомлює, що увечері я вже ні до чого. Біль в грудях і брак вільного віддиху поновилися і мучать мене. Однак переміг себе і сів за роботу. Маю надію, що коли мені не буде гірше, по Різді вишлю Вам рукопис». Як поганий стан здоров'я і інші обставини не дозволяли Коцюбинському зайнятися любовою йому літературною працею, на те він жалівся день перед тим в листі до Винниченка: «Про себе не хочеться і згадувати. Погано мені; безупинні нервові болі в грудях, важка голова, пригнічений настрій, страшенна втома од службової праці — все се робить мене просто нікчемним. Не можу писати, не можу нічим займатися, — а се невимовно тяжко для мене, бо в літературній роботі єдиний мій одпочинок. Ні, краще не писати більше про се». Про продовження «Fata morgana» писав Коцюбинський до Чикаленка 2 січня 1910 р. (20 грудня 1909 р.) так: «Пишу продовження «Fata morgana». Це буде частина друга. Хочеться змалювати село за часів революції і аграрних рухів. Є думка написати і третю частину — «заспокоєння» та здичіння села в останні часи. Не знаю, чи вдасться мені щось зробити з своєї теми, але працюю. Як вийде цілком недолadne, — подеру, значить, шкоди нікому не буде.»¹⁾

Такий самий настрій письменника також в листі, писаному 13 січня 1910 (31 грудня 1909 р.) до Винниченка: «Про себе нема чого багато писати. Не поправляюсь, весь час слабую. Почав писати продовження оповідання свого «Fata morgana», та не задоволений. Доведеться переробляти, або й подерти. Взагалі почуваю себе настільки погано, що не раз задумуюсь, чи не пора покинуть писати. Краще зробити се навіть трохи раніше, ніж треба, аніж занадто пізно». 11 квітня (29 березня) 1910 повідомляв Коцюбинський Винниченка про закінчення другої частини «Fata morgana» такими словами: «Саме кінчив тепер другу частину оповідання «Fata morgana». Однак воно мені дуже не подобається, бліде, не цікаве, не характерне, вимучене якесь. Може не надрукую навіть, коли не піддамся спокусі (на сей раз дуже сильній) розміняти його на гроші, потрібні, щоб рятувати здоров'я».

1) Там само, с. 89.

Про свою працю над «Fata morgana» писав Коцюбинський і до Грушевського. В його листі, писаному 18 (5) січня 1910 р., читаємо: «Пишу помалу «Fata morgana», але не хапаюсь кінчати. Умови для праці, через здоров'я, не дуже сприяючі, тому мушу вертатись назад, перечитувати, виправляти і навіть переробляти. Хочеться, щоб оповідання зроблене було можливо краще. Друга частина буде більша за першу, гадаю, що воно займе місця мінімум на 4 аркуші друку. Через те я не обіцяю швидше прислати, як в кінці січня ст. ст. За другою частиною зараз почну третю, т. е. все вкупі дасть одну більшу, суцільну річ». Тут і додавав: «Кортить мене дуже щось написати про Капрі. Стільки там сонця, колірів, фарб і так все зрослося з моєю душею, що мене аж пориває взятись за перо. Та нехай вже закінчу перше те, що почав. Тоді спробую ще раз пережити незабутні вражіння, і коли вийде щось більш-менш путяще, одішлю Вам». До свого листа додавав таке прозаїчне прохання: «Велике прохання до Вас: чи не міг би я тепер (коли можна, навіть зараз) дістати в редакції ЛНВ авансом карбованців 100? Треба зараз платити в гімназію за право учення дітей, а в касі ні шеляга. Виручили б мене з біди. Якщо се Вам не зручно, прошу повідомити, щоб я мав час дістати десь в іншому місці. Простіть, що такою прозою кінчаю свій лист». Чотири дні пізніше писав Коцюбинський: «За аванс (100 р.) дуже і дуже дякую, сьогодні дістав. Вирятували мене з великого клопоту».

В листі, писаному 14 (1) березня 1910 р., приходять такі слова про працю Коцюбинського: «Робота моя посувається дуже поволі. Я невдоволений з неї, мусів усе переробляти наново та робив довші павзи, бо почував себе погано. Однак маю надію за днів 10—14 скінчити. Тоді перепису і одішлю до Києва, як Ви радили». В листівці дня 9 квітня (27 березня) 1910 р. до Грушевського згадував про роботу словами: «Я ще не скінчив навіть «Fata morgana» і кінчаю лиш сими днями». Про висилку другої частини «Fata morgana» маємо повідомлення в листі Коцюбинського до Грушевського, писаному 28 (15) квітня 1910 р., він писав: «Дякую за звістку про ухвалу «Спілки». Було б добре, коли б вона порозумілася зо мною щодо змісту книжки, заким віїду за кордон, до половини мая».

Нарешті посилаю Вам (посилкою) другу частину опов. «Fata morgana». Чи не міг би я дістати коректу до 10 мая? Коректа дуже потрібна мені. Треба зробити деякі дрібні правки, яких не маю сили зробити в рукопису. Дуже втом-

лений і знесилений зараз». А в дописці прохав: «Якщо не зможу приїхати на святки, дуже прохаю (коли се тільки можливе і не зробить Вам різниці) вислати мені гонорар авансом, до надрукування оповідання, за винятком 100 руб., які я вже дістав. Але, повторюю, коли се не зробить Вам найменшого клопоту».

Побажання Коцюбинського виконано, бо в його листі, писаному 30 (17) травня до Грушевського, зачеплені тільки такі речі: «Щодо «Fata morgana», то коректу я вже оддав. Хочу прохати Вас, як великої ласки, коли се тільки можливе з технічних причин, не розбивати оповідання на 2 книжки, бо сьому оповіданню се пошкодило б в далеко більшій мірі, ніж кожному іншому. Повторюю, можу рахувати на се тільки як на особливу ласку».

Щодо видання книжки, то я вже переговорив з П. Пилипов (ичем) і ми все в'яснили щодо змісту її». П. Пилипов. — Павло Пилипович Лаврів це Юрій Тищенко, що, ховаючись від царської поліції, жив на такому пашпорті. Оповідання «Fata morgana» увійшло в 6 і 7 кн. «Вісника» за 1910 р. З приводу того, що воно поділене на 2 книжки журналу, писав Коцюбинський 20 (7) червня 1910 р. до Грушевського: «Щодо того, що «Fata morgana» не можна було надрукувати в одній книжці, — то се така дрібниця в кінці кінців, що мені аж соромно, нащо я турбував Вас». Невигоду з поділу оповідання на дві книжки облегувала дещо відбитка. В останній справі писав Коцюбинський з Капрі 21 (8) червня 1910 р. до технічного співробітника редакції «Вісника» Л. Будая: «Сподіваюся, що Ви не забули своєї обіцянки зробити для мене ще скілька примірників одбитки з «Fata morgana». Дуже прохав би послати їх додому, в Чернігів, а я вже напишу жінці, куди вислати їх».¹⁾

Повертаючись з Італії, прогостював Коцюбинський сливе два тижні у віллі Грушевського в Криворівні в галицькій Гуцульщині, про що писав до Максима Горького: «Почти две недели провел я на даче у проф. М. Грушевского и, в сущности, не очень жалею, что заменил Швецию Гуцульщиной. Если бы Вы знали, какой это удивительный, почти сказочный уголок, с густо зелеными горами, с вечно шумящими горными реками, чистый и свежий, точно вчера родившийся. Костюмы, обычаи, весь уклад жизни гуцулов-номадов, проводящих все лето со своими стадами на вершинах гор — на-

1) Там само, с. 97.

столько своєобразны и красочны, что чувствуешь себя перенесеним в какой то новий, неведомый мир».¹) «Я у свій час, — згадував Коцюбинський в листі, писаному 12 січня 1911 р. (30 грудня 1910) до Гнатюка, — з головою пірнув у Гуцульщину, яка мене захопила. Який оригінальний край, який незвичайний казковий нарід».²)

По повороті до Чернігова зайнявся Коцюбинський справою видання нового томика своїх писань у «Видавничій спілці». «Щось так за тиждень по повороті з Криворівні додому — писав він до Грушевського 29 (16) жовтня 1910 р. — написав я до Вас листа і дуже весь час дивувався та непокоївся, що не маю од Вас одповіді. Поклав нарешті, що Ви кудись виїхали і що Вам не до мене. Двічі запитував Павла Пилиповича (Юрія Тищенко, М. В.), де Ви пробуєте, але так одповіді і не дістав.

Писав до Вас, межи іншим, і в справі видання моєї книжки. Описував, як я доїхав, сердечно дякував за гостинність у Криворівні і багато дечого іншого, чого вже тепер не пригадаю. Але бачу з Вашої картки, що Ви не дістали тогò листа. Се вже другий випадок, коли мої листи не доходять до Вас. Не знаю, що тому за причина, може тут винна Ясенівська пошта, бо листи послані до Львова, здається, ніколи не пропадали.

Не маючи од Вас жадних звісток, я двічі звертався до Павла Пилиповича в справі видання книжки і нарешті дістав од нього повідомлення, що книжка буде друкуватись в Петербурзі, що до неї мають увійти всі ті оповідання, які надруковані у львівському виданні «З глибини» + нові речі. Тоді я подав П.-П-чу порядок оповідань і вислав йому відбитку з «Ради» опов. «Як ми їздили до Криниці», щоб йому не треба було розшукувати його в старих числах «Ради». Подаю і Вам порядок, в якому можна б розмістити оповідання: 1) Дебют, 2) Intermezzo, 3) Сміх, 4) Fata morgana, 5) Він іде, 6) Pevsona gvata, 7) Як ми їздили до Криниці, 8) Невідомий, 9) В дорозі і 10) З глибини.

Текст, якщо буде треба, поправлю в коректі, яку я дуже просив би вислати мені. Обіцяю не затримувати. Не міг я зібрати для П. П-ча всього матеріалу, який має становити зміст книжки, бо деяких оповідань не маю, а інші (в збірниках і журналах) оправлені і мені жаль було посилати до дру-

1) Там само, с. 106.

2) Там само, с. 128.

карні оправлені книжки. Сподіваюся, що П. П-ч все має під рукою, а коли ні, то йому легше зібрати. Титулу не подав. Можна б назвати «Нові оповідання», або «Оповідання. Книжка V», або по першому оповіданню. А може б Ви згодились бути хрещеним батьком книжки і назвати її?».

Про себе подавав так: «Про себе мало чого доброго можу написати. Зразу, по повороті додому, обрушилась на мене сила бюрової роботи, занедбані підчас моєї відпустки. А потому пригнітила мене домашня біда. Весь час у нас в родині не переводяться хорі. І зараз лежить по ліжках п'ятеро хорих, завтра дівчинці роблять операцію — і я зовсім втратив голову.

А тут ще наступили холоди і не дають мені дихати — повернулася астма. Ні, краще не згадувати. Очевидячки, що при таких умовах трудно щось робити. Вечори в мене сходять на те, що бігаю од лікарні до аптеки, а по ночах часом не роздягаюся.

Та може не все так буде.

Як тільки хоч трохи утихомириться біда, сяду до роботи. Планів маю багато, та поки що не сила спинитись над ними».

Коцюбинський хвилювався, що не міг ніяк дізнатись, в якому стані був друк його книжки, що взялась видати «Видавнича спілка». В цій справі удававсь також до Будая, пишучи: «Проф. Грушевський вже давненько писав, що вислав просьбу негайно друкувати її, д. Лаврів теж аж двічі згадував про се, а тим часом я не дістаю коректи і навіть відповіді на свої листи до д. Лаврова. Нічого не розумію!»¹⁾ Згадані тут листівки Коцюбинського до Лаврова-Тищенка друкуються в додатку до листування Коцюбинського з Грушевським. В одній з них, писаній 25 (12) жовтня 1910 р., Коцюбинський подав порядок оповідань у збірці й додавав: «Я дуже хотів би, щоб видання книжки не затягувалось, тож прохав би прискорити, оскільки можливо, видання». Одинадцять днів пізніше писав Коцюбинський до Тищенка: «Не дістаючи досі коректи, боюсь, що за всякими клопотами Ви забули мое прохання. Позволяю собі нагадати Вам його, бо я **конче** хотів би переглянути одну коректу своєї книжки. Чекаю. Сподіваюся, що друкарня склала вже кілька аркушів. Чи дістали Ви мою коректу з заміною назвиська собаки на «Кратер»?» (в «Intermezzo» — М. В.).

Зачепив Коцюбинський справу друку свого нового томка також у листі до Грушевського, писаному 18 (5) грудня

1) Там само, с. 119.

1910 р. Свій лист він починав: «Совісно мені, що аж тепер одписую на Ваш добрий лист. Спочатку були у мене всякі домашні клопоти та неприємності, а потому все одкладав одповідь, бо хотілось мені подати Вам заголовок того оповідання, яке я готував до перших книжок «Вісника». Але потому несподівано склалося так, що я одкинув обдуману вже тему, — і тепер на роздоріжжі — сам не знаю, що буду писати. Одно тільки можу сказати, що Ви конче будете мати як не на другу, то на третю книжку одно або й два оповідання. Я їх ще не охрестив, тому не подаю заголовків.

Простіть, що так сталося, мені самому дуже прикро. Я тоді тільки й живу, як пишу. Тоді тільки забуваю і про слабості і про всякі терни життя. Але знов не можу писати, аби писати. Берусь за перо, коли щось проситься у мене, не дає спокою, мучить. Заздрю Вам, що маєте готові речі, і нетерпляче чекаю, коли вони появляться на світ.

А що з моєю книжкою, яку Ви мали друкувати у Києві? Павло Пилипович не тільки не присилає мені коректи, але не одповідає навіть на мої листи. Нічого не розумію».

Вітаючи Грушевського з новим роком 12 січня 1911 (30 грудня 1910), Коцюбинський писав: «Трохи слабував, а трохи писав на святках і навіть закінчив одно оповідання. Називається воно, поки що, так: «Що записано в книгу життя». Не посилаю Вам його зараз, бо хочу, щоб трохи вилежалось. Сими днями починаю друге оповідання «Сон»; трохи більше, і вже разом пришлю Вам обидва, як будуть готові. Весь час мучило мене сумління, що не даю Вам нічого для «Вісника» — і се впливало на настрій. Тепер, коли стан мого здоров'я значно погіршав (дуже погано з серцем), мені більше, ніж коли, хочеться працювати. Озираюсь назад — і сумно стає, що так мало зробив. Багато більше і краще можна б було зробити, та, здавалось, життя кінця-краю не видно.

Позавчора одіслав до друкарні глухонімих перші 5 аркушів книжки. Мусив прохати другу коректу, бо так багато помилок, що за дрібними поправками не можна звернути уваги на щось важніше. Певно мені присилають першу, а не другу коректу».

Лист Грушевського до Коцюбинського з повідомленням про визначення йому постійної допомоги схвилював його дуже, як це видно з таких слів листа Коцюбинського, писаного 21 (8) січня 1911 р. до Грушевського: «Так мене схвилював Ваш лист, що не міг вчора одповісти на нього.

І соромно було мені і радісно, хотілось зрєктися за помочи, щедрої дуже і наче хронічної, і знову щира вдячність за

дбайливість про здоров'я моє заповнила моє серце. Коли б ще певність була, що я зможу одробити ті гроші, а то — хто знає! Перехвилювавшись і перемучившись, я все-таки приймаю за допомогу і дякую, як тільки можу і вмію, од повного серця.

Щодо готового оповідання, то я можу прислати його Вам (куди?), коли схочете. Думав одіслати разом 2, як друге буде готове, себто в середині лютого, але можу переглянути перше і переписати до друку раніше. Воно не велике, менше аркуша». В продовженні звертався з такою просьбою: «Коли Ви зараз багаті на гроші, то дуже прохав би вислати мені авансом, на рахунок гонорару за книжку, що друкується у Петербурзі («Дебют»), 200 руб. Коли б се з яких-будь причин незручно Вам було, то прошу не турбуватись, я почекаю». Постійну допомогу, з приводу якої так схвилювався Коцюбинський, призначило Коцюбинському «Товариство допомоги науці й штуці» в Києві, себто 2000 карб. річної пенсії з умовою, щоб Коцюбинський кинув посаду й віддався виключно літературі.

В листівці дня 15 (2) березня 1911 р. Коцюбинський виправдувався: «Дуже прошу вибачити мені, що досі не прислав оповідання. Не міг переписати, службові обов'язки одняли у мене весь час. Вишло оповідання в п'ятницю (4 (III) так, що в суботу, найдалі у неділю, Ви вже дістанете його». «Що записано в книгу життя» надруковано в 4 кн. «Вісника» за 1911 р. Дня 25 (12) квітня 1911 р. звертався Коцюбинський до Будая за гонораром за свою річ, пишучи: «Не хотів Вас турбувати, але мушу. Дуже прохаю вислати мені належний гонорар за моє останнє оповідання у «Віснику». Зараз у мене біда, тяжко хорий у хаті і негайно потребу грошей. Вибачайте за турбування».¹⁾

У справі «Сну» й долі «Дебюту» писав Коцюбинський 14 травня (29 квітня) 1911 р. ось що до Грушевського: «Не можу сказати, щоб зо мною добре діялося: до звичайної слабості долучилась ще й перестуда, але все ж трохи працюю і маю надію, що в кінці мая (ст. стилю) вишлю Вам своє оповідання «Сон».

Куди мені краще послати? До Львова, чи до Києва, себто де Ви тоді будете пробувати?

Цікавить мене доля моєї книжки «Дебют», яка друкувалася в Петербурзі. Останні коректи вислав я до друкарні пе-

1) Там само, сс. 145—146.

ред двома місяцями, але не знаю, чи книжка вийшла, чи ні. Совісно мені турбувати Вас дрібницями, про те зважуюсь прохати Вас зробити відповідний наказ, аби вислали мені обіцяних авторських 25 пр. книжки». У збірку «Дебют» із 1911 р. увійшли оповідання: «Дебют», «Сміх», «Intermezzo», «Fata morgana», ч. II., «Як ми їздили до Криниці», «В дорозі», «Невідомий», «Хмари», «Утома», «Самотний». Оповідання «Сміх» друковане вперше в другій книжці «Нової Громади» за 1906 р., а оповідання «В дорозі» в київському збірнику «Дзвін» із 1907 р. Об'єднані спільним заголовком «З глибини» увійшли три речі: «Хмари», «Утома», «Самотний» до херсонського альманаха «З потоку життя» з 1905 р.; з них «Хмари» появились уперше в ювілейному номері американської «Свободи» 1907 р.

Дня 4 червня (22 травня) 1911 Коцюбинський писав таке до Грушевського. «Тільки що закінчив своє оповідання та й думаю: чи зможу прислати його Вам в кінці сього місяця, як обіцяв. Певно спізнюся на кілька днів. Бо у мене такий звичай, щоб написаного зараз не виправляти. З тиждень воно мусить полежати, а тоді тільки я перегляну і перепишу. Розміром оповідання вийшло minimum 1 1/2 аркуша, скоріше більше. Вишлю його до Львова на Ваші руки». Згадав і про грошову справу, а саме: «Тепер кожен гріш двічі дорожчий для мене. Ще останнє прохання. Коли грошові справи можна буде полагодити в бажаному для мене напрямі, то я прохав би вислати гроші так, щоб я міг дістати їх не пізніше 1-го червня (ст. ст.). Навіть душно стало од грошових справ. Не люблю їх». А в дописці додавав: «Коли б справа з грошима не могла бути залагоджена, то чи не можна повідомити карткою про се зараз?».

З висилкою «Сну» припізнивсь Коцюбинський. «Вчора послав Вам рукопис оповідання «Сон» — писав він до Грушевського з Сімеїзу на Криму 2 липня (19 червня) 1911 р. — Прошу вибачити, що зробив се на 2 тижні пізніше, ніж обіцяв. Але вдома не встиг переписати і переписував уже тут.

Не знаю, коли Ви знайдете можливим помістити його у «Вісн.», але дуже прохав би (очевидно, коли се не зробить Вам ніякої різниці) оддати в друкарню його тепер, щоб я міг мати швидше коректу. А се мені потрібно для того, щоб я міг послати в коректі перекладачеві. Очевидно, що раніш оповідання мусить появитися у «Віснику», а вже потому поросійськи». Згаданий тут перекладач це Михайло Могилянский, що перекладав писання Коцюбинського для видавни-

цтва «Знання». Саме до нього писав Коцюбинський 2 липня (19 червня) 1911 р.: «Рукопису оповідання не посилаю Вам: другий раз переписувати, особливо в Криму, не було фізичної сили. Я зробив так: одіслав рукопис Грушевському, прохаючи його зараз оддати до друкарні, незалежно од того, коли оповідання буде видруковано. Тоді в коректурі вишлю Вам. Думаю, що це буде скоро».¹⁾ З висилкою коректури виїшла затримка й 9 серпня (27 липня) 1911 р. писав Коцюбинський з Криворівні до Могилянського: «Совісно мені перед Вами, що коректа оповідання мого «Сон» так затрималася. Але тепер літо і в редакції та й в друкарні нема порядку. Сьогодні дістав звістку з редакції, що мені посилають сюди коректу, значить, дістану її завтра. Боюсь тільки, чи не вислали мені замість 2-х примірників 1. Якщо зробили так, як я прохав, то я завтра вишлю Вам 1 прим. в коректі, а як ні, то зараз напишу, щоб Вам вислали її до Чернігова з Києва».²⁾ «Сон» надрукований у 9 кн. «Вісника» за 1911 р. В справі відбиток «Сну» писав Коцюбинський 22 (9) вересня 1911 р. до Будая так: «Ви були такі ласкаві, що обіцяли прислати мені ще 10 відбиток оповідання «Сон». Зробили б мені велику ласку, коли б поспішили з висилкою обіцяних відбиток».³⁾

Щорічна пенсія дала змогу Коцюбинському покинути посаду. З приводу цього й писав Коцюбинський 5 вересня (23 серпня) 1911 р. до Грушевського: «Скоро два тижні минає, як я покинув посаду — і поки що почуваю себе далеко краще, ніж досі. Упорядкував свої матеріали, зібрані в горах, і вже пишу. Сподіваюся, що на XII кн. «Вісника» оповідання буде готове. Властиво, я сподіваюся прислати його Вам в кінці октябрю, або в перших днях ноябрю. Куди і кому послати, бо Ви, певно, не встигнете вернутись до того часу з подорожі? Чи не були б Ви ласкаві, в останньому разі, написати до «Вісника», щоб мені лишили в 12-ій кн. місце на 2 1/2 аркуша? Був би дуже вдячний за се». Заголовок свого оповідання розкрив Коцюбинський у листі дня 25 (12) жовтня 1911 р. до Грушевського: «Спішу, межі іншим, сповістити Вас, що оповідання для 12 кн. «Вісника», яке я обіцяв Вам, уже зовсім готове, переписане навіть і може бути вислане, коли і куди скажете. Називається воно «Тіні забутих предків» і буде розміром, як я рахую, коло 3 аркушів. Гірко мені, що се вже

1) Там само, с. 149.

2) Там само, с. 154.

3) Там само, сс. 157—158.

вдруге така звістка в'яжеться з грошовими справами, але нічого не вдієш. З початку слідуєчого місяця треба їхати мені за кордон, а грошей немає. Єдина надія на Вас, що зможете дати мені під оповідання аванс. Коли будете мати можливість і дасте, поїду коло 5—10/XI, а не зможете, — не буду мати за що виїхати і доведеться одкласти виїзд. Простіть, дорогий Михайле Сергійовичу, мені так совісно вічно турбувати Вас своїми справами. Може не все так буде.

Оповідання моє — результат моїх вражінь з Гуцульщини. Не знаю, наскільки вдалось воно мені, побачите самі. Воно цілком цензурне, принаймні я спокійний, що не підведу «Вісника».

Почуваю себе трохи втомленим інтенсивною працею, все хапався закінчити роботу і не спізнитись і через те може за багато засиджувався за столом». Як виходить із листівки Коцюбинського, писаної 10 листопада (28 жовтня) 1911 р. до Грушевського, з авансом за «Тіні забутих предків» виїшли труднощі. «Мені страшенно совісно, — писав Коцюбинський, — що я своїм проханням додав Вам клопоту. Прошу не турбуватися, якось воно буде, я зможу позичити, а як редакція буде мати в січні гроші, то зможу покрити свій довг».

Дня 17 (4) листопада 1911 р. сповістив Коцюбинський також Могилянського про своє нове оповідання. «Дуже був зайнятий своїм оповіданням, — писав він, — але нарешті скінчив. Називається воно «Тіні забутих предків», розміром буде трохи більше 3 аркушів друку. Не знаю, чи воно вдалося мені, але коли б я хоч трохи переніс на папір кольорит Гуцульщини і запах Карпат, то й з того був би задоволений».¹⁾

«Тіні забутих предків» надруковані в 1 і 2 кн. «Вісника» за 1912 р. В листуванні з Грушевським з Капрі є прохання вислати коректуру, а саме в листі, писаному 12 грудня 1911 р.: «Просив би дуже вислати мені коректу мого оповідання. Вона дуже потрібна», а в листівці, писаній 21 (8) грудня: «На випадок, що Ви не дістали мого листа, повторю прохання вислати мені коректу мого оповідання». Дня 11 січня 1912 р. (29 грудня 1911) ще раз вертався Коцюбинський до свого оповідання: «Вчора дістав, а сьогодні одсилаю назад коректу оповідання «Тіні забутих предків». Дуже б мені прикро було, коли б се оповідання було розбите

1) Там само, сс. 167—168.

на дві книжки, бо для читача воно пропало б. Сподіваюся, що Ви дасте його у 1 книжку ціле, чим зробите мені велику приємність». З своїми вимогами щодо коректури звертався він із Капрі також до Будая. 7 січня 1912 р. (25 грудня 1911) він писав: «Дуже прохаю Вас можливо швидше вислати мені коректу мого оповідання «Тіні забутих предків» і **то у двох примірниках**. Коли вже вислали один примірник, то прошу **зараз вислати другий**, бо мені конче треба мати їх у двох, а ще краще у 3-х примірниках. Був би дуже і дуже вдячний, коли б не одмовились зробити мені сю ласку».)¹⁾ Три дні пізніше прохав Коцюбинський: «Звертаюся до Вас з великим проханням вислати мені сюди коректу мого оповідання «Тіні забутих предків». Мені конче треба переглянути її. Поверну швидко».)²⁾ З коректури був незадоволений, бо день пізніше писав: «Коректа, як самі знаєте, лиха, через те дуже прошу Вас звернути увагу, щоб друкарня зробила всі зазначені поправки, а потім, будьте ласкаві, самі сконтролюйте, чи все зроблено добре. Я прохав Вас вислати мені зараз ще 2—3 прим. оповідання в коректі, але тепер прошу зробити се після того, як друкарня поправить коректу, бо так, як є, трудно читати. Дуже прошу не спізнитися висилкою». В приписці повідомляв: «Професор казав мені, що ціле оповідання піде до першої книжки».)³⁾

Справу гонорару за оповідання та свого дальшого співробітництва у «Віснику» зачепив Коцюбинський в листі з Капрі дня 28 (15) січня 1912 р. до Грушевського: «Хочу прохати Вас — писав тут — передати гонорар за **ціле** оповідання мое Юлії Володимирівні Леонтович, яка була така ласкава, що виручила мене з біди і позичила мені гроші на поїздку за кордон. Мені совісно перед нею, що я не міг скорше вернути їй довг — і через те добре було б, коли б **т** гроші, які мені належаться за оповідання, найшвидше були передані пані Леонтович, про що я рівночасно і повідомляю її. І може б контора «Вісника» (щоб Вас не турбувати дрібницями) подала мені звістку про суму, яка була передана Юлії Володимирівні.

Сими днями я послав маленьке оповідання до «Ради». Хотів послати Вам для «Вісника», але воно видалось мені такою дрібницею, яка не підходить до «Вісника». Самі побачите, коли буде в Вас час і охота перечитати його, та, спо-

1) Там само, сс. 176—177.

2) Там само, с. 177.

3) Там само.

діваюся, признаєте, що я добре зробив. Я навіть вагався, чи друкувати його взагалі. Може, й не варто було. (Тут є мова про «Лист» Коцюбинського, скінчений 29 грудня 1911 і надрукований в щоденнику «Рада» 1912 № 18. М. В.).

Тепер пишу для «Вісника». Чи можу послати оповідання на Ваші руки, чи просто до редакції?».

Дня 22 (9) лютого 1912 р. з Капрі писав Коцюбинський: «Разом з сим посилаю в контору «Вісника» своє оповідання «Подарунок на іменини», розміром не менше аркуша друку, і дуже прошу, коли се можливо, вислати мені сюди гонорар авансом. За місяць я збираюся додому і тільки рахую на ті гроші, щоб мати можливість вернутись. Сиджу зараз цілком без грошей, і коли Ви не зможете зробити мені сеї ласки, опинюся в дуже прикрому стані, бо не буду мати за що виїхати звідси.

Про виплат гонорару за «Тіні забутих предків» д-ці Леонтович досі не маю звістки». А в дописці додавав: «Дуже прохаю сповістити мене можливо швидше, чи можу я рахувати на аванс». Цій справі присвячений початок листа, що Коцюбинський написав 17 (4) березня 1912 р. до Грушевського, а саме: «Спасибі Вам велике, дорогий Михайле Сергійовичу за Ваші добрі відносини до мене, які я так ціную і не забуду. Утішився дуже, коли почув од Вас, що хоч частина мого довгу Юлії Володимирівні виплачена вже. Розписку на 250 руб. я послав на руки д. Будая. Обіцяних 100 руб. нетерпляче чекаю (вони ще не прийшли на Капрі), бо гадаю 20 ст. ст. сього місяця виїхати звідси». При кінці листа ще раз просив: «коли ще не вислано мені обіцяних 100 руб., попрохати контору, щоб поспішила (грошовий лист йде з Києва 6—7 днів). Затриматись на кілька днів не можу, бо пароходи ходять дуже рідко, днів через 20—25; значить, мені довелось би сидіти тут зайвий місяць, а на се теж потрібні гроші. Простіть, що докучаю».

«Подарунок на іменини» надрукований в 4 кн. «Вісника» за 1912 р. Посилаючи рукопис цієї речі на руки Будая, Коцюбинський пригадував 22 (9) лютого 1912 р.: «Прохав я вислати мені сюди «Вісник» і одбитки».) В листі дня 15 (2) березня 1912 р. Коцюбинський повідомляв Будая: «I і II кн. «Вісника», а також 6 прим. відбиток (очевидно, «Тіней забутих предків» М. В.) я дістав. Я не тільки не гніваюсь на Вас, а, навпаки, дуже вдячний, що виконали моє прохання.

1) Там само, с. 188.

Все вислане Вами раніше (1 кн. і 3 пр. відбиток), очевидячки, десь пропало, бо не дійшло до мене.

Маю до Вас нові прохання:

1) прошу вислати «Вісника» з III книжки вже до Чернігова.
2) велика просьба вислати мені коректу оповід. «Подарунок на іменини», яке піде, як пише професор, до IV книжки, бо мені **конче** треба його переглянути. Я пробуду на Капрі ще 18 днів, до 20-го ст. ст. сього місяця, і коли оповідання складено вже, прошу вислати його зараз, а найпізніше треба оддати на пошту, щоб я ще дістав його тут, 14 ст. ст. сього місяця. Коли ж не встигнете до 14-го, то посилайте до Чернігова, де я буду в перших днях квітня. Коректу прошу вислати в двох примірниках, один хочу залишити собі.

Посилаю Вам разом з сим розписку про те, що я дістав на рахунок гонорару за «Тіні» 250 р. Прошу переказати про се д. Професорові, а мене сповістити, чи дістали. Дуже Вам дякую за звістку про те, що читачі приймають добре опов. «Тіні»... Мені ще ніхто не писав про се».) Відсилаючи коректуру оповідання «Подарунок на іменини» 30 (17) березня 1912 р., Коцюбинський писав: «Дуже прошу Вас пильно переглянути, чи зроблять у друкарні всі мої поправки, бо складено, як самі бачите, не дуже добре. Будьте ласкаві, пошліть мені до Чернігова кілька примірників оповідання в коректі після поправок, не чекаючи, аж вийде книжка «Вісника». Буду дуже вдячний. За 3—4 дні виїду звідси додому».) Непевний, чи отримав Будаї його лист, писав Коцюбинський у цій справі ще раз із Чернігова 15 (2) квітня 1912 р.: «Починаю думати, що Ви не дістали мого листа з Капрі, висланого разом з коректою оповідання «Подарунок на іменини». В тому листі прохав я Вас вислати мені третю книжку: «Вісника» вже до Чернігова. Знаю, що вона давно вже вийшла, а тим часом я не застав її вдома. Будьте ласкаві, вишліть її мені, а також відбитки опов. «Подарунок»..., про які я теж писав Вам з Капрі».) Те, що не отримав «Вісника», заболіло Коцюбинського й вислів свого болю дав він у таких словах свого листа, писаного 21 (8) березня 1912 р. до Гнатюка: «Якось мене забули люди, не пишуть, навіть на листи не відповідають, а «Вісника» за сей рік ще не бачив, хоч аж тричі писав до редакції з проханням прислати. Ну, що ж, сам винен, коли людям такий непотрібний і нецікавий».)

1) Там само, сс. 190—191.

2) Там само, сс. 194—195.

3) Там само, сс. 195—196.

4) Там само, с. 194.

Про своє захворіння по повероті до Чернігова оповів Коцюбинський в листі, писаному 28 (15) травня 1912 р. до Грушевського: «Не писав довго до Вас, бо сталася мені прикра пригода: застудився в дорозі, схопив плеврит і прослабував більш місяця. Тепер мені краще, а все ще кашляю і ходжу погано через астматичні атаки. Однак маю надію, що до літа одужаю зовсім і що буду мати приємність побачитись з Вами у Криворівні.

За сих кілька днів, що мені покращало, я написав коротеньке оповідання для збірника Полтавського Товариства «борьбы з туберкулезом» (це «Хвала життю», написана 19 (6) травня 1912 р. й надрукована в збірничку «Біла квітка». Полтава, 1912. М. В.) і переробив оповідання «Коні не винні», обіцяне для V кн. «Вісника». Сьогодні одіслав рукопис до «Вісника» і маю надію, що оповідання попаде у VI книжку. Оповідання «Коні не винні» так і надруковане в 6 кн. «Вісника» за 1912 р. Посилаючи його рукопис до редакції, звертався Коцюбинський 28 (15) травня 1912 р. до Будая з такими проханнями: «Дуже прохаю прислати мені коректу (до Чернігова), я не затримаю її, одішлю зараз на другий день. Мав я послати се оповідання Вам ще для V кн., але занедужав на плеврит і пролежав цілий місяць у ліжку.

Книжку «Вісника» за квітень і три прислані відбитки з опов. «Подарунок», спасибі Вам, дістав.

Буду прохати прислати мені кілька відбиток і з цього нового оповідання і, коли можна, ще перед виходом книжки, бо вони дуже потрібні мені».¹⁾ В справі коректури писав до Будая і 12 червня (30 травня) 1912 р.: «Дуже дякую за коректу, яку я вчора дістав, а сьогодні одсилаю в контору «Вісника» рекомендованим.

Прошу Вас ще раз перечитати коректу і звірити, чи друкарня виправила всі мої поправки. Буду сподіватися, що Ви пришлете мені обіцяні відбитки.

Чи вже вийшла V кн. (за май) «Вісника»? Я не дістав ще».²⁾ У зв'язку з гонораром за «Коні не винні» стоїть такий листочок Коцюбинського до Будая, писаний 14 (1) вересня 1912 р.: «Не можу до Вас зайти сам, бо почуваю себе недобре. Я приїхав сюди до лікаря і міцно сподіваюся на гонорар за опов. «Коні не винні», який Ви ласкаво обіцяли вислати мені в недовгій часі. Будьте ласкаві, передайте гроші моїй жінці — Вірі Іустиновні, яка занесе Вам картку».³⁾

1) Там само, с. 200.

2) Там само, с. 208.

3) Там само, сс. 208—209.

Остання річ Коцюбинського, друкowana за його життя у «Віснику», мала заголовок «На острові» й появилася у I кн «Вісника» за 1913 р. В листі до дружини, писаному 2 січня 1912 р. з Капрі, читаємо: «Про Капрі готую для «Вісника».¹⁾ Десять днів пізніше писав Коцюбинський до дружини: «Оповідання моє (друге) (це мова про «Подарунок на іменини» М. В.), здається, зовсім, цензурне. Воно вилежується тепер, а я тим часом пишу ж трохи свої вражіння з Капрі. Се така робота, що її можна писати і з початку, і з кінця, і з середини, бо буде ряд маленьких оповідань — картинок».²⁾ На Капрі написав Коцюбинський і «Коні не винні» в первісному вигляді. 24 лютого 1912 р. він писав до дружини: «До першого марта думаю закінчити своє оповідання (буде, здається, називатися «Коні не винні»».³⁾ Річ «На острові» лишилась нескінчена. «Я не можу більше писати, ослаб, — писав Коцюбинський 19 (6) лютого 1913 р. до Могилянського, — «На острові» не скінчене».⁴⁾ Посилаючи коректуру цієї речі, прохав Коцюбинський Будая 1 січня 1913 р. (19 грудня 1912) вислати йому «за згодою проф. Грушевського... ще другу коректуру».⁵⁾

Щодо літературних планів Коцюбинського в 1912 р., цікаве його признание в листі, писаному 7 червня (25 травня) 1912 р. до Євгена Чикаленка. Тут він писав про те, що «написав невеличку річ для Полтавського збірника «на день білої квітки» й переробив та й одіслав нове оповідання для «Вісника», себто «Коні не винні», а далі признавався: «зараз пишу одну річ, яку хочу скінчити до 15 червня, бо коло 15, як дозволить здоров'я, хочу поїхати в гори, в Гуцульщину, щоб зібрати матеріал для більшої повісті з гуцульського життя. Тепер я собі ставлю зовсім інше завдання ніж в «Тінях забутих предків», хочу придивитись до гуцулів з іншого боку. Пробуду там певно з місяць, не більше і, повернувши, засяду за стіл».⁶⁾ Поганий стан здоров'я не дозволив Коцюбинському виконати цей план, ані навіть написати оповідання для збірника, приготовлюваного з приводу ювілею сороклітньої літературної праці Івана Франка. З гіркістю писав він

1) М. М. Коцюбинський. Листи до дружини. (Літературно-науковий Вісник, 1919, VI—IX, с. 42).

2) Там само.

3) Там само, с. 48.

4) М. Коцюбинський. Твори. Т. VIII, с. 234.

5) Там само, с. 225.

6) Там само, с. 202.

7 жовтня (24 вересня) 1912 р. до Гнатюка: «Незабаром (I X) треба одсилати оповідання для збірника Франкового, а я не можу навіть сказати, коли зможу сісти за роботу. Що мені робити? Дуже велика прикрість».¹⁾

В 1913 р. видала «Видавнича спілка» в Києві останню, шосту, збірку писань Коцюбинського п. з. «Тіні забутих предків. Оповідання», куди увійшли такі речі: «Тіні забутих предків», «Сон», «Лист», «Подарунок на іменини», «Хвала життю», «Коні не винні», «Що записано в книгу життя». На тему нової збірки своїх писань листувався Коцюбинський із Гнатюком. Бодай в його листі до Гнатюка, писаному 6 червня (24 травня) 1912 р., приходять ось які слова: «Спасибі Вам сердечне, що дбаєте про мене. Коли видаватись, то іменно в тій Вид. спілці, яка вже випустила 5 моїх книжок. Тільки одно лише здивувало: за «Дебют» (в тій книжці теж нема нових оповідань) Спілка сама запропонувала мені по 25 руб. за аркуш, а тепер пропонує по 20 руб. Чи се значити має, що я почав гірше писати? Видавати книжку зараз ще не можу, бо готового матеріалу аркушів на 9—10, а мені хотілось би видати трохи більшу. Може незабаром дещо напишу, тоді й видати можна».²⁾

Остання збірка оповідань Коцюбинського у «Видавничій спілці» п. з. «Тіні забутих предків» вийшла в світ на декілька днів перед його смертю. Він помер 25 (12) квітня 1913 р. Травнева книжка «Вісника» присвячена пам'яті покійного. Першу сторінку книжки заповнює така присвята в чорних обвідках: «Пам'яті Михайла Коцюбинського (род. 1864, ум. 1913 р. 12 квітня), автора «Цвіта яблуні», «Для загального добра», «В путях шайтана», «Intermezzo», «Що записано в книгу життя», «Тіні забутих предків» і т. д., невіджалованого співробітника «Літ.-Наукового вісника» присвячує сю книжку Редакція».

У квітневій книзі «Літературно-наукового Вісника» за 1914 р. надрукована «Відьма. Образок» Коцюбинського з такою приміткою редакції: «Оповідання «Відьма», яке друкуємо в цій книжці — в річницю нашої тяжкої втрати — смерті М. Коцюбинського, передала шановна дружина небіжчика. Належить воно до циклу басарабських оповідань автора і написано перед кількома роками. Оповідання зовсім викінчене, але Коцюбинський, що був дуже суворий суддя

1) Там само, с. 213.

2) Там само, с. 204.

для своєї творчості і завжди багато працював над обробленням своїх творів, чомусь хотів ще переглянути і трохи обробити його, і через те не давав його до друку. За місяць до смерті він взяв був його на перегляд, але хвороба не дала йому того зробити. Певно, цей останній дотик пензля такого видатного майстра, як Коцюбинський, надав би цьому оповіданню ще кілька рис тонкої краси, та в кожному разі і без того оповідання є дуже гарним і визначається всіма прикметами чарівного таланту небіжчика».

З «Літературно-наукового вісника» дізнавався Коцюбинський про вихід своїх писань, чи про їх переклад на чужу мову. З грудневої книжки «Літературно-наукового вісника» 1899 р. дізнавсь Коцюбинський, що Українське Педагогічне Товариство у Львові видало «Оповідання Михайла Коцюбинського», й писав 19 (7) грудня до Гнатюка: «Тільки що довідався з «Вісника», що Руське Педагогічне Товариство видало книжечкою дитячі оповідання й вірші. Будьте ласкаві, попрохайте, коли слід, щоб мені вислали зо два примірники у ковертах, адже книжечка невелика». ¹⁾ Липнева книжка «Вісника» 1904 р. принесла повідомлення, що «Głos gobofńiczy» подав у № 25 переклад новели Коцюбинського «Посол від чорного царя» п. з. «Wystannik cagnego sag». Прочитавши цю звістку, Коцюбинський писав 6 жовтня (23 вересня) 1904 до Гнатюка: «Боюсь Вас турбувати проханням, а хочеться мати мені переклади моїх оповідань на польську мову, про які подані звістки в хроніці «Л. Н. В.». Коли б вам не трудно було прислати мені їх, я був би вельми вдячний вам. Коли ж це зв'язано з усякими клопотами, то, будьте ласкаві, не турбуйтеся і не присилайте». ²⁾

З оцінок писань Коцюбинського у «Віснику» за його життя першу маємо в рецензії Антона Крушельницького на збірку «В путах шайтана» в березневій книжці «Вісника» за 1900 р. Рецензент зазначив, що Коцюбинський відомий «як один із кращих українських новелістів молодшого покоління», що його оповідання «здобули собі широку популярність і були також перекладувані на російську мову. Вони визначаються крім гарної мови бистрою обсервацією життя і тим несхибним тактом у малюванні побуту, що показує в авторі справжнього артиста». ³⁾

1) Твори М. Коцюбинського, VII, с. 99.

2) Там само, с. 186.

3) ЛНВ IX, с. 121.

Даючи огляд літературної творчості Молодої України п. з. «З останніх десятиліть XIX в.», Іван Франко в серпневій книжці «Вісника» 1901 р. зарахував Коцюбинського до «групи письменників, у першій ряді артистів, сконцентрованих на своїй артистичній творчості, гармонійних натур, здібних до об'єктивного малювання дійсності і погідних настільки, щоб і на цілу мальовану ними дійсність кинути ясне світло». Коцюбинський «один із найкращих наших новелістів. Його оповідання пливе натурально і свobodно, мов репродукція голої дійсності без ніякої примішки творчості. Стиль його простий, без жодної форсованої штучності, без риторичних ефектів. Із усіх наших письменників він найбільше нагадує Тургенева, того «найбільш артиста і найбільш європейця» між великими російськими белетристами». Коцюбинський розширив обрій української повісті. Закинений долею на довгі літа в південні країни нашого краю, до Басарабії і Криму, де належав до урядової комісії, що мала воювати з філоксерією, він дав нам прегарні малюнки з життя наших південних сусідів румунів і татар, доторкнув життя наших гуцулів, що здавна ходять на заробітки до Басарабії. Але Коцюбинський далеко не етнограф обсерватор. Він наскрізь новочасний чоловік, перенятий високими гуманними чуттями і ясным поглядом на життя. Оттим то його оповідання, даючи нам образи неторканих досі українським пером околиць і відносин, дають нам разом із тим високе естетичне вдоволення як твори справжнього таланту і як впливи симпатичної і високо розвитої душі».¹⁾

У жовтневій книзі «Вісника» 1904 р. Франко дав рецензію на альманах «На вічну пам'ять Котляревському». Між прозаїстами 90 рр. XIX ст. він поставив Коцюбинського на першому плані. Тут Франко писав про Коцюбинського: «Він дав для збірника лиш невеличкий етюд, психологічну студію «Цвіт яблуні». Але й цей етюд виявляє руку великого майстра і незвичайно тонку обсервацію дуже зложеного психологічного процесу — вражіння письменника, у якого вмирає одинока улюблена дитина і фантазія якого при тім, насупереч його волі, нуте і складає всі деталі — як матеріал для будучого твору».²⁾

Рецензуючи альманах «З-над змар і з долин», Володимир Дорошенко уважав надруковану в ньому «Ляльку» Ко-

1) ЛНВ XV, с. 121.

2) ЛНВ XXVIII, сс. 45—46.

цюбинського слабішою в порівнянні з першими оповіданнями, як її, «Дорогою ціною» і «Поєдинок» уважав за слабші попередніх, зібраних у перших двох томках оповідань Коцюбинського й виданих Видавничою спілкою.)

Обговорюючи київські збірки творів Панаса Мирного, Івана Тобілевича та Михайла Коцюбинського й три збірки писань Василя Стефаника, Софія Русова в статті «Старе й нове в сучасній українській літературі» признала Коцюбинського найхарактернішим представником молоді в новій українській літературі. Оповідання Коцюбинського «Хо», «Для загального добра» й «Посол від чорного царя» назвала авторка правдивими перлинами його талановитого пера. В народних оповіданнях Коцюбинського виступають окремі своєрідні індивідуальності. Коцюбинський залюбки підхоплює різні нові появи народного життя, переміни в його родинних обичаях і індивідуальності він обмальовує дуже тонко: його психологічна аналіза однаково глибоко заходить у душу не лише українця а й молдавана і татарина (пречудове його оповідання з татарського життя «На камені»). Отся різnorodність додає творчості Коцюбинського оригінальної привабливості і краси. З народних оповідань особливою сердечністю і простотою проняті «Дорогою ціною» і «П'ятизлотник». Язиком володіє Коцюбинський майстерно; деякі місцеві подільські слова та вислови надають іноді окремий колорит його мові, загалом дуже легкій і мальовничій.²⁾

Франко, що переклав для «Вісника» статтю Русової з російської мови, додав до неї свої уваги, в яких дещо інакше поглянув на творчість Коцюбинського, як Русова. Для Франка «Коцюбинський, твори якого здобули собі відразу симпатію в Росії, не такий то вже новик у літературі, і значна часть того, що тепер дивує і радує д. Русову, була вже від 15 літ друкована в Галичині. Ми — писав Франко — високо цінимо талант д. Коцюбинського і його нарис «На камені» вважаємо одною з найкоштовніших перлин нашої літератури, та проте мусимо сказати, що сей автор якось не поступає наперед, не зважається на ширший твір, який дав би змогу розвинутися його талантові, але, станувши від першого разу високо в ряді наших новелістів, так і держиться на цьому становищі».³⁾ Франко підкреслив, що для «молодих», зокрема для Василя Стефаника, «головна річ людська душа, її

1) ЛНВ XXIV, с. 37.

2) ЛНВ XXV, сс. 75—76.

3) Там само, с. 79.

стан, її рухи в таких чи інших обставинах, усі ті світла й тіні, які вона кидає на ціле своє оточення, залежно від того, чи вона весела, чи сумна», що «вони відразу засідають у душі своїх героїв і нею мов магичною лампою освічують усе оточення». ¹⁾ З такого підходу до їх творчості випливає «та переможна хвиля ліризму, що розлита в них. Відси їх несвідомий наклін до ритмічності й музикальності, елементарних об'явів зворушень душі. В порівнянні до давніших епіків їх можна би назвати ліриками, хоча їх лірика зовсім не суб'єктивна; навпаки, вони далеко об'єктивніші від давніх оповідачів, бо за своїми героями вони щезають зовсім, а властиво переносять себе в їх душу, заставляють нас бачити світ і людей їх очима. Це найкращий триумф поетичної техніки, а властиво ні, це вже не техніка, це спеціальна душевна організація тих авторів, вплид високої культури людської душі». На думку Франка, з такого становища треба оцінювати таких наших письменників, як Коцюбинський (у деяких новіших творах, головню «На камені»), Ольга Кобилянська, Лесь Мартович, а головню Стефаник. ²⁾

В бібліографічній замітці з приводу книжки Коцюбинського «У грішний світ» у липневій книжці «Вісника» 1905 р. Володимир Гнатюк указав на велику різноманітність тем, внаслідок якої автор «не повторяється і читається все з великим інтересом». До того причиняється немало й гарний стиль та гарна, проста мова. Прегарний нарис «Цвіт яблуні», в яким автор зображує душевні муки батька при смерті дитини, вказує на новий напрям у творчості автора, в яким може він — судячи по цій першій пробі — обдарувати нас не одною літературною перлиною. ³⁾

Предметом статтейки Олександра Грушевського «Новини нашої літератури. Останні оповідання Мих. Коцюбинського» стала книжка останнього «З глибини». Тут відмічено, що «оповідання «Він іде» та «Сміх» доповнюють взаємно самі себе». ⁴⁾ Вказано тут і на тонкий чулий аналіз настроїв і почувань як на характеристичну прикмету творчості Коцюбинського, через що в обробленні тем зовнішній бік життя, події відступають перед внутрішнім боком, думками, почуваннями. ⁵⁾ Нарешті автор статтейки не поминув і описів приро-

1) Там само, с. 81.

2) Там само, с. 82.

3) ЛНВ XXXI, с. 98.

4) ЛНВ XLVIII, с. 378.

5) Там само, с. 379.

ди в творчості Коцюбинського. «Давно вже — писав він — здобули велику і заслужену славу описи природи в творах Коцюбинського. Серед сьогочасних молодших письменників-прозаїків Коцюбинський поки що не має рівного товариша. Наша рідна українська природа, молдаванська околиця понад Прутом, чорноморське побережжя — все це незвичайно кольоритно виступає в творах Коцюбинського. Міняється околиця і люди, але всюди письменник вміє вибрати характеристичні риси, і невеличкі малюночки в кілька рядків надовго вриваються в пам'ять, живі та рельєфні». А «характеристична прикмета цих описів це тісний зв'язок людини та природи. Людина остільки підпадає чарам і впливу природи, що психічні переживання тісно переплітаються разом з вражіннями від природи».¹⁾ Про той же збірничок оповідань Коцюбинського та в додатку про його оповідання «Дебют» заговорив Олександр Грушевський в січневій книзі «Вісника» 1910 р. в статтейці «Українське письменство в 1909 р. (Літературні вражіння)».²⁾

Коли вийшов повний збірник оповідань Коцюбинського з «Дебютом» на чолі, на нього подав рецензію Юрій Кміт у січневій книзі «Вісника» 1912 р. Рецензентові впав в око талант Коцюбинського «творити життя, викликати ілюзію справжньої дійсності і змальовувати живих людей з їх маркантними індивідуальними рисами, а до того подавати найпрепишніші та найвлучніші порівняння при описах природи і в моделюванні наведених осіб. Ці описи природи таки насильно беруть у полон наше око, серце й нашу уяву. Перед нами просуваються виразні, пластичні образи. Вони поворушуються, мигтять, тримтять, **живуть**». Але подекуди зустрів рецензент «такі забагато цих описів, що самі для себе гарні, але не стоять у тісному зв'язку з розвитком подій».³⁾ На думку рецензента, «два нариси (Сміх, Невідомий) — це найкращий літературний дорібок автора взагалі, а зокрема у збірці». До замітніших речей зарахував Кміт «Intermezzo».⁴⁾ «Хмарн» — «Утома» й «Самотний» — «це рефлексійно-настроєві поезії, де спічноліричні чинники зливаються в гармонійну цілість». Взагалі «авторові найкраще вдалось оповідання, що мають у собі багато психологічних нюансів і тон-

1) Там само, с. 382.

2) ЛНВ XLIX, сс. 86—88.

3) ЛНВ LVII, с. 199.

4) Там само, с. 200.

костей, що вимагають великої артистичної зручності, вправі і вразливості естетичного урівноваження».¹)

В тій самій книжці «Вісника» Микола Євшан-Федюшка, пишучи про «Здобутки української літератури за 1911 рік», висловився про оповідання «Що записано в книгу життя», що воно «може сміло стати завдяки своїм художнім достоїнствам побіч акварели «На камені», акварели, яка дає міру таланту Коцюбинського».²) Рік пізніше в січневій книзі «Вісника» 1913 р. той самий критик в огляді «Наш літературний білянс за 1912 рік (Літературні замітки)» признав «Тіні забутих предків» Коцюбинського після «Fata morgana» за один із значніших вкладів його в українську літературу. Щодо «Тіней забутих предків» — «це перше дійсно артистичне відтворення гуцульського життя і гуцульської психіки, маюнок настільки глибокий і суцільний, що всі попередні проби українських письменників в тім напрямі — Франка, Хоткевича, врешті й Федьковича — мусять бути лише фрагментами».³)

В тій самій книжці «Вісника» Андрій Ніковський дав огляд п. з. «Українська література в 1912 році» й, не згадуючи про Франка, заперечив його думку про Коцюбинського з додатку до статті Русової. Ніковський назвав помилковою думку, «ніби сей письменник, давно досягши вищого ступеня своєї творчості, вже не розвивається далі, а все тримається на одній висоті, хоч і досить великій. Але «Тіні забутих предків» примушують переконатися, що Коцюбинський, як майстер художнього слова і як людина творчої думки, далеко ще не вичерпався, ще бачить стежки, які треба перейти, ще бачить високості, яких треба досягнути. Очевидно, це було не легке завдання — впірнути в саму глибину етнографічного побуту, закопатися в подробиці й дрібниці цікавих звичаїв гуцульських і винести звідти коштовний самоцвіт — душу особи індивідуума; бачивши перед собою багате, різнобарвне народне життя, мати стільки втриманості, щоб простежити одну пануючу рису в ньому і в одному світлі, а не у всіх і всяких освітленнях, показати гуцульське життя: в постаті теперішнього гуцула воскресити образ давньоколишнього, забутого предка нашого — це все свідчить про особливу силу й гострість інтуїції письменника, про молодий і міцний дух його творчості, про чистий «білий гарт» його думки. Разом

1) Там само, с. 201.

2) Там само, с. 105.

3) ЛНВ LXI, с. 165.

з тим, на мою думку, — писав Ніковський, — зміцнилася здатність письменника до малювання широких картин та утворення складних композицій; психологічні мініатюри — «Подарунок на іменини» та «Коні не винні» не можна й рівняти по силі, виразності образів та правдоподібності з такими творами, як друга частина «Fata morgana», «Сон» і «Тіні забутих предків».¹⁾

Остання похвала Коцюбинського, яка, здається, появилася за його життя — у квітневій книжці «Вісника» 1913 р., походила від Спиридона Черкасенка. В рецензії на останню книжку Коцюбинського, видану за його життя, «Тіні забутих предків» він писав: «Взявши простеньку, нескладну фабулу, М. Коцюбинський на протязі кількох десятків сторін змальовує нам усе життя верховинця од його народження до смерті з його своєрідними звичаями, віруваннями, працею, вплітаючи в оповідання дивні картини гірської природи з змінами, що проходять перед очима, як у калейдоскопі; широко використовуючи образні, виразні, поетичні особливості гуцульського наріччя, художник робить своє оповідання свіжим, кольоритним, оригінальним. Переказувати його не можна, бо не в самій фабулі зміст твору, а в тих рисах фізичного й духовного життя героїв, які є тінями наших забутих предків. Щоб зрозуміти краще повісті, її треба прочитати».

Також захопивсь рецензент оповіданням «Сон»: «Цілком окремо стоїть оповідання «Сон», характерне для художньої манери автора взагалі. Не раз критика відзначала велике уміння М. Коцюбинського глибоко відчувати й зафіксувати найтонші психічні й сердечні переживання, найнезначніші одміни в тім, що оточає його, що впало йому в око. Величезна здатність мислити образами, робить самий стиль автора незвичайно барвним і, так мовити, змістовним. Читайте його твори: ви, незалежно од цілості й змісту всього оповідання, дістаєте велику насолоду од кожної окремої фрази, порівняння, образу. Але в оповідання «Сон» ця манера пагадує почасти мозаїчну роботу».³⁾

З приводу останньої книжки Коцюбинського й останнього його твору висловивсь Андрій Ніковський в статті «Українська література в 1913 році» в січневій книзі «Вісника» 1914 р. ось як: «Від великого небіжчика Михайла Коцюбин-

1) Там само, сс. 172—173.

2) ЛНВ LXII, с. 183.

3) Там само, с. 184.

ського лишилася нам минулого року невелика збірка оповідань «Тіні забутих предків»... та «На острові» (в І кн. ЛНВ) перерване смертю. Найцінніше в цій збірці «Тіні забутих предків» та «Сон», оповідання, в яких на різних полюсах сучасної цивілізації, в життю первісного дикуну та втомленого життям інтелігента з однаковою силою буває сила першого чистого кохання та згодом ремінісценція такого кохання, що з непереможною владою опановує душу, очищає її, вносить в неї творчі поривання й радість життя. Тим самим радісним духом молодого життя та світлом сонця напоєно нескінченний нарис «На острові». Ці останні твори М. Коцюбинського ще надовго лишаться у нас неперевищеним зразком поетичного стилю та ідеалом гармонії внутрішньої сторони з формою».¹⁾

Присвячена пам'яті покійного Коцюбинського травнева книжка «Вісника» почалась статтею Михайла Грушевського п. з. «Сумний великдень». Ствердивши, що на самий великдень «урвалося віщеє слово, спинилось гарячеє серце. Відлетів геній краси», автор писав: «А ще з особливим жалем і болем відчувається ця тяжка утрата в кругу ближчих співробітників нашого журналу, серед котрих так довго і незмінно красувалося ім'я небіжчика. Він був одним з найближче і найтісніше зв'язаних з цим журналом товаришів-друзів: працювавши в перших роках своєї творчості в «Зорі» і «Життю і слові», містив він свої писання в «Літературно-науковім віснику», коли його засновано на місце тих часописів, і в особливо тісну духову зв'язь з ним увійшов в останні роки, коли «Літературно-науковий вісник» перейшов до Києва і тут оснувався — тому мені як колишньому основателеві цього журналу і його редакторові в київський період і припадає тепер сумна честь кинути першу грудку землі на труну набіжчика-товарища з почуттям глибокого жалю — і глибокої вдячності за наш журнал.

«Так, це на цих сторінках появилися такі перли нашої белетристики, як «На камені», «Невідомий», «Fata morgana», «Intermezzo», «Що записано в книгу життя», «Тіні забутих предків» і багато іншого. Але цими незмірно цінними вкладками не обмежалася зв'язь покійного з нашим журналом. Він дивився на себе як на члена нашої редакційної сім'ї, близько брав до серця потреби журналу, і я не пригадую собі випадку, щоб він ставив якісь вимоги, які б розходилися з ін-

1) ЛНВ L XV, сс. 153—154.

тересами журнальної техніки. Коли йому траплялося з яких небудь причин віддати якусь значнішу річ до іншого часопису, він вважав потрібним ніби звинятися на таке відступлення від усвяченого літами свого звичаю виступати в Л. Н. Віснику. Звичайно з кінцем року зголошував він по кілька речей — особливо в останні роки, коли мав легші умови для своєї творчості, і це робило йому очевидну приємність — пописатися невпинним рухом своєї творчості. І коли настав час укладати програму останнього новорічного числа, на р. 1913, він і в своїй шпитальній келії дістав з своїх паперів недокінчене оповідання («На острові»), просячи умістити викінчену ним першу половину, як заокруглену цілість, в першій книжці, й обіцяв незадовго дописати докінчення. Було це в половині грудня ст. ст., коли покійник почув був себе трохи краще і снував надії на одужання, виїзд, нову творчість. Не чув і він, і ми, що смерть уже стоїть над ним, вже наложила свою руку на його німецьке тіло».¹⁾ А смерть Коцюбинського тим болючіша, що «справді, творчість останніх двох років у покійного підіймалася до таких імпазантних верхів, що не лишала місця для гадок про якесь вичерпання, і в цім також особлива жалість і гострота цієї втрати, що великий артист одійшов від нас, далеко не завершивши всього того, що міг він сотворити і лишити по собі своєму громадянству».²⁾

За основну ноту, головну прикмету творчості Коцюбинського уважав Грушевський «сильно виражений естетизм, з дуже інтенсивною етичною закраскою». Але естетизм Коцюбинського є «в глибокій згоді із вдачею нашого народа, у якого поняття етичної й естетичної краси так тісно і нероздільно зливаються в однім поняттю «гарного», що означає однаково і прикмети естетичні і вартості етичні. Естетичний момент доходить у покійного такої сили і значіння, як ні у кого досі з українських письменників: те, що у попередніх письменників було тільки рамкою, аксесорією — гарний краєвид, гарне лице, мальовничі подробиці побуту, у покійного вперше виступило на перший план, стало метою в собі, центром його творчості, його образів».³⁾

Властивим центром усієї творчості Коцюбинського була людська трагедія. Коцюбинський переносить «манеру ювілера-мініатюриста, стиль великих артистів-різчиків італійського відродження в сферу темного, убогого селянського життя,

1) ЛНВ LXII, сс. 194—195.

2) Там само, с. 195.

3) Там само, с. 196

людських злиднів, політичних злочинств і вибухів людського звірства, і в своїх майстерно вирізьблених, артистично витончених образках, в високо артистичних формах він дає відчуття читачеві всю глибину людського страждання і весь жах сучасних аномалій життя.

Глибина проникання в темні сховки людського життя, в скриті ходи людської мислі у покійного була незвичайна. Ті невідомі глибини людського існування, на котрих непомітно для самого чоловіка опираються свідоміші акти і прояви того життя взагалі, притягали особливу увагу покійного, і в їх аналізі він показував себе незвичайно сильним психологом».¹⁾

Як історик відмітив Грушевський «ту високу вартість, яку мають твори покійного як історичні документи українського життя. При цій серйозності, з якою покійний письменник ставився до свого писательства і своїх тем, обробляючи їх на підставі матеріалу старанно зібраного переважно ним самим особисто, на власні очі простудійованого, — вони мають нерідко просто таки науковий інтерес, а глибоке проникання письменника в психологію людської душі... надає його малюнком спеціальну вартість і зміст, якого не знайдемо в чисто документальнім матеріалі: своєю артистичною інтуїцією, кількома рисами він дає часом стільки для зрозуміння подій, настроїв, їх змін, скільки не дадуть ніякі збірки актового, офіціального матеріалу, і хоч, розуміється, як всякий документ, і його помічення вимагатимуть від дослідника критичної перевірки, але для пізнання українського життя його часів вони дадуть дуже багато.

Що, наприклад, може зрівнятися з його «*Fata morgana*», коли йде мова про пізнання селянських настроїв, уповань, трагічних непорозумінь і розчаровань за останніх бурхливих часів? Це такий же незрівняний історичний документ, як його «Сміх», «Невідомий», «*Persona grata*» для зрозуміння революційних настроїв міста, як «Тіні забутих предків», «Що було записане в книгу життя» для зрозуміння темних (далеких переживань в глибинах глухого, непорушеного життя села».²⁾

Присвятивши кінцеві рядки своєї статті праці Коцюбинського на службі свого народу, Грушевський закінчив її словами, що «він був дійсно одним з визначних будівничих но-

1) Там само, с. 197.

2) Там само, сс. 197—198.

вої України і з цього погляду являється справжньою історичною постаттю, котрій належить признання і оцінка в історії нашого національного життя».¹⁾

У статті «Естетизм М. М. Коцюбинського» Володимир Леонтович ствердив, що «за життя Коцюбинський не діждався повного критичного огляду своєї праці. Хоч траплялися і цінні критичні розвідки, та вони обговорювали або окремі твори його, або окремі прикмети його творчості, та не було критичного огляду, який освітлював би все її значення, показував би, що саме складає осередковий фокус її, що є загального в його творах, що найбільше захоплювало автора і виявляло основу його духа». Автор не бачив у цьому нічого дивного, бо «повне розуміння творчості художника річ багато складніша, ніж здається, і остільки складніша, оскільки мова його образніша, а психічні переживання, змальовані автором, витонченіші. А не лиш у нашій, а й у світовій літературі мало письменників, мова яких була б у тій мірі перейнята образами, а психологічний зміст їхніх творів так складний і витончений, як мова і зміст творів Коцюбинського».²⁾

Леонтович виводив, що в Коцюбинського соціальний і моральний критерій зливалися цілком із його естетичними уподобаннями. «Останні переважили над ними і надавали їм особливого змісту, кольору і сили».³⁾ Автор відмітив, що Коцюбинський «властиво обминав малювати негативні типи і настрої, але ті, які протє трапляються в його, здебільшого слабше оброблені од позитивних образків. Як у людині, що дійсно розуміється на красі, в Коцюбинському надзвичайно розвинене почуття міри, риса, якої, на жаль, так бракує сучасним письменникам особливо символістичного напрямку». Малюючи в своїх творах більше настрої, ніж типи, Коцюбинський «з розвитком свого таланту дедалі менше звертає уваги на витворення типів, а вимальовує настрої все пильніше, детальніше і яскравіше. Як жрець краси Коцюбинський «там, де бракувало краси в людях, в подіях, у цілому оточенню, розкриває скарби своєї дорогої душі і з неї лилося на нас таке блискуче і чарівне сяйво, така розкіш краси, другий зразок якої не легко назвати. Згадайте «Intermezzo» та й багато іншого.

На тому ж ґрунті виростає замилювання Коцюбинського в малюнках природи і те почуття самотності, яке так яскра-

1) Там само, с. 198.

2) Там само, с. 199.

3) Там само, с. 200.

во змалював він у окремому віршу в прозі, і яке проте відчувається чи не в усіх його творах останніх років. — Не міг небіжчик не бачити різниці між красою свого ідеалу людини і вдачею кожної поодинокі людини, то й не міг не бути самотнім.

Так виключний розвиток почуття краси, що поклав... ознаку на усій його творчості, є надзвичайно дивним явищем в наші часи і свідчить про дуже сильну індивідуальність письменника.

Його, як і наше життя, відбувалося в країні смутку і бездолля, серед диму, пороху, жорстокості і ненависті, серед загального знівечення, байдужості і усякого бруду. Отже, треба було особливої сили природи, щоб серед того страшного, позбавленого краси, оточення захвати і розвинути щасливий дарунок природи — своє почуття краси!»¹⁾

У статті «Елементи творчості М. Коцюбинського» Людмила Старицька-Черняхівська за найяскравіші ознаки творчості Коцюбинського признала «красу форми, красу змісту, — високу гуманність почуття і глибокий аналіз людської душі».²⁾ Як і всі великі художники, Коцюбинський «володіє тайною однією двома рисами викликати перед очима читача цілий малюнок».³⁾ Коцюбинський «не тільки надзвичайно яскраво малює природу, він надає їй духовне життя і людське почуття, і робить він це просто і тихо без голосних слів... просто здійсмає нитку з веретена природи, пропускає крізь своє серце і дає нам тонке мережево фарб, почуття та думок».⁴⁾ «Характерна ознака творчості Коцюбинського — малюнок»,⁵⁾ «але форма творів Коцюбинського впливає на нас не тільки красою малюнка, а й музичністю його мови»⁶⁾, що «ллеться так легко, так плавно, як води прозорого срібного джерела»⁷⁾. «Ллеться співоча мова Коцюбинського, а тон її нагадує нам задумливу — стиха журливу українську пісню».⁸⁾

Коцюбинський уміє знаходити скрізь бодай іскру людського почуття. «Скрізь і у всьому знаходить Коцюбинський іскру страждання людського, скрізь розуміє він людину, а

1) Там само, сс. 201—202.

2) Там само, с. 204.

3) Там само, с. 205.

4) Там само, сс. 206—207.

5) Там само, с. 207.

6) Там само, с. 208.

7) Там само, с. 209.

8) Там само, с. 210.

розуміючи, прощає їй».¹) Уже в перших оповіданнях Коцюбинського визначається його «високогуманне відношення до людей і розуміння людської душі, але найвищого ступеня доходить воно в оповіданнях *Fata morgana* і *Intermezzo* і в оповіданню «Що записано в книгу життя».

Тільки любов може давати таку силу, такий пекучий вогонь.

Всі найкращі ознаки творчості Коцюбинського — чулий як найкраща музика стиль його, краса форми, живі образи, глибина думки і головне — гаряча любов до людини одбились в них як в фокусі і зробили їх найкращими творами української літератури».²) А щодо аналізу людської душі — «У Коцюбинського немає штучних, надуманих тем; для своєї думки він не натягає силоміць тканини життя, а, навпаки, крізь біжучі форми життя він прозирає ідею, яка керує ним, і через те твори його набувають ту силу враження, яку дає тільки життєва правда».³)

Цвітисто-поетичний стиль статті автора сконцентрований в отсій характеристиці творчості Коцюбинського: «Творчість Коцюбинського чиста як сонце, і як сонце палка. Зміст його творів свідчить про високу душу поета-громадянина, сила його творчості — про першорядний талант. В самий розпал оргії літературної Коцюбинський тримався на висоті і лишався завжди богом натхненим проповідником правди і любові. Як дзвін з високої дзвіниці лунав він серед гомону вулиці і нагадував людям про величне, одвічне, святе. Його творчість — зразок того, що таке література, чим вона повинна бути, і чим вона впливає на нас. Своїм словом Коцюбинський сіяв золото сонця, яке заховав в своїм серці, — золото ідеала, — і слово його будило, і будить волю, і віру, і почуття. Жоден науковий трактат про поділ землі не вплине на людину, як «Фата-Моргана» Коцюбинського та «Що записано в книгу життя».

Його твори не забудуться ніколи: вони несуть в світ ласку божу: любов, милосердя і жаль до всіх.

Така творчість вибирає всю силу серця: воно цвіте, щоб умерти, і умирає, щоб вічно цвісти».⁴)

У статті п. з. «Михайло Коцюбинський» дав Спиридон Черкасенко огляд двох останніх збірників його оповідань

1) Там само, с. 214.

2) Там само, сс. 215—216.

3) Там само, с. 217.

4) Там само, сс. 217—218.

«Дебют» і «Тіні забутих предків», закінчений такою характеристикою манери писання Коцюбинського: «Коцюбинський останнього періоду своєї творчості є чистої води імпресіоністом без тих чудернацьких і потворних нахилів, що утворили про імпресіоністів серед широкого загалу непевну славу якихось кривляк. Щаслива здібність нашого художника гостро відчувати найменшу фальш, непевний образ, неправдиве уподоблення, невідповідне порівняння дала йому змогу виробити свій власний правдиво-граціозний, свіжо-барвистий, еластичний, блискучий і чистий стиль і мову. В цьому бачимо роботу великого майстра, вперту, настерну, може часом дрібну, як у майстра-мозаїка. За довгі роки праці такої над удосконаленням свого стилю художник досяг величезної його виразності й змістовності. Часом однією фразою, порівнянням Коцюбинський малює цілу розкішну картину, образ, тип. Це було найвиразнішою й найкращою відзнакою його між іншими українськими художниками. Молоді письменники ще довго-довго матимуть його за свого вчителя стилю й мови, що за життя не мав собі суперників та й довго після смерті не матиме».¹⁾

Пізніше, в книжці «Вісника» за квітень—червень 1918 р., Іван Стешенко надрукував статтю п. з. «Поет вищої краси—М. М. Коцюбинський». Він зарахував Коцюбинського до борців за красу, які в часі, коли ми спускаємось до міщанства, кличуть нас до краси, показують нам світло, наливають у серце бадьорість. Ми вириваємось з болота життя і рвемось до світла, — і в душі нашій панує радість. Цей власне визив справляв на нас 20 років Коцюбинський, і його прекрасні слова могутньою хвилею сягнули навіть на захід і там були прийняті як бажаний світозорний дар України. Одержавши загальноєвропейське значення, твори Коцюбинського мали тим більшу, високоісторичну вагу для рідного краю. В кінці 19-го віку російська її частина мала повість не дуже значну. Панас Мирний писав мало. Нечуй-Левицький творив речі, часом гарні, але більш етнографічного типу. Другі повістярі не давали дуже яскравих речей і по змісту і по розробці.

І от поволі ареною письменства став опановувати письменник з поетичністю, вдумливістю, ідеальністю, — як у Короленка, з увагою до громадськості і почасти філософських тем, як у Тургенева. Він одшукав усе краще в нашому селянстві та інтелігенції, він простежив зріст самосвідомості в ма-

1) Там само, с. 318.

сах і через те цілком справедливо може бути названий нашим письменником-громадянином, в кращому значенні слова. Представляючи з себе таке літературне багатство, що посувало Україну дуже вперед і притягло до неї увагу Західної Європи твори Коцюбинського мають, звичайно, і спеціальне значення для України.»¹⁾

Приніс «Вісник» і декілька спогадів про Коцюбинського. Уже в книжці «Вісника», присвяченій пам'яті Коцюбинського, появилось «Погасле світло. Незабутньої пам'яті М. М. Коцюбинського» Михайла Жука. Автор спогадів подав те, що відоме було йому з життя Коцюбинського, свої особисті враження, бо «вони, може, принесуть тільки сторінку до тої праці, яку покладе історик нашої літератури на зрозуміння так передчасно погаслої для нас творчості.»²⁾ Написавши першу повість із гуцульського життя, Коцюбинський поїхав туди за новим матеріалом і повернувся зовсім слабий до Чернігова. «Багаті записи маю... Усе у голові готове... Сядь та пиши. Так отже заслаб. Хоч, правда, і зливи там були у горах — навіть, одежа не висихала»³⁾ — так розповідав хворий письменник. Жук свідчить про Коцюбинського, що «широкі горизонти приваблювали його душу, бо крім любові для нього літератури його глибоко торкалося і діяльне громадське життя і загальносвітлові болі, а головне занепад свого рідного краю.»⁴⁾ На цю ж тему писав у липнево-серпневій книжці «Вісника» 1913 р. Михайло Могилянський в своїй речі «М. М. Коцюбинський. (Уривки з споминів)» таке: «На превеликий жаль остання праця Михайла Михайловича лишилась нескінченною: він зібрав цінні матеріали для повісті з гуцульського життя, але тяжка недуга його відірвала від нас плід художнього дослідю.»⁵⁾ В серпнево-вересневій книжці «Вісника» 1917 р. Вікторія Чикаленко надрукувала «Спогади про Михайла Коцюбинського», себто враження і згадки про свої зустрічі й розмови з ним, особливо з часів його перебування на Капрі, в 1912 р. на весні. Коцюбинський гаряче намовляв авторку писати, а на її відмови, що в неї немає на те хисту, що нічого не вийде, він казав: «Треба працювати, треба, щоб вийшло! Ви думаєте, що це так легко і само собою пишеться? Треба рук прикладати. І це не легкий труд! Ось глянь-

1) ЛНВ LXXI, с. 103.

2) ЛНВ LXII, с. 220.

3) Там само, с. 221.

4) Там само, с. 223.

5) ЛНВ LXIII, с. 55.

те!». І він показав авторці спогадів клаптики паперу, дрібно записаного, але де майже кожний рядочок був викреслений, вгорі знов було написано і знов викреслено. — «Бачте! Цілий вечір сидів над цим учора і нічого не вийшло!». І тут письменник оповідав авторці, «як йому тяжко писати, як не задовольняється він своєю працею, — йому все мало; що він все викреслив би і знов переробив би усі свої твори і що ця праця не втомлює його, себо не обридає, а, навпаки, — все більше і більше втягає».)

Самозрозуміле, що така річ, як «М. М. Коцюбинський. Листи до дружини. Упорядкував Михайло Жук», надруковані в березневій квітнево-червневій і липнево-вересневій книгах «Вісника» 1919 р.,²⁾ має документальний характер для дослідника життя і творчості Коцюбинського.

Річ Максима Горького «М. М. Коцюбинський», надрукована в російській мові й українському перекладі на початку червневої книжки «Вісника» 1913 р. це і спомини, і стаття, і zarazом цінний документ художника про художника. Ось свідчення великого російського митця слова про Коцюбинського: «Він був один з тих небагатьох людей, що викликають при першій зустрічі з ними якоесь святобливе почуття душевної втіхи: власне цієї людини ти ждав давно, власне для цієї людини є в тебе якісь особливі думки.

В світі ідей, краси і добра — він «своя людина», рідна людина, з першої зустрічі з ним відчуваєш бажання бачити його найчастіше, говорити з ним найбільше.

Він про все передумав, став надзвичайно близьким до всього доброго, в ньому завжди кипить органічна огида до всього гидкого. В нього тонко розвинена естетична чуйність до доброго, він любить добро любов'ю артиста, вірить в його переможну силу, в ньому живе почуття громадянина, що глибоко розумів культурне значення, історичну вартість добра».³⁾

«Він дуже часто говорив про демократію, про народ і завжди було якоесь особливо приємно слухати його, приємно і корисно».⁴⁾

«Людяність, краса, народ, Україна — це укохані теми розмов Коцюбинського, вони завжди були з ним, як його серце, мозок і лагідні, ласкаві очі.

1) ЛНВ LXVIII, с. 175.

2) ЛНВ LXXIV, LXXV, LXXVI.

3) ЛНВ LXII, с. 385.

4) Там само, с. 386.

Він дуже любив квітки, володіючи солідними знаннями ботаніка, говорив про них як поет».¹⁾

«Він особливо гаряче і ніжно любив свою Україну і час-то чув солодкі пахощі чабрицю там, де його не було споконвіку».²⁾

«І починав тихо говорити про долю свого краю, про його будуччину, про дорогих йому людей, літературу, про велику роботу загубленої тепер «Просвіти». Слухаш його і бачиш людину, яка власне про все подумала, і те, що знає, знає, як слід».³⁾

«До себе ставився він немилосердно, але до інших дуже ласкаво, вмючи у всьому, навіть і в злому, відшукати гарнє влучне слово, музичну фразу».⁴⁾

...«багато було вже в нього до кінця обмірковано, готово і — гарно, оригінально, по-своєму. Не довелося».⁵⁾

«Він любив сказати кожному ласкаве, добре слово і навіть у цей день, тяжко засмучений напередодні смертю М. В. Лисенка, все таки знайшов в душі це слово, любий».

«Людина високої духовної культури, гаразд озброєна знаттям природничих наук».⁶⁾

Свій пеан в честь Коцюбинського закінчив Горький словами: «Для мене смерть Михайла Коцюбинського визначилась як тяжка, особиста втрата, я втеряв сердечного товариша.

Одцвіла прехороша, незвичайна квітка, згасла лагідна зоря. Важко жилося йому: бути чесною людиною на Русі коштує дуже дорого і морально і матеріально

Переводяться в наш час добрі люди, — хай буде ж нам насолодою сум спогадів про них, спогадів про красу цих ясних душ, що любили без краю людей і весь світ, про дужих людей, що вміли працювати для щастя краю свого!

Вічна пам'ять чесним людям!».⁷⁾

1) Там само, с. 388.

2) Там само, с. 389.

3) Там само, с. 390.

4) Там само, с. 393.

5) Там само, сс. 393—394.

6) Там само, с. 395.

7) Там само, сс. 396.

Микола Мушинка,
доктор філологічних наук
(ПРЯШІВ, Словаччина)

ВЗАЄМИНИ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО З ВОЛОДИМИРОМ ГНАТЮКОМ

Про взаємні зв'язки Михайла Коцюбинського з визначним українським народознавцем Володимиром Гнатюком (1871—1926) писалося доволі багато. Поштовх до цього дав сам В. Гнатюк, опублікувавши негайно після смерті М. Коцюбинського спогади про свої стосунки з українським письменником, ілюстровані 126 листами Коцюбинського до нього.¹ В 1940—43 рр. ці листи були передруковані у Чернігові та Уфі разом з 99 листами В. Гнатюка до М. Коцюбинського.²

В. Гнатюк захоплювався творами М. Коцюбинського ще від студентських років, зокрема після його перших відвідин Львова у 1890 р. Ставши упорядником ювілейного збірника на пошану Івана Франка, В. Гнатюк у 1897 р. запросив до участі у цьому виданні теж М. Коцюбинського. Той обіцяв вислати до збірника оповідання «В путах шайтана», однак воно надійшло із запізненням і збірник-альманах «Привіт Д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності» (Львів, 1898), що охоплював твори 26 авторів, вийшов без участі в ньому М. Коцюбинського.

* Доповідь зачитана на міжнародній науковій конференції «Михайло Коцюбинський і світова література» в Чернігові 12 вересня 1994 р.

1 Коцюбинський М. Листи до Володимира Гнатюка. З передмовою і поясненням В. Гнатюка. — Видавництво газети «Діло». — Львів, 1914. — 167 с.

2 Листування Михайла Коцюбинського з Володимиром Гнатюком. — 36. М. Коцюбинський і Західна Україна. — Упорядник Х. М. Коцюбинський. — Т. 2. — Чернігів, 1940. — С. 58—151. (Листи № 1—76); Т. 3. — Уфа, 1943. — С. 11—134. (Листи № 77—225). Цих 225 листів це далеко не повне листування письменника з народознавцем. Чимало їх листів безслідно пропало, зокрема під час поліцейських обшуків на квартирі Коцюбинського.

В тому часі В. Гнатюк став секретарем Наукового товариства ім. Шевченка та секретарем і головним редактором новозаснованої Українсько-руської видавничої спілки. Маючи на руках досі не опубліковане оповідання М. Коцюбинського «В путях шайтана» він вирішив долучити до нього кілька інших його творів і видати окремою книжкою. М. Коцюбинський охоче погодився з такою пропозицією і між ними настало інтенсивне листування. Виходом книжки³ М. Коцюбинський був дуже вдоволений. Одержавши перший її примірник, він писав: «Книжка видана так добре, так чепурно, що мені лишається скласти Спілці в особі Вашій, яко директора її, велике спасибі».⁴ В той час однак царський уряд наклав сувору заборону на ввіз українських книжок в Росію і Коцюбинський довго не міг одержати навіть призначених йому авторських примірників. Книжки висилані зі Львова російська цензура або ліквідувала, або повертала назад. У зв'язку з тим В. Гнатюк від імені НТШ написав протестного листа до начальника Головного управління в справах друку в Петербурзі Миколи Шаховського та на ряд інших адрес. Дружина покійного Пантелеймона Куліша зверталася в цій справі навіть до цариці, але все без найменшого результату.⁵

Незважаючи на ці труднощі з дистрибуцією галицьких видань в Україну, В. Гнатюк підготував до друку і видав далші три книжки оповідань М. Коцюбинського: «По-людському»,⁶ «Поєдинок»,⁷ та «У грішний світ».⁸ На той час це було майже повне видання творів М. Коцюбинського. Ряд оповідань М. Коцюбинського В. Гнатюк опублікував на сто-

3 Коцюбинський М. В путях шайтана і інші оповідання. Накладом Українсько-руської видавничої спілки. — Львів, 1899.

4 Коцюбинський М. Твори в семи томах. Том 5. Листи (1886—1904). — Київ, 1974. — С. 245.

5 Кілька примірників своєї книжки М. Коцюбинський одержав посередництвом київської університетської бібліотеки, а чотири — через... Англію. Важливим посередником між В. Гнатюком і М. Коцюбинським у доставлянні останньому книжок з Галичини був Сергій Єфремов, про що є в листах Коцюбинського до Гнатюка багато згадок. На жаль, у післявоєнних передруках цих листів всі згадки про С. Єфремова (як і про Михайла Грушевського та інших «буржуазних націоналістів») були вилучені. Порівня, наприклад, зб. «М. Коцюбинський і Західна Україна. Т. 2—3. — Чернігів, 1940 — Уфа 1943) з «Творами М. Коцюбинського у семи томах» (Київ, 1973—75), та ін.

6 Коцюбинський М. По-людському. Оповідання з бессарабського життя. — УРВС. 4. — Львів, 1900. — 146 с.

7 Коцюбинський М. Поєдинок і інші оповідання. — УРВС, Львів, 1903. — 148 с.

8 Коцюбинський М. У грішний світ. — УРВС, Львів, 1905. — 188 с.

рінках «Літературно-наукового вістника», який до 1906 р. виходив у Львові під його редакцією.

Вони пізніше увійшли до збірки «Деб'ют».⁹

Посередництвом М. Коцюбинського В. Гнатюк утримував зв'язки з Панасом Мирним (П. Рудченком), який скрупульозно зберігав свою анонімність. Він упорядкував і видав три його книжки: «Лихі люде»,¹⁰ «Морозенко»¹¹ та «Серед степів».¹²

Офіційне листування між цими двома велетнями духа спільної долі,¹³ пов'язане з виданням творів М. Коцюбинського переросло у щирю дружбу, яка тривала до останніх днів життя Коцюбинського.

Обоє поступом часу навчилися оминати царську цензуру, так що М. Коцюбинський одержував не тільки свої книжки, але й майже всі інші видання НТШ. Особливо захоплювали його фольклорно-етнографічні збірники В. Гнатюка («Етнографічний збірник», «Матеріали до україньско-руської етнології»). Під його впливом і за його анкетами та методичними довідниками почав записувати фольклор у Східній Україні теж М. Коцюбинський. Працюючи в Чернігівській губернській архівній комісії М. Коцюбинський за матеріалами В. Гнатюка опрацював спеціальну програму дослідження, яка увійшла до книжки «Программы для собирания сведений археологических, исторических и этнографических по Черниговской губернии» (Чернігів, 1903).

Ставши головою чернігівської «Просвіти» у вересні 1906 р. (заснованої за зразком галицької «Просвіти»), М. Коцюбинський заснував при її бібліотеці етнографічний відділ, в основу якого було покладено львівські фольклорно-етнографічні видання, здобуті посередництвом В. Гнатюка. Старанням В. Гнатюка на установчі збори «Просвіти» в Чернігові надійшло 12 вітальних листів від філій «Просвіти» в Галичині. «Не можете собі уявити, яке гарне враження зробили ті привіти на мало свідому публіку», — із захопленням писав Коцюбинський.¹⁴

9 Коцюбинський М. Деб'ют. Оповідання. УВС, Львів, 1911. — 194 с.

10 Мирний Панас. Лихі люде. УРВС, Львів, 1900. — 90 с.

11 Мирний П. Морозенко. Повість. УРВС, Львів, 1903. — 210 с.

12 Мирний П. Серед степів. Оповідання. УРВС, Львів, 1903. — 210 с.

13 І М. Коцюбинський, і В. Гнатюк були важко хворими, оба жили в постійних злиднях, оба мали сім'ї та оба працю на національній ниві ставили над усе.

14 Листування М. Коцюбинського з В. Гнатюком. — 36. М. Коцюбинський і Західна Україна. — Т. 3. — Уфа, 1943. — С. 39.

Перша особиста зустріч М. Коцюбинського з В. Гнатюком відбулася навесні 1905 р. у Львові. Ось як описує її В. Гнатюк у своїх спогадах: «М. Коцюбинський приїхав до Львова в дорозі до Берліна перед самим великоднем. Бажаючи показати йому наше село, виїхав я з ним і Іваном Франком на самі свята до Яйковець до тамошнього пароха о. Сев. Борачка, де провели ми час дуже приємно».¹⁵ Зі Львова Коцюбинський виїхав на лікарське обстеження до Берліна, звідти до Дрездена, Венеції, Флоренції, Рима, Неаполя, Ніци, Мілана, Люцерна, Берна, Женеви, Відня, а 6 липня 1905 р. знов повернувся до Львова, де пробув два дні. Погана погода та хворість обидвох, не дозволили їм виїхати в гори.

М. Коцюбинський багато разів запрошував В. Гнатюка до Чернігова, де він ніколи не був. Той обіцяв прибути туди на Археологічний з'їзд влітку 1908 р., однак знов важко захворів і не зміг виїхати. В Чернігові наприкінці серпня 1911 р. гостювала у Коцюбинських дружина Гнатюка Олена.

Ще частіше запрошував В. Гнатюк Михайла Коцюбинського до Криворівні, однак той після 1905 р. опинився у такій фінансовій скруті, що навіть отаку «розкіш» не міг собі дозволити. В жовтні 1908 р. В. Гнатюк писав: «Я конечно був би за тим, щоби Ви на одно літо приїхали в наші гори; якби Ви задоволялися простою їдою, то могли б Ви їхати навіть до Криворівні, де я вишукав би хатину недалеко від себе, де вигрівались би ми на сонці, приглядалися Черемошові й гуцулам, читали і т. д. Я думаю, що це було би для Вас із двох боків корисне: 1) для здоров'я безумовно, і 2) для Вашої літературної творчості. У гуцулах стільки поезії, Ви знайшли би в них стільки нового для себе, що се, певно, принесло би гарні результати і для Вас самих і для нас, як народу. А коштів — коли б Ви хотіли сидіти, як я, у простій хаті і їсти просту, невибагливу їду — не треба ніяких надзвичайних, бо ті гроші, які Ви в себе видаєте, вистачили би й для Криворівні. Я вмісно пишу про се вже тепер, щоби Ви мали час подумати і приготувитися, а я зі свого боку прийшов би Вам з усякою поміччю. За зиму могли би Ви познайомитися з невеличкою гуцульською літературою і на місці дивилися на все іншими очима».¹⁶

Це були аргументи більше ніж переконливі. На цю привабливу пропозицію М. Коцюбинський в листі від 19 груд-

15 Гнатюк В. Листи М. Коцюбинського. — Львів, 1914. — С. 75.

16 Там же — С. 49.

ня 1908 р. відповів: «Я серйозно починаю думати про Криворівню, але ще мені страшно: ану ж знову не буде там сонця і тепла, тоді цілком пропадуть вакації, бо без сонця я не можу. Тоді починаю думати про Неапіль, але се потребує знову гроша. В кожному разі маю надію побачити Вас у 1909 р., якщо ще буду до того часу живий, бо лікар каже, що щось мені там з серцем недобре. Ну та я цілком байдужий до успіхів мого серця, аби воно тільки не стало мені на перешкоді тоді, як зберуся в дорогу».¹⁷

В червні 1909 р. вони і справді зустрілися у Львові, де М. Коцюбинський зупинився по дорозі на Капрі. (Після смачного обіду вони зайшли до Стрийського парку «на бинбу пива», поговорили про різні справи, пожартували і попросилися). У першому ж листі із Капрі Коцюбинський писав до свого львівського друга: «Тут мені добре, вигідно, тихо, гарно і недорого. А все-таки Криворівня вабить».¹⁸ Він обіцяв заїхати до Криворівні на зворотному шляху з Італії. Ще 28 червня 1909 р. він писав: «Як стане мені доволі часу, щоб не гнати, як пес шляхом, то заїду до Криворівні. Смутить мене, що мушу їхати сам без Вас. Поки що скажу, що дуже хочу бути в Криворівні і досі не передумав».¹⁹ — Та часу не стало, хоч В. Гнатюк радив йому виїхати із Капрі на один день раніше, у Відні теж скоротити побут і приїхати в Криворівню на храмове свято, яке відбувалося 18 липня.²⁰ М. Коцюбинський так і зробив. У Львові він зупинився у М. Грушевського, відвідав хворого Івана Франка, однак через дощану погоду і на цей раз до Криворівні не заїхав, боячись простуди. Гнатюк чекав, чекав і не дочекавшись, вислав до Чернігова картку з отаким констатуванням: «Жалуйте, що Ви втекли до Чернігова, не повернувши до Криворівні. Сього року погода просто чудова, бодай досі. На храм було хмарно, але дощу ні краплі... Гуцулії настягалося було в пишних одягах доволі багато; шкода, що Вас не було і Ви не обсервували їх».²¹

На це констатування М. Коцюбинський 4 серпня 1909 р. відповів обширним листом, в якому є і такі слова: «Ви пишете, що в Криворівні була чудова погода і тільки жалю мені завдаєте. Так мені досадно, що перо не хотіло до рук

17 Там же — С. 50.

18 Лист від 16 червня 1909 р. Там же. — С. 55.

19 Там же — С. 56.

20 Лист від 21 червня та 2 липня 1909 р. Там же. — С. 55—57.

21 Там же — С. 57.

лізти, через те і не писав... На той рік знов збираюся на Капрі і таки до Криворівні. Не хитайте скептично головою, говорю цілком серйозно».²²

В іншому листі (з 3 січня 1910 р.) він писав: «Що до Криворівні, то я весь час роздумую, чи не забратися туди на цілі вакації. Непокоїть мене тільки ось що: я можу бути вільний тільки з половини мая до кінця червня ст. ст. Чи не холодно ще тоді у Криворівні? Чи могли б Ви так рано виїхати туди, бо сам я не зважусь туди поїхати, не цікаво, та й умовин життя там я не знаю. Поінформуйте мене. Як би се добре було, коли б я не тільки спочив, а і вивіз собі матеріал для роботи: подвійна користь і приємність».²³

В. Гнатюк щиро привітав це його рішення, однак М. Коцюбинський, за порадою лікаря, і на цей раз дав першість Італії. Із Капрі він вислав Гнатюкові кілька листів і в кожному з них підтвердив своє бажання відвідати Криворівню, хоча би на десять днів. «Своїми словами: «Ви мусите щось написати про гуцулів» забили Ви мені клин у голову, — писав він 17 липня 1910 р., — вони не дають мені спокою, тільки що я зробить годен за 10 днів. Тільки оскому наб'ю».²⁴

На цей раз М. Коцюбинський і справді вперше приїхав на Гуцульщину. Зі Львова до Ворохти він добрався поїздом. Там на залізничній станції його зустрів ціле українське товариство, влаштувавши стихійний мітинг зі здравницями, промовами та співом «многі літа». Після того багатолюдна процесія зі співом відвела його в готель. Вранці він виїхав у Криворівню, де М. Грушевський поселив його в окремій хаті недалеко своєї дачі. В перший же день (14 серпня) Коцюбинський разом з Іваном Франком відвідав важко хворого В. Гнатюка, який мешкав у хаті недалеко парохії о. Волянського.

Першим своїм побутом на Гуцульщині він був зачарований. Майже щодня він відвідував Гнатюка, який організував маршрут його подорожей, хоч з-за хвороби сам з ним не ходив. Коцюбинський їздив по полонинах, говорив з гуцулами, їв їхню страву, уважно вслухувався до їх пісень, легенд та переказів.

В листі до Максима Горького він дав Гуцульщині отаку характеристику: «Я решил закончить свой отпуск в Карпа-

22 Там же — С. 58.

23 Там же — С. 63.

24 Там же — С. 68.

тах на границе с Венгрией... Если бы Вы знали, какой это удивительный, почти сказочный уголок, с густозелеными горами, с вечно шумящими черными реками, чистый и свежий, точно вчера родившийся: Костюмы, обычаи, весь уклад жизни гуцулов-номадов, проводящих все лето со своими стадами на вершинах гор, — настолько своеобразны и красочны, что чувствуешь себя перенесенным в какой-то новый, неведомый мир. Как бы хорошо было, если бы Вы хоть раз съездили в Карпаты».²⁵

Же після першого короткого побуту на Гуцульщині він твердо вирішив описати цей край в художньому творі. Гнатюк щиро підтримав цю ідею і, повернувшись у Львів, вислав йому цілий пакунок літератури про Гуцульщину, включно п'ятитомної монографії В. Щухевича «Гуцульщина» та своїх праць про демонологію²⁶ та опришківський рух гуцулів.²⁷

Під час літніх канікул 1911 р. М. Коцюбинський вирішив приїхати у Криворівню на цілий місяць і попросив В. Гнатюка найняти йому хату близько нього. «Ви й не знаєте, як я тішуся, що буду з Вами та ще й у Криворівні, яка мене так зачарувала!» — писав він.²⁸

До Криворівні М. Коцюбинський прибув 19 липня 1911 р. після одномісячного лікування в Криму. В. Гнатюк, який тут проводив вакації з дружиною і трьома дітьми, поселив його разом з львівським студентом Остапом Вовком в хаті дяка Пігуляка, в сусідстві зі своїм мешканням у Василя Ціменюка. Харчувався він у Гнатюків, так що зустрічались вони і по кілька разів удень. Більшість часу вони проводили на лавочці перед хатою, вигріваючись на гірському сонці. Там до них підсидали місцеві гуцули і численні гості. В той час в Криворівні літувала сім'я Грушевських, Франків, Қандибів (О. Олесь), Твердохлібів, Гриневичів, Єлюків, Гнат Хоткевич, Євгенія Бохенська, чернігівські студенти-революціонери Сергій Устименко та Микола Саенко та багато інших. Всі вони приходили до Гнатюка, щоб привітатися з найвизначнішим тогочасним українським письменником, який в Галичині користався величезним авторитетом.

25 Коцюбинський М. Твори в семи томах. — Т. 7. — С. 69.

26 Гнатюк В. Знадоби до галицько-руської демонології. — Етнографічний збірник. — Т. 15. — Львів, 1904.

27 Гнатюк, В. Народні оповідання про опришків. — Там же. — Т. 26. — 1910.

28 М. Коцюбинський і Західна Україна. — Уфа, 1943. — С. 82. Лист від 3 липня 1911 р.

Вже 21 липня священник Волянський повіз Коцюбинсько-го у віддалене гуцульське село, де вони пробули два дні. Та найбільше враження зробила на нього чотириденна подорож в гори. 27 липня Коцюбинський прибув у с. Голови до учителя Луки Гарматія разом з Куровцем та двома парубками-гуцулами: Михайлом Танасійчуком і Юрієм Шекериком-Донниковим. Увечері того ж дня відбувалася «грушка» (забава при мерцеві) в хаті померлої баби Василини Маротчак Федеви, за якою Коцюбинський уважно слідкував до самого ранку. У перший день він в супроводі Луки Гарматія виїхав на віддалену полонину Скупова до стаї 68-літнього ватаги Івана Янишевського. Під безпосереднім впливом своїх вражень він негайно після закінчення своєї експедиції писав до дружини Віри: «Вчора вночі повернувся з своєї поїздки в гори, на полонину. Пробув чотири дні і дуже задоволений».²⁹ Через три дні — 4 серпня 1911 р. в листі до Євгена Чикаленка він писав: «Мало не весь час їздив я верхи по горбах, був на полонинах, в диких місцях, куди можна дістатись тільки пішки або гірським конем, таким звиклим до гір, таким легким і зручним, як балерина. Якби Ви знали, яка тут велична природа, який цікавий народ гуцули, з багатою, своєрідною психікою, з буйною фантазією, дивними звичаями і мовою. Нарід наскрізь поганський, що живе серед різнорідних злих духів, з якими веде боротьбу од пелюшок і до смерті. Первісні номади, вони так тісно пов'язали своє життя з своєю худобою (маржиною), що творять одну сім'ю. Само християнство послужило, здається, їм на те тільки, щоб закрасити культ поганства».³⁰ Подібним способом він описав свої враження і в листах до М. Горького від 29 липня та Олександри Аплаксіної в листі від 1 серпня 1911 р.³¹

Після повернення додому М. Коцюбинський, одержавши пожиттєву пенсію від Товариства допомоги науці і штуці, покінчив з працею в Чернігівському земстві і повністю присвятив свої сили літературній творчості. Першим твором, який він написав, живучи «на вільній нозі» була повість з життя гуцулів «Тіні забутих предків».³²

29 Коцюбинський М., Твори в семи томах. — Т. 7. — Київ, 1975. — С. 127.

30 Там же. — С. 130.

31 Там же. — С. 126—128.

32 Коцюбинський М. Тіні забутих предків. — Літературно-науковий вісник. — Т. 57. — Київ, 1912. — Кн. 1. — С. 4—32; Кн. 2. — С. 209—226.

В листопаді 1911 р. М. Коцюбинський по дорозі на лікування в Італію зупинився на два дні у Гнатюка у Львові, а на зворотній дорозі у квітні 1912 р. — знов.

Того ж місяця В. Гнатюк на засіданні директорії української видавничої спілки запропонував видання шостої книжки оповідань М. Коцюбинського і навіть домігся для нього гонорару — 250 карбованців.³³ На жаль, тої книжки він підготувати вже не встиг.

22 червня 1912 р. М. Коцюбинський разом із сином Юрком та письменником Михайлом Могиллянським прибув до Криворівні на півтора місяця. Там вже їх чекав В. Гнатюк і поселив усіх разом у тій самій хаті дяка Пігуляка, де він мешкав і минулого року. І на цей раз всі вони харчувалися у Гнатюків. При добрій погоді Коцюбинський їздив на коневі по горах та інтенсивно збирав матеріали для свого нового твору. Найбільше матеріалів записав він від «бога» — старого гуцула Дмитра Шпитаїва-карлика, який знав народні вірування і вмів чарувати й ворожити. В. Гнатюк познайомив Коцюбинського з ним ще у 1910 р. Як твердить В. Радзикович, «на верхівці, сорокатій «Сойці», що возила о. Волянського до гуцульських оседків, Коцюбинський їздив на розмову з Карликом. Часто також Карлик заходив до Коцюбинського і тим розмовам, можна думати завдячуємо всю фантастику «Тіней забутих предків».³⁴ На жаль, погана погода, а наприкінці і погіршення стану здоров'я Коцюбинського значно скоротили його експедиції. Більшість матеріалів він зібрав тут же у Криворівні. 15-річний син Коцюбинського Юрій був Гуцульщиною захоплений не менше ніж батько. Він їздив по горах при всякій погоді, найчастіше з 12-річним сином Гнатюка Юрієм та місцевими хлопцями-гуцулами, з якими він відразу знайшов спільну мову. Зате з дітьми дачників (яких тут називали «холерниками») він не любив спілкуватися.

Під час свого третього заїзду в Криворівню М. Коцюбинський зустрічався з Іваном Крип'якевичем, Йосипом Раздольським, Антоном Крушельницьким, Євгенією Бохенською, Володимиром Дорошенком та багатьма іншими. В. Дорошенко написав про своє багатократне перебування в Криворівні прекрасні спогади, в яких центральне місце відведено

33 М. Коцюбинський і Західна Україна. — Уфа, 1943. — С. 104.

34 Радзикович В. Криворівня — «Український Парнас». — «Америка». — Філадельфія, 1950. — Ч. 4.

Володимиру Гнатюку та Михайлу Коцюбинському.³⁵ Про останнє перебування Коцюбинського в Криворівні він писав: «На жаль, літо 1912 р. було слотливе й Коцюбинський не міг використати свого побуту в тій мірі в якій сподівався: відвідати всі ті місця й тих людей, що хотів їх бачити та зібрати потрібні йому матеріали до задуманої більшої повісті з гуцульського життя».³⁶

Цією повістю мали бути «Годованці», своєрідне продовження «Тіней забутих предків». Її зміст М. Коцюбинський детально обговорив з В. Гнатюком, який був переконаний, що нова повість чи роман з життя гуцулів стане «вінцем його літературної діяльності».³⁷ Та до написання цієї повісті він і не приступив. Простуда в Криворівні була для нього фатальною. Однак навіть лежачи в ліжку, він не перестав думати про свою повість. (В листі до М. Горького від 22 жовтня 1912 р. він писав: «В Карпати я ездил на студии, поробтал много и удачно, собрал в высшей степени интересный материал для повести, но все это лежит сейчас под спудом и не знаю, когда в состоянии буду приняться за работу».³⁸) Стан його здоров'я постійно погіршувався. У Київській університетській клініці лікували його кращі спеціалісти. Будучи смертельно хворим, він постійно цікавився здоров'ям В. Гнатюка. Довідавшись, що в його канцелярії в НТШ все ще не поставлено груби і що хворий В. Гнатюк і надалі мерзне, він був готовий особисто збирати кошти на грубку «щоб врятувати життя і здоров'я нашого вченого і секретаря Твариства Гнатюка».³⁹

На початку 1913 р. Коцюбинський вже відчував, що настає кінець. В передостанньому листі до В. Гнатюка він з болем констатував: «Пора вже настала обертатися в дерево або в горох. Що ж і то добре, шкода тільки гуцульського матеріалу, бо дурно загине».⁴⁰

25 квітня 1913 р. Михайло Михайлович помер. Сповнилась інтуїція В. Гнатюка, який рік тому, одержавши від свого

35 Дорошенко В. З високих гір, з далеких літ. — Америка. — Філадельфія, 1950. — Чч. 57—63.

36 Там же, — № 59.

37 М. Коцюбинський і Західна Україна. — Уфа, 1943. — С. 127.

38 Коцюбинський М. Твори в семи томах. Т. 7. — С. 260.

39 Там же. — С. 119.

40 М. Коцюбинський і Західна Україна. — Уфа, 1943. — С. 126.

кращого друга повідомлення про його приїзд на вакації в Криворівню з радістю писав: «Вчора дістав Вашу картку і утішився дуже, бо маю таке почуття, що ми будемо вже востаннє разом «вакаціонувати», хоч як того не бажалося б».⁴¹ Гнатюк тоді і не подумав, що першим з життя відійде М. Коцюбинський. Для нього це була болюча втрата, з якої він довго не міг опам'ятатися.

Замість некролога В. Гнатюк опублікував його листи, які є багатющою хронікою останніх п'ятнадцятьох років життя автора «Тіней забутих предків» і використовувалися майже всіма дослідниками його творчості.

В 1925 р. В. Гнатюк у львівському ж. «Учитель» опублікував спогади свого друга сільського учителя Луки Гарматія та його учня Петра Шекерика-Донникового про М. Коцюбинського із своїми докладними коментарями до них. Ця публікація знайшла позитивну оцінку навіть на сторінках харківського журналу «Червоний шлях» (1926. — № 11—12). Була це одна з останніх публікованих праць В. Гнатюка, який після важкої і довготривалої хвороби умер 6 жовтня 1926 р.

І після смерті М. Коцюбинського (1913) та В. Гнатюка (1926) їх сім'ї утримували дружні контакти. Єдиний син В. Гнатюка Юрій після закінчення Гірничої академії у Пржібрамі (Чехія) 1925 р. з благословлення батька виїхав «будувати самостійну Україну». Як твердить його сестра Олександра, свій виїзд він консультував з Юрієм Коцюбинським (1897—1937), який у тому часі був першим радником-повпредстава СРСР у Відні. Вони напевно зустрічалися і після повернення Коцюбинського на батьківщину, хоч прямих доказів про це в нас немає. Повернувшись з дипломатичної служби у Відні та Варшаві (1930 р.) Юрій Коцюбинський займав високі посади в Уряді України: був головою Держплану УРСР та заступником голови Раднаркому УРСР у Харкові. Юрій Гнатюк в тому часі працював директором однієї з харківських фабрик (Гудзикова фабрика ім. Косіора). Вони могли зустрічатися і службово. На жаль, доля обидвох була трагічною. НКВД арештувало їх майже одночасно. Юрія Гнатюка в червні 1935 р. засуджено на п'ять років таборів суворого режиму, а після їх відбуття на Колимі — на

⁴¹ Там же. — С. 108.

довічне заслання.⁴² Юрія Коцюбинського — у березні 1937 р. було розстріляно.

Від середини 30-их років стосунки між Коцюбинськими і Гнатюками припинилися повністю. Вони відновилися лише у 1966 р. А сталось це так:

У 1965 р., пишучи кандидатську дисертацію про Володимира Гнатюка, я нав'язав стосунки з його швагром Іваном Боднаром, який мешкав у Львові і на його квартирі знайшов значну частину архіву В. Гнатюка. І. Боднар дав мені паризьку адресу дочки В. Гнатюка Олександри Гнатюк-Писнячевсько (1898—1991), з якою я вступив у листування. В тому ж році було скасовано мою аспірантуру в Київському університеті (за зв'язки з українськими дисидентами-шестидесятниками) і відворено з Радянського Союзу. Адресу Олександри Гнатюк (та І. Боднаря) я вислав директорові Меморіального Музею В. Гнатюка у Велесневі Остапу Черемшинському, який передав її в Літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського у Чернівці.

19 жовтня 1966 р. директор музею Ірина Коцюбинська (дочка Михайла) написала Лесі першого листа, в якому просила вислати в музей матеріали пов'язані із взаєминами їхніх батьків. В її першому листі читаємо: «Дуже б просила надіслати до нашого музею все, що у Вас збереглося, а, головне, Ваші спогади про Михайла Михайловича. Ви ж його певно пам'ятаєте, як я добре пам'ятаю Вашу матір пані Олену Гнатюкову, яка гостювала в нашій господі у Чернівці в 1911 році. Я допомагаю тов. Черемшинському у створенні музею і маю надію, що і Ви, шановна Олександра Володимирівна, нам допоможете».⁴³

Саме у тому часі у Франції (як і в ряді інших країн) з великим успіхом демонструвався кінофільм Сергія Параджанова «Тіні забутих предків», знятий за однойменною повістю М. Коцюбинського. Оскільки до повісті був причетний В. Гнатюк, Олександра Володимирівна уважно стежила за рецензіями на цей кінофільм у французькій пресі. Назбиравши отаких рецензій 22, вона вислала їх на мою адресу з про-

42 Мушинка М. Доля нащадків Володимира Гнатюка. — Народна творчість та етнографія. — Київ, 1992. — № 5—6. — С. 19.

43 Цей, як і чотири інші листи Ірини Коцюбинської до Олександри Гнатюк (які є лише торзом їхнього листування, надіслала мені її племінниця Ляля Гордесманн (дочка Василя Косаренка-Косаревича), яка нині живе у Гамбурзі (Німеччина) разом з листами Володимира Гнатюка до дружини й дітей, частиною моїх листів до Олександри Володимирівни та іншими матеріалами.

ханням, щоб я передав їх у Чернігівський Музей М. Коцюбинського.⁴⁴

Я негайно виконав її доручення. Ірина Михайлівна, одержавши рецензії від імені музею офіційно запросила мене на Десяту літературну суботу, присвячену темі «Інсценація та екранізація творів М. М. Коцюбинського, яка відбулася 24 грудня 1966 р.»⁴⁵ Олександрі Володимирівні вона писала: «Дуже Вам вдячна за 22 рецензії, які ми одержали дуже вчасно, а саме напередодні «Літературної суботи», яка відбулася 24/XII 1966 р.»⁴⁶ Далі вона подала детальний звіт про цю «Суботу» та про діяльність музею та просила ідентифікувати фотографію жінки Олени зі Львова, подаровану сім'ї Коцюбинських 1900 р. Окремим пакунком вона вислала добірку книжок, серед яких були її спогади на батька, путівник по музею тощо. До посилки долучила «шматочок ялинки, яку посадив Михайло Михайлович та горішки з дерева теж ним посадженого, які і досі зберігаються на садибі письменника».⁴⁷ Чи дійшла посилка до адресатки — невідомо.

В 1967 р. Ірина Михайлівна надіслала Олександрі ще кілька бандеролей та листів. Не всі до неї дійшли, тому наприкінці січня 1968 р. вона обіцяла вислати всі посилки порученою поштою.⁴⁸

На початку січня 1968 р. Ірина Михайлівна за порадою Олександри Володимирівни звернулася до Академії Наук УРСР в справі перекладу «Тіней забутих предків» французькою мовою.⁴⁹ На жаль Академія Наук дочці Гнатюка, яка хотіла фінансувати французький переклад — не відповіла.

44 Майже всі бандеролі, які Олександра Володимирівна вислала із Франції в Україну — пропадали. Радянська цензура, набагато суворіша, ніж була царська (див. стор. 2) їх не пропускала. Щоб оминати цензуру (подібно як робив її батько, висилаючи Коцюбинському його книжки видані у Львові через Англію), вона вислала книжки в Україну через Чехо-Словаччину, в якій теж існувала цензура, однак не така суворя.

45 Ясна річ, що я, як «personae non grata», не міг скористатися цим запрошенням. Пізніше на підставі листа Ірини Михайлівни я опублікував статтю про цю оригінальну акцію (Мушинка М. Х Літературна субота М. М. Коцюбинського. — Дружно вперед. — Пряшів, 1967. — № 2. — С. 24—25). В статті я навів і повний текст телеграми Параджанова учасникам «Літературної суботи», який закінчувався словами: «Прошу прочитати українською мовою». Виходить, що у той час з Єревану в Чернівці не можна було слати телеграми українською мовою.

46 Лист від 9 грудня 1966 р.

47 Там же.

48 Лист від 30 січня 1969 р.

49 Там же.

Листування між Іриною Коцюбинською і Олександрою Гнатюк припинила окупація Чехо-Словаччини в серпні 1968 р., якою пані Леся була дуже перестрашена.⁵⁰

В лютому 1971 р. посередництвом Ірини Михайлівни до Олександри звернувся Петро Медведик з Івано-Франківська з проханням написати спогади про батька для ювілейного збірника в честь Володимира Гнатюка. На жаль, спогадів вона не написала.

Не вислала вона в Чернігівський музей ні спогадів про перебування Михайла Коцюбинського у Криворівні та, мабуть ні жодних інших матеріалів (крім вищезгадуваних рецензій на кінофільм «Тіні забутих предків»). Свідчить про це лист наступного директора Музею М. М. Коцюбинського **Ф. Л. Сендзюка** до Олександри Гнатюк, який сповіщаючи її про смерть **Ірини Михайлівни**, звертався до неї з тим же проханням, як і покійна дванадцять років тому: «Якщо у Вас збереглися фото, документи, книги чи якісь речі Вашого батька, то просимо надіслати нам. Вони поповнять нову літературну експозицію нашого музею».⁵¹

В розмовах зі мною (а в часі від 1967 по 1989 р. відвідав я її у Парижі чотири рази) вона часто згадувала про перебування М. Коцюбинського в Криворівні. Найбільше їй запам'ятався останній його заїзд туди влітку 1912 року разом із сином Юрком. В її пам'яті Михайло Михайлович залишився як зразковий джентльмен, завжди елегантно одягнений, з витонченою манерою поведінки, який навіть до дівчат звертався на «Ви». Коли незадовго до запланованого від'їзду він серйозно захворів, всі були перелякані і радили йому не вирушати в дорогу, тим більше, що погода була погана: дощ і холод. Він ні за що на світі не хотів залишатися в Криворівні. Рвався додому. Врешті-решт батько Лесі спорядив І. Крип'якевича і ще одного студента, щоб вони супроводжували хворого письменника, а якщо його здоров'я в дорозі не покращає, посадили його у львівську лікарню. У Львові здоровель-

50 Я особисто відвідав Олександру Володимирівну в Парижі на її запрошення в травні 1968 р. під час великих молодіжних заворушень та робітничих страйків. Вдруге — в жовтні 1968 р. Вона була переконана, що радянські війська після окупації Чехо-Словаччини нападуть і на Західну Європу, займуть Париж, а її виселять в Сибір. Вже тоді в неї почала проявлятися психічна хвороба — манія переслідування, яка постійно набувала на градації. Останні роки вона провела у психічній лікарні, де й померла 22 лютого 1991 р.

51 Лист від 27 лютого 1979 р.

ний стан М. Коцюбинського став критичним, однак він ніяк не захотів залишатися в лікарні «на чужині» з огляду на сина Юрка.

Якщо до Михайла Михайловича дівчата (дочки Гнатюка і о. Волянського) ставилися з великою повагою, то його сина Юрка всі вони «обожнювали». Вже тоді він виступав як справжній революціонер. Твердив, що всіх «буржуїв і капіталістів» потрібно вистріляти, фабрики і заводи передати в руки «трудящих». І тоді запанує рай на землі. Дівчатам це імпонувало. Вони всі були закохані в нього, однак він на них не звертав уваги, а дружив тільки з Юрком Гнатюком та сільськими хлопцями.

Олександра Володимирівна з великим піетизмом ставилася до пам'яті свого батька. Вона фінансувала видання чотирьох книжок про В. Гнатюка.⁵² В останній з них є окремий підрозділ про взаємини В. Гнатюка з М. Коцюбинським.

Як бачимо, взаємини В. Гнатюка з Михайлом Коцюбинським тривали понад п'ятнадцять років і були дуже інтенсивні та плідні. Вони дали українській літературі кілька цінних книжок. Ці два діячі української культури були основними стовпами моста, який наприкінці 19 і на початку 20 ст. зв'язував Східну Україну з Галичиною. Обое ціле життя боролися за вільну й незалежну Україну і зараз, коли їхні мрії стали дійсністю, ми повинні віддати обидвом належну шану. Вони заслуговують на це.

52 Мушинка М. Володимир Гнатюк — дослідник фольклору Закарпаття. — Записи НТШ. — Т. 190. — Париж, 1975. — 118 с.; Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. — Упорядник Б. Романенчук. — Записки НТШ. — Т. 201. — Нью-Йорк, 1981. — С. 288; Гнатюк В. Наукове Товариство імені Шевченка у Львові. — Український Вільний Університет. — Монографія ч. 36. — Мюнхен, 1984. — 176 с.; Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. — Записки НТШ. — Т. 207. — Париж, 1987. — 232 с.

Юлій КОЦЮБИНСЬКИЙ,
директор музею-зоповідника
М. М. Коцюбинського.
(Чернігів)

М. М. КОЦЮБИНСЬКИЙ ТА «БРАТСТВО ТАРАСІВЦІВ»

Довгий час в історії України замовчувалася історія створення і діяльність «Братства тарасівців» та участь у ньому передової молоді, серед якої було багато наших відомих письменників та громадських діячів.

Якщо радянське літературознавство й згадувало це товариство, то обов'язково з епітетами: активно-націоналістичне, ліберально-націоналістичне, космофіли або такі, що заперечують класову боротьбу і які далекі від життя народу. Деякі науковці активно доводили, що «Братство тарасівців» — це типова ліберально-буржуазна організація тощо.

Якщо вірити нашим «славним» критикам та історикам, то під їх ярлики попадають члени цього товариства, як М. М. Коцюбинський та його дружина Віра Устимівна, Борис Грінченко, Володимир Самійленко, Микола Вороний, Іван Липа.

І вже зовсім незрозумілим є твердження, що М. Коцюбинський, І. Липа, М. Міхновський та й інші «братчики» стояли осторонь політичної боротьби і були відірвані від свого народу. Метою їхньої праці стала ідея відродження самостійної України за національними революційними ідеалами Тараса Шевченка. Тобто головною метою «Братства тарасівців» була боротьба за визволення України з-під російського поневолення з одночасним прагненням повної автономії для усіх інших народів Російської імперії, вимога соціальної справедливості.

«Братство тарасівців» стало своєрідним містком між українськими «Громадами» та «Просвітою».

Першими, хто звернувся до цієї теми були: Сергій Козуб, який у VII томі «Творів М. М. Коцюбинського» 1930 року видрукував статтю «Коцюбинський у «Братстві тарасівців».

У наступному році на сторінках збірника статей «Коцюбинський» за редакцією Ол. Дорошкевича, які підготував до друку інститут Т. Г. Шевченка, а видало державне видавництво «Література і мистецтво» Харків—Київ, з'являється стаття Ол. Рябініна-Склярєвського «Михайло Коцюбинський і тарасівці».

Цікаво, що редакція цього збірника, друкуючи статтю зауважує:

«Друкуючи тут статтю Ол. Рябініна-Склярєвича «Михайло Коцюбинський і тарасівці», ми повинні зазначити, що стаття не подає соціальної аналізи «тарасівців» і не розглядає їх на тлі класової боротьби та ідеологічних змагань інтелігенції в колишній Росії. Автор має навіть тенденцію прикрашати цю аморфну, типово-буржуазну групу активно-націоналістичної української інтелігенції...».

І в такому дусі редакція продовжує й далі. Але самі по собі архівні матеріали у цих статтях досить цікаві, що визнає і сама редакція цього збірника.

Цей приклад я навів для того, щоб зрозуміли, як самі собі суперечили літературознавці 30-х років, доводячи, що активно-націоналістична українська інтелігенція («братчики»—Ю. К.) стояла осторонь боротьби за визволення українського народу з-під російського ярма.

Трохи з історії цього товариства.

На початку 90-х років XIX століття в Харкові навколо відомого громадського діяча та вченого О. О. Русова згуртувалася передова студентська молодь, на чолі з Іваном Липою та Миколою Міхновським.

«Першими хоробрими», тобто засновниками цього товариства стали: студент медичного факультету Харківського університету Іван Липа; студенти Харківського ветеринарного інституту Лев Байздренко та Стефан Стовбін; студент Харківського технологічного інституту Михайло Басько-Баськевич; студенти юридичного факультету Харківського університету брати Міхновські.

Домовившись листовно з Віталієм Боровиком — студентом Київського університету, ці юні друзі повесні 1891 року зробили подорож до Канева. І тут, над могилою великого Тараса, В. Боровик запропонував створити на Україні серед молоді інтелігенції на кшталт «Кирило-мефодіївського товариства» нову організацію і назвати її «Братство тарасівців». Іван Липа, Микола Міхновський радо погодилися і запропонували виробити програму і статут цього товариства.

Метою їхнього товариства мала стати запекла боротьба з царатом за національно-культурне відродження українського народу та визволення України з-під великодержавного російського ярма.

І почалося єднання навколо цієї ідеї кращих молодих і не дуже молодих прогресивних сил української інтелігенції.

Були створені осередки «братчиків», як вони себе називали, на Чернігівщині, Київщині, Полтавщині, Вінниччині, Бесарабії з центром спочатку у Харкові, а з 1893 року в Києві.

Ідейні засади «Братства тарасівців» виклав у програмі й виголосив її у березні 1893 року на Тарасові роковини в університетському містечку Харкова Іван Липа.

Свою ж програму «тарасівці» видрукували у Львівському часописі «Правда» за квітень 1893 року. У цій програмі були виразно закладені ідейні засади самостійності України. Члени «Братства тарасівців» зобов'язувалися завжди бути послідовними українцями, дбати про те, щоб українська мова панувала в родині, установах, школах; зобов'язувалися боронити права українського народу та закликали розгорнути просвітницьку і агітаційну діяльність серед студентської молоді, робітничого люду та селян.

Пріоритет створення цієї програми належить харківським студентам І. Липі, М. Міхновському та студенту Київського університету Віталію Боровикову.

1893 рік слід вважати за кульмінаційний в житті «тарасівців» — вони збиралися на свій перший з'їзд у Києві. З'їзд тривав три дні. На з'їзд прибуло 30 делегатів з Чернігівського, Полтавського, Харківського, Бесарабського та Київських осередків «Братства».

Вінничина була представлена М. М. Коцюбинським, В. Боровиком, В. Боржковським, М. Кононенком; Харківщина — Іваном Липою та братами Міхновськими; Чернігівщину репрезентували Віра Устимівна Дейша, згодом дружина М. Коцюбинського, та Василь Трохимович Андрієвський.

Ці дані подаються за спогадами В. Боровика, які зберігаються у одеського колекціонера Тараса Максимюка.

У програму своєї практичної діяльності делегати конференції покляли відродження українського народу, нації шляхом «малих справ», тобто шляхом агітації, виховання простого селянина та робітника від просвітництва до духовності. Закликали на боротьбу проти русифікаторської політики царату, до єдності та неподільності українського народу, незважаючи на те, що його землі пошматовані кордонами різних

держав, аби українська мова запанувала скрізь в Україні — в літературі, школі, суспільному житті.

Вони закликали до пробудження й піднесення національної свідомості народу, наголошуючи на своєму бажанні взяти справу виховання й освіти під свою опіку.

У маніфесті «Братства тарасівців», який був затверджений делегатами з'їзду, чітко сформульовано кредо цього товариства: «Ми бажаємо такої відміни сьогочасних обставин, щоб був можливий вільний розцвіт і цілковите вдоволення усім моральним, просвітнім, соціальним і політичним потребам українського народу». І далі заклик: «Народ знов стане до боротьби: не вогнем і мечем добуватиме тепер волю собі, а духом і розумом».¹

Першим головою «Братства тарасівців» на цьому з'їзді було обрано Євгена Тимченка і був він головою аж до 1897 року. Спробуємо назвати прізвища виявлених нами членів цього товариства, більшість яких були делегатами першого зібрання «Братства тарасівців».

1. Липа Іван Львович — засновник «Братства тарасівців», поет, прозаїк, видавець, друг М. Коцюбинського, один із засновників Української Партії Самостійників-Соціалістів. І. Липа, як член цієї партії, проводив її політику на посаді міністра культур Української Народної Республіки. З ініціативи І. Липи ця партія 1919 року виробила проект Української Конституції, що був надрукований у Львові 1920 року. На цей час Іван Липа обіймав посаду міністра здоров'я в Директорії. Помер І. Липа на еміграції 13 листопада 1923 року у Винниках і похований на місцевому цвинтарі.

2. Боровик Віталій Гаврилович — закінчив Київський університет (природознавчий відділ), один із засновників «Братства тарасівців». Близький знайомий М. Коцюбинського по праці в Бесарабській філоксерній комісії. Саме Боровик залучив Коцюбинського і ще багатьох до організації. На жаль, при арешті В. Боровика жандармами в 1897 році в Одесі було вилучено багато матеріалів, що стосувалися «Братства тарасівців» і, зокрема, його спогади.

3. Міхновський Микола Іванович (1873—1924) — основоположник теорії українського націоналізму, юрист за освітою (закінчив Харківський університет), автор збірника «Лі-

¹ «Profession de foi молодих українців». Журнал «Правда», 1893, Львів, книга 4.

рика», видавець харківського тижневика «Степ», один із засновників «Братства тарасівців» і один із авторів його програмних документів. 1897 року М. Міхновський заснує Українську Революційну Партію (РУП), гаслом якої стає самостійність України. Перша брошура РУП(у) вийшла з під пера саме М. Міхновського. Трохи згодом Микола Міхновський створює Народну Українську партію, стає членом Центральної Ради.

4. Тимченко Євген (1867—1948) — перший і єдиний голова «Братства тарасівців», учений, мовознавець, перекладач «Синього птаха» Метерлінка та епосу «Калевала», автор двотомного «Русько-малоросійського словника». Збереглося інтенсивне листування Є. Тимченка з М. Коцюбинським.

5. Комаров Михайло Федорович (1844—1913) — відомий бібліограф, етнограф, критик і історик літератури, видавець, автор двотомного словника, виданого під прізвиськом «Уманець і Спілка».

6. Боржковський Валеріан Васильович (1864—1919) — український етнограф, землемір і статистик. Разом з Боржковським Коцюбинський учився в Шаргородській бурсі і працював у філоксерній комісії в Бессарабії.

7. Погибка Панас Іванович — експерт-розпорядник філоксерної комісії, знаходився під наглядом поліції, сидів в Одеській в'язниці, видавав журнал «На море и суше».

8. Самійленко Володимир Іванович (1864—1925) — відомий письменник, перекладач.

9. Грінченко Борис Дмитрович (1863—1910) — відомий письменник, етнограф, вчений та громадський діяч.

10. Микола Вороний (1871—1940) — відомий письменник, театрознавець і громадський діяч.

11. Коцюбинський М. М. (1864—1913) — аналізувати життя та творчість, мабуть, не треба.

12. Дейша (Коцюбинська) Віра Устимівна (1863—1921) — дружина Коцюбинського, яка знаходилася під наглядом поліції, сиділа за розповсюдження забороненої літератури у Чернігівській в'язниці та Варшавській цитаделі, активна громадська діячка в Чернігові.

13. Лев Байздренко — студент Харківського ветеринарного інституту.

14. Стефан Стівін — студент Харківського ветеринарного інституту.

15. Михайло Басько-Баськевич — студент Харківського технологічного інституту.

16. Андрієвський Василь Трохимович — близький знайомий М. Коцюбинського по роботі у філоксерній комісії та по Чернігову, керівник Чернігівської молодіжної організації «Прогрес».

17. Тарас Мальований — знайомий М. Коцюбинського по Києву. В листі до письменника у 1896 році повідомляє, що в Києві серед «братчиків» панує якась апатія, і він боїться за його цілість, гадає, що дехто вийде і що може розпастися ціла громада.

18. Олександр Кривко. Відповідно до програми товариства, після закінчення Харківського університету виїхав на село працювати лікарем, де й помер зовсім молодим. Іван Січовик (літературний псевдонім Івана Липи) надрукував у 19 числі журналу «Зоря» за 1896 рік статтю «Над могилою Олександра Кривка».

19. Андрій Кучинський — автор статті «Жизнь и литературная деятельность Евгения Павловича Гребинки», вчитель Київської гімназії.

20. Василь Степаненко — завідувач книгарнею «Київської старини», знайомий Коцюбинського по Чернігову, був висланий з Києва за розповсюдження забороненої літератури.

21. Міхновський Гаврило Іванович — студент з Харкова.

22. Петренко Михайло Федорович — студент з Харкова.

23. Дмитро Антонович — студент з Києва.

24. Петро Герасименко — був виключений з Київського університету, працював в Чернігові, а згодом в Бессарабії у філоксерній комісії.

25. У Єлисаветграді «Братство тарасівців» репрезентували Левицький та Косюра. На жаль, ім'я та по батькові мені невідомо, бо Левицьких було багато.

26. Олена Ждаха — дочка українського художника-ілюстратора Амвросія Ждахи з Одеси.

27. Віра Климовичева та її батько Петро Климович з Одеси.

28. Євген Рекало — один із експертів Одеського філоксерного комітету.

29. Кононенко Мусій Степанович (літературний псевдонім Школиченко) — літератор з Києва. 1895 року товариство «тарасівців» вирішило організувати народну бібліотеку. З цього приводу Кононенко звернувся до Коцюбинського з проханням «запрошувати своїх знайомих словом і листами прилучитись грішми до допомоги купувати людві корисні

книжки». М. Коцюбинський зібрав значну суму грошей і надіслав Кононенкові. Бібліотека була відкрита у Києві 1 березня 1896 року.

Отже, ми переконалися, що добрих дві третини «братчиків» були особисто знайомі з Коцюбинським, з багатьма з них Михайло Михайлович товаришував, разом працював та листувався. З іншими письменник познайомився на першому з'їзді «Братства тарасівців» у 1893 році в Києві. І тому, коли в червні 1892 року Віталій Боровик та Михайло Комаров запропонували Коцюбинському вступити до «Братства тарасівців», він радо погодився і брав найактивнішу участь у цьому товаристві однодумців.

Це йому тим більш було приємно, що вчителюючи по селах Поділля, Коцюбинський самотужки пропагував деякі ідеї цього товариства, ще до дня його створення. З першого року перебування в Молдавії та на Одещині, працюючи в комісіях по боротьбі з філоксерою, як свідчать спогади сучасників, Коцюбинський розгортає значну культурно-громадську діяльність серед робітників філоксерних загонів, а це значить — серед селян усієї України, які працювали посезонно у цих загонах.

Чимала педагогічна практика, значний вчительський талант дозволили письменнику пропагувати програму «Братства тарасівців» та займатися конкретно культурно-освітньою діяльністю.

Як згадують люди, з якими він спілкувався, Коцюбинський безпосередньо навчав робітників філоксерних загонів, переважно селянського походження, читав їм книги, журнали, газети; читав багато лекцій, тематика яких була дуже різноманітною, починаючи від будови всесвіту і закінчуючи останніми подіями з політичного життя.

Як згадують колишні працівники філоксерної комісії Василь Кузьменко, Петро Ігнатенко, Сергій Коваленко та інші, він читав лекції дуже дохідливо і на суспільно-політичні теми.¹

Бачачи, з якою жадобою тяглися до знань робітники-філоксеристи, Коцюбинський намагався розповсюджувати серед них популярні видання, прищеплював широким верствам селян із різних регіонів України любов до книги. Він бере активну участь в організації бібліотек для народу на Полтавщині, зокрема, в селі Горбіївці.

1. Спогади про Михайла Коцюбинського. Київ, видавництво «Дніпро», 1989, стор. 40.

За допомогою у цій справі Коцюбинський звертається до багатьох знайомих письменників. Зокрема, в листі до Б. Грінченка від 2 вересня 1894 року Коцюбинський пише: «...От ще що: в моїй партії працюють полтавські селяни. Вони залюбки читають українські книжки. Ото ми вкупі з ними й надумали, як би закласти в їхньому селі (скоро вони повернуть додому) хоч невеличку бібліотеку. Отже звертаємось до Вас, шановний добродію, чи не допомогли б Ви деякими своїми книжечками й виданнями на цю бібліотечку? Може, хто з Ваших знайомих теж причиниться до доброго діла якою здатною для сільської бібліотеки українською книжкою. Будемо за все вдячні. Книжки можна вислати на мою адресу».¹

Борис Грінченко радо відгукується на прохання Коцюбинського і надсилає декілька пакунків книжок на адресу Михайла Михайловича.

В листі до Б. Грінченка від 26 жовтня 1894 року Коцюбинський пише:

«Високоповажний добродію!

Листа, «Робінзона» і посилку, спасибі Вам, одібрав. Полтавці, що вже давненько знають Вас з праць Ваших, прохают мене висловити від них сердечну подяку Вам за дарунок. Вони так зраділи, одібравши книжки, що мені аж любо було дивитись на їх радість, і я ще більше запевнився, що книжки дістались у добрі руки».²

Згадує про Коцюбинського робітник філоксерного загону Василь Кузьменко:

«...Читав нам чимало лекції — розказував про хліборобство, як світ збудовано і т. інш. А найбільше говорив за оділення України та щоб президент управляв нашим краєм...

Як познайомився із Михайлом Михайловичем, то перечитав багато книжок українських і стали ми свідомі українці. Боровик вивчив писати нас українською мовою і Коцюбинський казав, що треба вчити свою мову».³

Оце і є «теорія малих справ», з якої почали свою діяльність члени «Братства тарасівців». Ідеї «тарасівців» відбилися і на художній творчості Коцюбинського, особливо в казці «Хо». Зовсім не випадково вона присвячена Віталію Боровикові.

1. Михайло Коцюбинський. Твори в шести томах. Том 5, стор. 62. Вид. АН УРСР, К., 1961.

2. Там же, стор. 64.

3. Спогади про М. Коцюбинського, К., Вид. художньої літератури «Дніпро», 1989, стор. 41.

У цьому творі письменник показує гурток молодих, сміливих, запальних людей, повних сили, енергії, віри в краще майбутнє свого народу, злучених між собою «ідеєю національного культурного відродження України».

В останньому розділі цього твору письменник відображує молоду надію України, яка намагається поліпшити соціальне становище свого народу. На місці корчми вони відкривають школу, організують в селі ощадну касу, завдяки якій громада має купити землю в сусіднього дідиця; молодий лікар відкриває в селі лікарню, пише «популярний виклад з гігієни для селян» доступною українською мовою.

Те, що робить молодь у цьому творі, і є частиною програми «тарасівців».

У фондах Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. М. Коцюбинського зберігається багато листів від побратимів письменника, тобто колишніх членів «Братства тарасівців». Зверталися вони один до одного: «Дорогий брате», або «Брате мій».

Відомо, що 1897 року «Братство тарасівців» майже розпалося, бо на його основі було створено декілька політичних партій або угруповань. Але члени цього унікального «братства» продовжували ще багато років спілкуватися і допомагати один одному.

Прикладом цього є лист І: Липи від 20 лютого 1904 року до М. М. Коцюбинського:

«Ласкавий брате!

Може Вам вже казав Микола Вороний, що в Кракові молоді письменники за проводом Б. Лепкого видають альманах на честь Кобилянської «За красою».

Не знаючи адресів українських письменників, просить мене написати до деяких, а насамперед, до Вас...».

І Коцюбинський надсилає до цього альманаху новелу «У грішний світ».

Коцюбинський запрошує натомість І. Липу надіслати щось до Чернігівського альманаху «Дубове листя». Липа надсилає своє оповідання «До четвертого коліна». Трохи згодом І. Липа пише рецензію на перший том творів Коцюбинського і друкує її у журналі «Южные записки».

Настає 1898 рік, коли М. М. Коцюбинський за допомогою Б. Грінченка переїздить на постійне мешкання та працю в стародавній Чернігів. Але для письменника участь у «Брат-

стві тарасівців» стала великою школою громадського сподвижництва, що згодилося йому пізніше, коли він очолював Чернігівську українську «Громаду» та Чернігівську «Просвіту».

Отже, з вищенаведеного бачимо, що М. М. Коцюбинський та «Братство тарасівців» неподільні і що автор «Тіней забутих предків» багато зробив будучи «тарасівцем», для відродження рідної України.

Ще раз хочу нагадати, що під впливом ідей «Братства тарасівців» в 1897 році було засновано Українську Револьюційну партію, а згодом і такі партії, як Народна Українська партія під проводом М. Міхновського та Українська Партія Самостійників-Соціалістів під проводом Івана Липи.

Дуже влучно оцінив «Братство тарасівців» у своїй статті «Іван Липа — борець за самостійну Україну» Петро Кіндратович:

«...Однією з найбільших його заслуг є створення «Братства тарасівців» — політичної організації суспільно-національного характеру, яка своїм завданням мала не тільки обороняти суспільні й культурні права українського народу, а головне стояла на платформі національно-державної самостійності України. Бо хоч були й раніше українські патріоти, які були за самостійність України, проте вони були ще не організовані. Натомість «Братство тарасівців» було першою організацією чи товариством, яке своєю головною метою поставило боротьбу за визволення України з-під російського поневолення, одночасно прагнучи повної автономії також для усіх інших народів Російської імперії та соціальної справедливості».¹

І на завершення наведемо ще одну цитату, в якій Іван Огієнко — видатний громадський діяч, підбиваючи підсумок пережитого і зробленого для України, пише у своїх спогадах про Івана Липу (гадаю, що це стосується кожного члена «Братства тарасівців»):

«...Він завжди підкреслював, що ми свою Українську справу таки вже виграли, напочатку — психологічно, духовно. Ми здвинули цілий народ, українську правду ми яскраво показали цілому світові. І це вже немала заслуга, ми роби-

1. Петро Кіндратович «Іван Липа — борець за самостійну Україну», часопис «Свобода», ч. 65, 1984 рік.

ли, що були в силі зробити. Решту закінчить нове покоління...

Але українського духа, ідею самостійності, думку про незалежну українську державу ми таки глибоко защепили не тільки сучасним українцям на якихось сто літ. Наш державний здвиг негасимим вогнем запалить усі живі українські душі і свого часу принесе відповідний плід.

Помремо ми, але святий вогонь, що ми його сміливо запалили, уже ніколи не погасне».¹

Пророчі слова збулися — через сто років Україна стала незалежною державою. І в цьому велика заслуга «Братства тарасівців».

¹ Петро Кіндратович «Іван Липа — борець за самостійну Україну», часопис «Свобода», ч. 65, 1984 рік.

Олег ВАСЮТА,
начальник обласного
управління культури
(Чернігів)

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СТАТТІ-КОМЕНТАРІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО «ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ РАЗВЛЕЧЕНИЙ»

Після прийняття у 1897 р. урядового рішення щодо організації «Попечительство о народной трезвости» на Чернігівщині значно активізувався процес теоретичного осмислення форм і методів організації культурного дозвілля населення. Ці питання почали постійно висвітлюватися на сторінках головної газети регіону «Черниговские губернские ведомости», а також в теоретичних працях окремих діячів культури Чернігівщини. Так, зокрема, Михайло Коцюбинський присвятив цій проблемі окрему розвідку під назвою «Организация общественных развлечений».¹

Вкажемо на те, що Коцюбинський не ставив за мету написання спеціальної праці, це був, по суті, своєрідний науковий коментар до статті під такою ж назвою відомого українського вченого М. Ф. Сумцова, яку він надрукував в журналі «Образование» за 1898 р. (1, с. 485). Підтримуючи актуальність думки професора М. Ф. Сумцова щодо форм і методів організації дозвілля населення Коцюбинський наголошує на необхідності вивчення досвіду цивілізованих країн Західної Європи: Англії, Франції, Італії, Німеччини, якими накопичено достатній практичний і теоретичний арсенал по цьому питанню. Коцюбинський привертає увагу до цілого ряду

1. Михайло Коцюбинський. Твори в томах. Том 2. К., 1988. — С. 393—406.

теоретичних положень окремих праць відомих західноєвропейських вчених, філософів Гюйо, Нордау, Ломброзо, які обґрунтували необхідність цілеспрямованої організації дозвілля широких верств населення, з урахуванням соціального і культурного рівня особи. Зокрема, Коцюбинський наводить думку Гюйо, який «исходит из того положения, что человек получает чувство удовольствия, когда приходит к сознанию, что жизнь его одновременно личная и собирательная. Мое «я» для современной психологии — одна иллюзия: обособленных личностей нет; мое удовольствие не существует без удовольствия других», (1, с. 394—395) чи то міркування Нордау, який стверджував, «что целью искусства должно быть возвышение народа в его собственных глазах...», а тому, «в основу организации народных и общественных развлечений должно быть положено искусство» (1, с. 395). Автор також вказує на те, що вітчизняна філософська думка ніколи не стояла осторонь питань дозвілля людей. З цього приводу, він посилається на «знаменитого украинского философа Сквороду» (1, с. 395), який ще у XVIII ст. писав «жизнь не то значит, что только есть и пить, но быть веселым и куражным... Веселие сердца есть то живот человеку». (1, с. 395). Виходячи з цього Коцюбинський рішуче висловлюється на користь покращення існуючих форм організації народного дозвілля. Він стверджує, — «общественные нравы и обычаи улучшаются под воздействием хорошо организованного интеллигентного труда, и настоятельно необходимо наметить главные формы, главные задачи для деятельности в этом направлении». (1, с. 396). В цьому контексті, на думку автора, заслуговують на повну підтримку досвід організації культурного життя населення міст Харкова, Нижнього-Новгорода, Пермі, Москви кінця XIX ст. Так, в Харкові з 1896 р. успішно працює «комиссия по устройству народных чтений с туманными картинами», (1, с. 196) утворені товариства хорошого співу, музичний гурток, організовано безкоштовні поїздки учнів до Нижегородської виставки. Головними завданнями харківського «общества народных развлечений» були організація народних театрів, загальнодоступних концертів, художніх панорам, народних читань, бібліотек, читалень, подорожей і т. ін. (1, с. 396—397). При цьому Коцюбинський підкреслює необхідність організації дозвілля дітей та, особливо, робітників, які «нуждаются более, чем какой-либо другой класс общества в организации развлечений с целью ослабления пагубного для них и для всего общества пристрастия

к водке», (1. с. 397) тому, необхідно, на думку автора, підтримувати дії уряду щодо «подъема технического и ремесленного образования» (1. с. 397), а також залучення робітничої маси до надбань культурного розвитку людства. (Зокрема, Коцюбинський вітав рішення, яким дозволялося «рабочим бесплатный проезд на Нижегородскую выставку: правительство в этой мере сравняло их с гимназистами и студентами») (1. с. 397).

В цілому, матеріальному забезпеченню справи культурного розвитку населення Коцюбинський надає особливої ваги. На перше місце він висуває створення цінних умов, які б дали можливість «известной части населения» (1. с. 398) відвідувати спектаклі, концерти, виставки. По-друге, необхідно, як це зробило, приміром, «Пермское губернское попечительство о народной трезвости» (1. с. 399) залучати додаткові кошти багатих землевласників для будівництва в сільській місцевості невеликих театральних приміщень, читальень і т. ін. Безперечно, велику увагу автор приділяє практичним рекомендаціям щодо організації широкої культурно-просвітницької роботи в проведенні якої Коцюбинський виділяє декілька суттєвих напрямків:

1) питанням номер один щодо підвищення загальної культури народу є, на його думку, розвиток народного театру. В цьому контексті наголошується на продовженні видання спеціального збірника «Народний театр», де пропонується не лише необхідний для народної сцени репертуар, але також висвітлюються окремі практичні рекомендації щодо організації театральної справи. Підкреслимо, Коцюбинський настійливо звертає увагу на практичній необхідності «выработать репертуар из лучших пьес общего высокого достоинства, причем одного репертуара для всей России не может быть. В Южной России, например, значительное место может быть отведено малорусскому театру» (1. с. 399);

2) виходячи з того, що організація театральної справи не завжди можлива за браком матеріальних умов, надзвичайно важливо і «гораздо легче устройство общедоступных концертов», (1. с. 399) використовуючи для цього вже існуючу мережу церковних хорів, «странствующих музыкантов», а також широкий загаль «любителей пения с хорошими голосами» (1. с. 399). Посилаючись на музичні традиції «старой Малороссии», де «по селам бывают домашние концерты, в церковные праздники поют церковные хоры и вообще среди сельского духовенства держится местами любовь к музыке» (1. с. 399)

Коцюбинський приходить до висновку про те, що «в селах возможна даже опера» (1. с. 399), адже так важливо «чтобы бедным хотя бы изредка были доступны художественно-эстетические удовольствия богатых» (1. с. 400);

3) Коцюбинський в своїх практичних рекомендаціях веде активний пошук того, що він розумів як «противовес кабаку» та боротьбі з пияцтвом як жахливим соціальним явищем. Нова якість в організації дозвілля населення вбачалася йому у відкритті «чайной и при ней библиотеки», де «стены будут увешаны олеографиями исторического и религиозного содержания, преимущественно копиями с картин великих мастеров; на столах в соседней комнате будут лежать иллюстрированные журналы и книги, разрешенные и доступные для чтения». (1. с. 400). В статті наводиться приклад практичного вирішення цього питання в одному з сіл Лохвицького повіту, Полтавської губернії, де подібний заклад об'єднав не лише бібліотеку, а ще й «коллекцию улучшенных образцов гончарных изделий» (1. с. 401);

4) підтримуючи думку професора Сумцова в напрямку розвитку «народных чтений с туманными картинами», (1. с. 401) які набули поширення в багатьох містах: Одесі, Харкові, Курську, Єлизаветграді та ін. Коцюбинський констатує, що, не дивлячись на окремі спроби «по внешним причинам, в деревню они почти совсем не проникли» (1. с. 401). Найбільш дієвою формою «народных чтений», на думку автора, може стати «устройство литературных вечеров». (1. с. 401) Коцюбинський звертає увагу на думку професора Сумцова, який, зокрема, наголошував: «легче всего, кажется, было бы устраивать общественные и семейные литературные вечера, так как для такого устройства нужно располагать лишь несколькими хорошими чтецами, а между тем, из всех общественных развлечений литературные вечера составляют наибольшую редкость» (1. с. 401). Автор виділяє декілька причин, які стримували розвиток цього самобутнього культурного явища. Перш за все, «легко выделяются разные внешние опасения и ограничения. Здесь является подчас много цензоров-добровольцев» (1. с. 401). Але більш суттєвим стримуючим фактором є відсутність програм і посібників. Брак практичних рекомендацій ускладнює вибір літературних творів для читання з урахуванням, як часових рамок літературного вечора, так і змісту твору. Тому, до практичного втілення висувалася ідея створення спеціальних програм для народних читань, пересувних бібліотек, що дозволить розвину-

ти в народі «любовь к живому слову, чувство добра и красоты». (1. С. 402). В цьому контексті висвітлюється досвід «Львовского комитета вандровников» (1. С. 403) по організації літературно-музичних вечорів, які, об'єднавши зусилля студентської молоді утворили творчі групи у складі музикантів, співаків і читців. Комітет, перш ніж провести вечір, направляв на місця заздалегідь підготовлені програмки концертів. Програми концертів будувалися таким чином: на початку концерту відбувалося яке-небудь популярне наукове читання (наприклад, в Дрогобичі «Про знесення панщини», в Корчині — «Галицькі русини в 1848 році»), далі йшло літературно-художнє читання (приміром: в Калуші це «Дума про втечу Самійла Кішки» та окремі розділи з поеми «Гайдамаки» Шевченка), після чого виконувалися музичні номери: хоровий спів, гра оркестру і на завершення — танці. Подібні заходи безперечно сприяли зближенню учнівської молоді з широкими верствами народу. Коцюбинський підтверджує думку професора Сумцова, що саме завдяки добре продуманій організації літературно-музичних вечорів можливе досягнення «общего подъема умственных и нравственных сил, развитие чувства дружелюбия и общественной солидарности, поднять оценку значения искусства, корпоративной деятельности общества, вообще жизни»; (1. С. 404);

5) Говорячи про організацію відпочинку та дозвілля дітей, особливо «простых классов», Коцюбинський, посиляючись на досягнення психології дитячого виховання стверджує: «в жизни все одинаково важно, и всякий возраст имеет свою самостоятельную ценность. Никто и ничто не вознаградит детей за потерянные радости» (1. С. 404). Тому, дуже важливо поєднати в дитячому віці навчання з дозованою фізичною працею та відпочинком «что особенно им нужно для укрепления духа и тела» (1. С. 404). Автор переконаний, що багаті землевласники повинні сприяти в організації літнього дитячого відпочинку забираючи на літо «по два или по три человека, пристроив их к какому-нибудь легкому, здоровому и поучительному сельскохозяйственному делу» (1. С. 404);

6) Принципово важливим положенням статті Коцюбинського є не лише констатація існуючих практичних форм і методів організації культурно-просвітницької та дозвіллевої роботи серед населення, а пошук нових підходів, нових ідей. Коцюбинський закликає до утворення в великих містах «по крайней мере, в больших университетских городах», «обществ

організації розвлечень» (1. С. 405). До статуту майбутнього товариства пропонується, зокрема, включити наступні параграфи:

а) головним завданням такого товариства повинна бути організація дозвілля, корисного в інтелектуальному та моральному відношеннях;

б) конкретними справами у досягненні головної мети могли б бути — організація народного театру, підготовка репертуару, улаштування загальнодоступних концертів, читань, панорам, бібліотек і читалень, дитячих ігор, подорожей та екскурсій;

в) важливим аспектом діяльності майбутнього товариства повинно стати вивчення та узагальнення існуючих методів організації дозвілля населення, збір відомостей щодо постановки цієї справи за кордоном, критика місцевих громадських і народних розваг та боротьба зі спробами «експлуатувати обывателя на почве грубой балаганщины» (1. С. 405);

г) насамкінець, автор статті вважає, що завершальним організаційним етапом утворення товариства повинно бути формування «печатного органа, наприклад «Ежегодники» (1. С. 405), завдання яких полягає в узагальненні і висвітленні для широкої громадськості досягнень в галузі організації розваг для населення. Необхідність друкованого засобу диктується ще й тим, що «в настоящее время совсем нет библиографии литературы об общественных развлечениях, и масса интересных статей погибает в ворахах газетной бумаги» (1. С. 405).

Стаття-коментар Михайла Коцюбинського «Организация общественных развлечений» являє собою приклад просвітницької літератури щодо вияснення питань організації дозвілля населення. Безперечно, вона з повним правом може бути віднесена до кращих здобутків вітчизняної культурології кінця XIX ст.

Тетяна ПРОНІНА,
старший науковий працівник
музею-заповідника М. М. Коцюбинського
(Чернігів)

М. К. ВОРОНИЙ та М. М. КОЦЮБІНСЬКИЙ

Що привело Миколу Кіндратовича Вороного до Чернігова?

Які стосунки були у нього з письменниками Чернігова і зокрема з Михайлом Михайловичем Коцюбинським?

Що дала поетові Миколі Вороному Чернігівщина для життя, для творчості? Адже він прожив тут 7 років, цілих 7 років, а можна сказати й всього 7 років. Дивлячись з якого боку до цього підійти. Біографи, навіть найскрупульозніші пишуть про це одним рядком: в 1903—1910 р. М. К. Вороний перебував у Чернігові.

Що ж криється за цими скупими словами? Адже ж не випадково він сюди потрапив і не пересидів їх на вокзалі, очікуючи поїзда, який повезе його ще кудись.

Тут він жив, творив, діяв, пережив велику любов і велику душевну драму. Але я не хочу власними словами переказувати всі події, переживання, що стосуються теми: «Вороний і Коцюбинський», «Вороний і Віра Вербицька», «Вороний і Чернігв» і т. д.

Візьмемо спогади сучасників Миколи Кіндратовича, візьмемо його листи, його твори. На жаль, тоді не було магнітофонних записів, і ми не можемо послухати живий голос поета, але нам дано відчутти його настрій, почуття, нерв та настрой його життя, що міститься в його листах.

В фондах нашого музею зберігається 3 листи Коцюбинського до Вороного і 15 листів Вороного до Коцюбинського. Вони дають змогу проникнути в особистий світ цих творчих людей, просякнутися їх думками, мріями, їх повсякденними турботами, зануритися в час минулий (і тоді він здається вже не таким і «минулим», в ньому є багато співзвучностей з нашим сьогодніням).

Отож розкриємо папку з листуванням і перегорнемо листи в хронологічному порядку. Отже, перше знайомство. Уявіть собі зимовий, лютневий день. Тиха Сіверянська вулиця,

Михайло Михайлович Коцюбинський дістає пошту і... бачить незнайомий почерк. «Шановний земляче! Не маючи вільного часу, Михайло Сергійович (Грушевський) попросив мене одписати Вам на Ваш останній лист до нього в справі засилки етнографічної програми, що я й роблю з великою приємністю.

Тепер дозволю собі сказати Вам кілька слів неофіціальних. Дуже мені приємно зазнайомитися з Вами бодай листами — до сього часу ми зналися один з другим потроху на сторонах «Зорі». Як бачите я з Ростову над Доном, опинився в Галичині у Львові!

Ходжу тут, як надзвичайний слухач на виклади до університету та потроху працюю з М(ихайлом) Сергійовичем на культурнім ґрунті.

Самий Львов мені дуже подобається, а галичане-русини такі рідні та щирі люде, що я їх люблю як самого себе. Добре б було, коли б наші братики з України більше мандрували сюди — є і робота і інтенсивне життя. Ну, на перший раз досить.

Коли матимете яке діло, то вдавайтесь навпростець до мене».¹

У Львові Микола Кіндратович вів інтенсивне життя, відвідував заняття на філософському факультеті у Львівському університеті, працював бібліотекарем і коректором «Наукового товариства» ім. Шевченка, в журналі «Житє і слово» в рубрику «Вісті Росії», був неофіційним редактором ж. «Зоря». Багато друкувався в «Зорі», «Літературно-науковому віснику», в ж. «Засів», «Дзвін», «Слово», «Рада». І раптом його запрошують на посаду режисера до місцевого театру «Руська бесіда». З деякою самоіронією повідомляє про це Микола Кіндратович Михайла Коцюбинського «Як я не збирався, але все ж таки на кінці мусив згодитись, бо театр саме грав у великім місті Тернополі, де конче треба було режисерського ока, другого відповідного чоловіка не було, я ж трохи розуміюсь на театрі, про що докладно знали львовяне, бачивши мене два рази на їх сцені, як я з власної охоти виступав торік в Франковім «Учителю» і в «Записках божевільного» — то ж вчепились мене і як ще насіли Франко з Грушевським, то я вже хоч-не-хоч мусив пристати на їх прохання. І в цьому ж листі просить Коцюбинського: «Чи не написали б чого з життя українських інтелігентів, або і з народного, але на тлі суспільно-економічних відносин...».²

¹ Лист Вороного до М. Коцюбинського від 23.II.1896. Фонди ЧЛММЗК. А-1258.

² Лист Вороного до М. Коцюбинського б/д. Фонди ЧЛММЗК-А-1257.

З кожним листом все більше відчувається, як міцніють взаємні симпатії Коцюбинського і Вороного. Їх теплі звертання один до одного — не тільки знак ввічливості. Мабуть, сама доля вела їх до спілкування, до зустрічі. Співпадають їх інтереси. Навіть початок літературної діяльності припадає на один період, хоч обидва з східної України, але почали друкуватися у львівських журналах, при тому майже одночасно.

1890 р. в «Дзвінку» з'явився перший вірш Коцюбинського «Наша хатка», а трьома роками пізніше, 1893 р. в «Зорі» Вороний надрукував вірш «Не журись, дівчино», який присвятив Людмилі Старицькій-Черняхівській.

Обидва через все життя пронесли любов до творчості народних умільців і виступили як дослідники ужиткової творчості. Коцюбинський написав нарис «Вироби селянок Поділля на виставці у Чикаго», а у Вороного 1895 р. знов-таки в «Зорі» з'являється нарис «Вишивки східної Галичини».

Читаєш перші листи Миколи Вороного і дивуєшся настільки серйозним, вдумливим, цілісним був його внутрішній світ. А йому було всього 25 років. Який він мав зовнішній вигляд на той час? Ось — трохи жартівливий автопортрет. «Маю 25 літ, очі темно-сірі, волосся русяве, обличчя чисте, надзвичайних прикмет не маю... От точнісінько, як в паспорті виписано!».¹

Посилає Михайлу Михайловичу свою фотографію, у відповідь просить — його.

Настає 1897 рік. Михайло Михайлович уже рік як одружений, в їх родині є син — Юрій. Микола Кіндратович звертається до подружжя Коцюбинських з поетичним вітанням на Новий рік: «із щирого серця зичу Вам обидвам віку лебединого, крику журавлиного, щастя, здоров'я і всього того, чого Вам до цього часу бракувало».²

Знаючи про серйозну освіту Віри Устимівни, про її вподобання; робить для неї таку пропозицію через Михайла Михайловича: «чи не згодилась би Ваша ласкава жіночка надавати для «Життя і слова» час від часу хоча б коротенькі критичні огляди товстих російських журналів. («Новое слово», «Русское богатство», «Русская мысль», «Мир божий»), нотуючи, а відповідно і розбираючи статті з економіки, просвіти, а також і кращі твори поетичні і белетристичні

¹ Лист М. Вороного до М. Коцюбинського від 25 червня 1896 р. Львів. Фонди ЧЛММ-ЗК А-1261.

як в тих часописах, так і в окремих виданнях. Однаково ж цікаві для нас і речі загальнолюдського значення».²

На жаль, ми не знаємо, чи подавала Віра Устимівна свої критичні коментарі, але в журналах з'являлися її суто наукові статті з питань хімії та біології.

Минав час, листування між письменниками то згасало, то відновлювалося, але взаємний інтерес в них не пропадав.

1901 рік. Вороний в Катеринодарі.

Тут він починає роботу над альманахом «З-над хмар і долин», до якого запросив кращі літературні сили України. Перед цим Микола Кіндратович надрукував лист-звернення до письменників, в якому виклав своє письменницьке кредо, і який мав в широких колах письменників реакцію вибуху бомби великої потужності. Ця відозва була охрещена письменником С. Єфремовим «Як, «Маніфест модернізму і символізму». Мабуть тому, коли Микола Вороний звернувся до Михайла Михайловича з проханням дати щось новеньке для свого альманаху. Коцюбинський дуже обережно поставився до цього, запропонувавши передрукувати з «Зорі» його твір «Пісня» (що пізніше відома під назвою «На крилах пісні»). На це Вороний відповів великим листом, частину якого я б хотіла навести без змін, тому що він відповідає на всі питання, на всі критичні та дослідницькі припущення і домисли.

«Правду сказавши мені б дуже не хотілося б взагалі щось передруковувати, а навпаки хотілося б тільки нове, свіже, оригінальне. Але разом з тим шкода позбавити себе приємності мати в числі інших і Ваш твір. До Ваших писань у мене спеціальна «манія», я люблю їх за легкість стилю, прозорість колориту, гарну мову, за їх поетичність. З Вашого листа я добачив якусь непевність на сумнів що до напрямку мого альманаха. Може й Ви, як д. Єфремов, підозріваєте, що я хочу запровадити якусь «декаденщину», бо питаєтесь, що то буде за альманах, які автори приймають участь в ньому. Правда, таки вирази в моїм листі як «чиста штука», «усунення тенденцій» можуть збаламутити людину, бо тепер сфера штуки досить-таки збаламучена новими течіями і напрямками і репрезентант кожної такої течії по-своєму тлумачить і штуку і її завдання.

Такого символізму як я признаю дуже багато у Гете, Гейне. З сучасних я признаю символістів — Метерлінка, Гаупт-

2 Лист М. Вороного до М. Коцюбинського 2/14 січня 1897 р. Фонди ЧЛММЗК, А-1263.

мана, Ібсена, Бодлера, Едгара По, Тетмайера, Чехова, Горького (але з меншого боку) і їм подібних.

Я признаю за ними рацію бити, але не кожному з них готов наслідувати.

Тенденційності в поетичній творчості не признаю (се вже буде фабрикація на марку), а ідейність (те ж саме зміст) мусить бути, бо се ж думка твору.

Формою в поезії надзвичайно дорожу, бо одне діло — псалом співати, друге діло — волів гукати. Реалізм вважаю складовою частиною штуки, а не її цілостю. Грубого реалізму в поезії цілком не визнаю. (Терпіти не можу «Тюремних сонетів» Франка, але закохуюсь в його «Зів'ялім листі»!).¹

Всіх сих поглядів хотів би додержати і в альманаху».¹

Мабуть, в чомусь переконав М. Вороний Михайла Михайловича. Бо слідуєчий лист починається захопленими вигуками:

«Тричі цілую Вас, дорогий пане Михайло за Вашу розкішну акварелю!!! Від неї так і віє чарами любого мені моря! Вона вся прямо насичена солоним духом морського повітря!»² (мається на увазі «На камені» М. Коцюбинського).

Робота над альманахом триває, автори шлють свої твори, але невпевненість все більш псує настрої Вороному (...мій альманах, якщо цензура не стріскає, мусить побачити світ в цьому році»), до того ж його часто мучать приступи пропасниці (малярії) і він вирушає до Харкова.

Але в Харкові дуже важко дістати якусь посаду і Микола Кіндратович з радістю погоджується на пропозицію М. Коцюбинського переїхати до Чернігова, якщо в Чернігові буде хоч яка робота. Але в Чернігові теж не так легко знайти посаду і він рушить до Одеси.

1903 рік був, можна сказати переломним для Миколи Вороного. Як же поет, який навіть в своїх поезіях відверто боявся сильної любові (хоч і прагнув до того), боявся оков подружнього життя і — раптом одружився на дочці чернігівського поета Миколи Вербицького — Вірі Миколаївні Вербицькій. Мабуть все ж-таки Чернігів йому на роду був написаний.

Уже вдвох вони живуть в Одесі, і, мабуть уже вдвох чекають листи від Коцюбинського з Чернігова.

¹ Лист Вороного до Коцюбинського 29 жовтня 1901 р. Фонди ЧЛММЗК-А-1265.

² Лист Вороного до Коцюбинського 25.1.1902 р.; Фонди ЧЛММЗК-А-1266.

Але «посади» все не має, хоч Михайло Михайлович і пише оптимістично, навіть підкреслює «Ви будьте спокійні: все для того, щоб та посада лишалась за Вами, ми зробимо. Вірте, що не тільки я бажаю, щоб Ви жили в Чернігові, ми всі цього бажаємо».

Чернігів вабить Вороного, постає в його пам'яті струнки-ми осокорами: «Доконуючи свою обіцянку, посилаю Вам жмуток поживклого листя з лісковицьких осокорів, а власне три ліричні поезійки під спільним заголовком «Осокорі».¹ У відповідь Коцюбинський писав: «Дуже й сердечно дякую Вам за «Осокорі», які дуже мені вподобалися, бо мають гарну форму і дають настрій. А цього вже досить, щоб оцінити їх так, як вони того варті».²

Нарешті, Віра Миколаївна і Микола Кіндратович переїжджають до Чернігова і оселяються на Лісковиці в будинку Вербицьких.

Тут, у будинку діда Миколи Андрійовича Вербицького, на Лісковиці 18 березня 1904 р. народився син Вороних — Марко.

Його хрещеним батьком став Михайло Михайлович, про що записано в метричній книзі Катерининської церкви 25 квітня (за старим стилем) 1904 р.

В Чернігові Микола Кіндратович мав офіційну посаду в губернському земстві. Але офіційна посада нічого не давала для душі і, крім літературної творчості, він повернувся до своєї давньої коханої музи — театру. Працював у Чернігівському «Літературно-артистическом обществе», відкрив там приватні театральні курси.

Не був осторонь і суспільно-політичного життя, як писав М. Вороний в автобіографії: «В Чернігові я знімався соціал-демократичною пропагандою серед молоді, організувавши для цього гурток з гімназистів і семінаристів. В числі їх бував і Павло Тичина, котрий і перші свої поетичні кроки робив під моїм керівництвом».

«Коли заснувалася зрештою (з моєю безпосередньою участю) Українська соціал-демократична робітничка партія (з 1905 р.), то я, Коцюбинський і Лариса Косач (Леся Українка) становили в ній так звану «літературну секцію».

Слід сказати, що ні в одній партії Вороний довго не залишався.

1 Лист М. Вороного до М. Коцюбинського. 24 вересня 1903. Одеса. Фонди ЧЛММЗК; А-1271.

2 Лист М. Коцюбинського до М. Вороного від 5 жовтня 1903. Чернігів.

Він зближується з Борисом Грінченком: «У нас тоді було багато ненадрукованих поезій і ми часто їх читали один одному».

Микола Кіндратович пише багато поезій, займається перекладами. Він хоче бачити українську культуру, українську літературу невід'ємною частиною світової культури. Перекладає багато французьких поетів, зокрема Верлена. «Не скажу, що се були переспіви тих поетів, або рабське їх наслідування, не було французької культури вірша... привласнення цієї поетичної культури нашій мові, нашій версифікації».¹

Багато уже говорилося й писалося про «літературні суботи» у Коцюбинських. Та ось хочеться навести ще спогад-замальовку однієї з таких «субот». В ньому цікаве все: по-перше, що він безпосередньо стосується до героя нашої статті Миколи Вороного; по-друге, чудово відтворює атмосферу дому, і третє — що писала цей спогад людина талановита, з особливим, можна сказати, прискіпливим зором художника і душею поета. Отож, перенесемося думками в далекий літній вечір, на одну з «субот Коцюбинського», як її побачив художник і поет Михайло Іванович Жук.

Отже, вірші читає Микола Вороний.

«Вороний прочитав кілька своїх віршів. Читав він штучно, лаmano. Буває так, що от виступає людина, ви її слухаєте і вам стає якось ніяково слухати. Боляче тягнеться кожна секунда, внутрішнє почуття сорому за свого ближнього, почуття жаху, що скінчиться чимось таким, що краще не слухати, краще не бачити. От, в такому стані перебував я, коли читав Вороний. Він читав стоячи, але занадто голосно, порівнюючи невеликий розмір кімнати. Читав напам'ять. Якби трохи менше пози. Навіщо такий крик.

Мова його віршів мені подобалась: музична, струнка, обрблена. Оплески. Автор сів. Коцюбинський сказав кілька прихильних слів. Його підтримали, особливо Віра Устимівна. Вороний нервово курив. Коцюбинський повільно допивав свою стопку вина і теж курив. Аромат тютюну приємно лоскотав мої ноздрі. Я спитав, що то за тютюн. Він запропонував цигарку.

Сигнал подала Шкуркіна-Левницька — почали прощатися. Всі встали. Я вийшов разом з Вороним. Була чудесна літня ніч. Яскраво світить місяць. Будинки стояли мовчазні з по-

¹ М. Вороний, Автобіографія.

замиканими віконницями, і, здавалося, все живе відступило перед спочинком природи, що дихала чарами запашних квіток. В різних місцях озивалося дерев'яне колотало нічного вартового. А ми йшли і Вороний скаржився на свою гірку долю. Зовсім зникла поза. Голос набрав теплого людяного тембру. Вулиця за вулицею. Лісковиця.

— Хата на болоті — шепче Вороний. От тут вона, Віра. Тут мій син Марко... І голос йому дійсно перетинається сльозами.

Шелестять могутні осокорі, що ховають собою будинок Вербицьких. Ми швидко повертаємо вгору до міста і лише на світанку я прощаюся з Вороним. Мені його стає по-дружньому жалко і на хвилину я забуваю Коцюбинського. Забуваю те, що мені так боляче було слухати його виступ за столом..., що я, навіть відчував якийсь сором за нього.¹

Нарешті, як писав Микола Кіндратович в 1910 році «здобувся я на рішучий крок, покинув назавжди Чернігів і переїхав на постійне життя до Києва, де працював недовго в театрі Садовського, а головне жив з літературного заробітку».²

Важким, багатограним і трагічним було життя М. К. Вороного, але достойним підсумком його можуть служити слова самого поета, написані в листі до одного з російських літераторів і тому — російською мовою:

«Мне все равно. Судья мой — совесть.

Пред ней я не сомкну зениц:

Открыта жизни моей повесть —

В ней нет запачканных страниц».²

Колись Іван Франко назвав його своїм другом, «ідеалістом непоправним». Отак, у парі все життя йшов з ним той «ідеалізм», туга за ідеалом та ідеальним і терпляча повсякденна праця задля рідної країни, її слави та духовного багатства.

«Нехай наша нація, наш народ український увійде в ряди справді культурних народів, нехай сей народ буде високоморальний, гуманний, благородний і духовно красивий. Нехай інші народи, дивлячись на те, з почуттям високої пошани промовлятимуть слова «Україна», «українці».³ Ніби сьогодні написав ці слова Микола Вороний.

1 М. Жук. Слогоди. фонди ЧЛММЗК; А.

2 М. Вороний. «Автобіографія».

3 М. Вороний. «Автобіографія».

Василь ГУМЕНЮК,
працівник Львівського літературно-
меморіального музею І. Франка.

ХТО ВИ, ОТЧЕ ВОЛЯНСЬКИЙ?

**В днях наступних
Зовсім все забудеться...
Еклезіаст, 2:16**

В кількох листах І. Я. Франка, опублікованих у 50-му томі його творів (К.: Наукова думка, 1986) згадується ім'я Олекси Волянського, а коментар роз'яснює: «Волянський О. (1862—1941) — священник у Криворівні. Перебував у дружніх стосунках з І. Франком, Вол. Гнатюком та іншими українськими письменниками і вченими, сприяв їх відпочинку і праці, коли вони приїздили в Карпати» (стор. 595). В іншому місці, конкретизуючи особу Ераста Бурачинського, управителя лісів на Буковині, коментатори доповнюють, що рідна сестра останнього — Марія — була дружиною о. Волянського, а він залишив спогади про Каменяра, написані до 10-ї річниці з дня смерті поета. В дещо скороченому вигляді ці багаті фактами спогади були видрукувані 1956-го року (див.: «Іван Франко у спогадах сучасників». Львів, Книжково-журнальне видавництво. — стор. 487—500) і в коментарі до них сповіщається, що «...пізніше, з 1923-го року, Волянський був парохом с. Соколівки».

Зі спогадів Ол. Волянського довідуємось, що за часів його служіння у Криворівні, в період 1900—1914 років (до початку 1-ї світової війни) село, головню зусиллями пароха, перетворилось на своєрідну «Мекку» паломництва культурних діячів України з обох боків Збруча — річки, яка проклятою змією в'їлась у живе тіло нашої Батьківщини, штучно поділивши українців на «західняків» і «східняків». Досі є немало бажаючих увіковічнити цей поділ назавжди...

Хто тільки не бував у гостинній домівці отця Волянського у Криворівні! Ціла плеяда видатних вчених, письменників, поетів, художників, етнографів... Це і Михайло Грушевський,

і Леся Українка, і Володимир Гнатюк, і Лука Гарматій, і Ольга Кобилянська — не кажемо вже про Івана Франка та його родину. В часи парохування Волянського Криворівню відвідували Олександр Олесь, Гнат Хоткевич, Федір Вовк, Михайло Коцюбинський—імовірно, що й з ними безпосередні стосунки (або в крайньому разі спорадичні знайомства) мав отець Олекса. Так сталося, що саме в Чернігові, у музеї М. Коцюбинського віднайшлося єдине особіне фото криворівнянського покровителя «муз і талантів». Дві невеличкі групові світлини з музею І. Франка у Криворівні і отой чернігівський портрет — єдине, що на даний час збереглося документального про Людину, яка вірою і правдою служила Богу та Україні впродовж усього свого життя. І ще напівзабута могила в Соколівці... Вже в процесі роботи над цим матеріалом далека родичка священника, пані Ганна Поліщук з Луцька передала дві світлини 1942-го року, де Ол. Волянський зафіксований біля резиденції в Соколівці. Негусто, якщо врахувати майже повну відсутність письмових матеріалів і документів.

Чому так?

Ситуація проясниться, якщо згадаємо, що Ол. Волянський був не «лише» національно-свідомим священником, але священником греко-католицької церкви, з якою більшовицька влада брутально розправилась 1946-го року при байдужому спогляданні (якщо не потуранні) російської православної... Правдоподібно лише глибока старість і відсутність близьких родичів (дочка Володимира проживала осібно) врятували отця Волянського від неминучої «подорожі» за Урал якраз півстоліття тому.

Карателі з МДБ-НКВС «поблажливо» віднесли до одинокого і вже важко хворого священника — обмежились підпалом резиденції. У вогні загинули, очевидно, рештки багатого колись архіву, що включав фотографії, листи та замітки як самого Волянського, так і вже згаданих діячів культури. Втрата — непоправна. Але то була не перша пожежа. Вперше архів отця Олекси горів у Криворівні 1914-го року і був зумовлений приходом царських військ. До речі, тодішній «смерш» хоч і був гуманнішим, але теж полював на «враждебний елемент» і лише короткотривале перебування в Карпатах російської армії та ще місцеві схрони уберегли Волянського від неминучої-таки подорожі на схід...

Все вищевикладене є, властиво, усім фактажем, що його можна почерпнути зі скупих публікацій у радянській пресі

та почути з уст жителів Соколівки, які знали священника особисто. В Криворівні таких я вже не розшукав.

Мало, дуже мало. Потрібна скурпульозна праця в архівах та інших місцях, можливо й найнесподіваніших. Але мене найбільше вразило те, що про Волянського і його діяльність у Криворівні майже нічого не знають в Соколівці. І взагалі — більш як 20-річний термін соколівського служіння отця Олекси — суцільна «біла пляма» як у його біографії, так і культурних зв'язках з українськими письменниками, художниками, митцями... Чи можливо таке?

Звичайно, польська окупаційна влада була не ліберальною австрійською: за потугами до українського самоусвідомлення поляки слідували ретельніше й діяли рішуче, а з діячів, яких особисто знав Волянський в живих залишилось небагато, та й ті — в еміграції.

Але ж добре знають в Соколівці, що помимо парохіальних обов'язків, які отець Олекса виконував ревно і строго, цікавився він політикою та літературою. Мав багату бібліотеку (згадують, наприклад, книгу В. Юрченка «Подорож на Соловки»). Дехто стверджує, що бачив у кімнаті священника фотографію Волянського з Франком.

А може то тільки людська фантазія? Як, наприклад те, що буцім одна з дочок Волянського хотіла вийти заміж за Івана Франка (хоча тут можна зрозуміти «за одного з синів» поета). Загадки, загадки... Що ж є істина?

Істинна правда — це те, що був священник Олекса Волянський людиною принциповою і строгою. Не всім подобалось, коли в часі проповіді з амвона міг він своїм могутнім голосом, чутним з вулиці, прогрімити: «Ти, в жовтій хустці, вийди з церкви!». Але заклав отець Олекса стійкість у вірі в багатьох соколівчан — вона витримала випробування часом: церква в Соколівці залишалась діючою навіть у часи найбільшого розгулу войовничого атеїзму, коли сюди було сходилось ледь не піврайону на Великдень чи Різдво.

Але про себе відомостей майже не лишив.

Ніхто не знає, звідки був родом цей непересічний священник (дехто в Соколівці твердить, що в нього була родина на Тернопільщині), який немало спричинився до написання Михайлом Коцюбинським «Тіней забутих предків» — невеликої повісті-новели, котра через талановиту екранізацію Сергієм Параджановим прогрімала на увесь світ. Забуто коріння Марії з Бурачинських, ніхто не підтримує зв'язків з нащадками, яких доля занесла за моря-океани. Лиш напівза-

буті чотири могили стоять неподалік церкви — вряди-годи добрі люди наводять на них сякий-такий порядок.

Про що повідомляють ці могили?

...1923-го року родина Волянських прибула в Соколівку з Криворівні. На цей час в отця Олексі і його дружини Марії було дві дорослих дочки — Кекилія та Володимира. Написи на їх надгробних пам'ятниках повідомляють один рік народження — «1898». Чи були сестри близнючками, чи однолітками чи це просто помилка, мені встановити не вдалось. У Соколівці Кекилію вважали старшою дочкою Волянських, хоча ніхто не міг назвати її ім'я (а воно, погодьтесь, і справді екзотичне). Бо на момент переїзду до Соколівки була Кекилія вже заміжною, — її чоловік Мар'ян Гардецький (нар. 1889) працював адвокатом у Косові. Гардецькі мали трьох дітей — дочок Лялю (1921) і Володимиру (1923) та сина Олеса (1925). Внуки Волянського проживали переважно у Соколівці; мешкав тут і сам Мар'ян Гардецький, що раптово помер від серцевого приступу 1938 р. Трьома роками перед цим поховав отець Волянський свою вірну дружину Марію (1866 — 1935). Зятя похоронили поруч з нею.

Під час німецької окупації (1942 р.) внучка Олексі Волянського Володимира Гардецька вийшла заміж за Миколу Ценка — уроженця Нижнього Синевидного Сколівського району на Львівщині, який був задіяний в управі Володимира Кубійовича у Львові. Згідно радянської «класифікації» був Микола Ценко «українським буржуазним націоналістом», «запроданцем» і «запеклим ворогом українського народу» — бо вже надто любив свою Україну. З наближенням Радянської Армії 1944-го року подружжя Ценків з тримісячним сином Олексієм подалося в еміграцію. Разом з ними виїхала Кекилія Гардецька з дочкою Лялею і сином Олесем.

Всіх їх доля занесла до Філадельфії (США). На чужині зустрілися ще з одним соколівським емігрантом — бійцем УПА Василем Кушмелином. Він одружився з Лялею і молоде подружжя переїхало в Торонто (Канада).

В Соколівці залишився старий, хворий Олексій Волянський, а в Косові — його молодша дочка, вчителька німецької мови, незаміжня і одинока Володимира. Священик після спалення резиденції проживав у родині Параски Стефурак, помер 1947-го року (як бачимо, довідка про 1941-й рік у «Спогадах» 1956-го року є помилковою) і був похований поруч з дружиною і зятем.

Небагато пережила о. Волянського й дочка Володимира: продовжувала вчителювати у Косові, пізніше її перевели в Соколівку. Тут вона ще молодою померла 1953-го року й похована поруч з батьками. В 70-х роках, після повернення з таборів ГУТАБу, рідна сестра Миколи Ценка Ганна Поліщук встановила на могилах Олексія і Володимири Волянських кам'яні хрести з відповідними написами.

А як склалася доля «американських» нащадків колишнього пароха Криворівні й Соколівки?

Кекилія Гардецька з дочкою Володимирою та зятем Миколою Ценком проживали у Філадельфії, там померли і поховані. Її син Олесь був жонатий, але дітей не мав: єдиним нащадком по цій лінії є Олексій Миколайович Ценко — син Володимири, внук Кекилії, правнук Ол. Волянського. Він — інженер космічних систем, проживає поблизу Філадельфії, має двох синів — Олексія та Андрія.

В Торонто (Канада) в родині Кушмелинів є дві дочки— Одарка (заміжня, має сина) та Христина (поки-що панна). Їх мати — внучка Ол. Волянського Ляля померла на початку 90-х років і там же похована. Отож на даний час в США й Канаді проживає троє правнуків Олексі Волянського (Олексій, Одарка і Христина) та троє праправнуків (Олексій, Андрій і син Одарки, ім'я якого нам невідоме).

В Україні залишилось лише чотири напівзабутих могили — отця Волянського, його дружини Марії, дочки Володимири, зятя Мар'яна Гардецького.

Пухом Вам земля, отче-просвітителю, моральний меценате літератури і культури в Галичині початку ХХ-го століття!..

Соколівка — Львів.

Василь ЧЕПУРНИЙ, вчений секретар
літературно-меморіального музею-заповідника
М. М. Коцюбинського (Чернігів).

ІВАН ФРАНКО І ФОНДИ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ- ЗАПОВІДНИКА М. М. КОЦЮБІНСЬКОГО

Творчі та особисті зв'язки двох видатних українців — Івана Франка та Михайла Коцюбинського залишили немало пам'яток у фондах нашого музею-заповідника. Вивчення їх може вигранити новим, неперебутним світлом літературне та громадське буття України кінця ХІХ — початку ХХ століття.

Перш за все слід згадати, що в фондах зберігаються оригінали Івана Франка: рукописи «Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди»,¹ «Притча про сліпця і хромця. Причинок до історії літературних взаємин старої Русі»,² «Eine entologische Expedition an Wojkenjan» («Етнологічна експедиція на Бойківщину»,³ («Тернина в нозі. Оповідання з гуцульського побуту»,⁴ подаровані 1905 року під час подорожі М. Коцюбинського, І. Франка та В. Гнатюка по селах. Також автограф поезії «Стріли», що був надісланий І. Франком для літературного альманаху «З потоку життя». Цікаво, що ця поезія була переписана рукою Коцюбинського і теж зберігається у наших фондах.⁵

1) Фонди Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. М. Коцюбинського. А-106.

2) Там же. А-108.

3) Там же. А-107.

4) Там же. А-109.

5) Там же. А-111.

Оригінал реферату «Іван Франко»,¹ виголошений М. Коцюбинським на зібранні чернігівської «Просвіти» 1907 року також є цінною частиною нашого музейного зібрання. Цікавою є правка на сторінці 12 рукопису, де після слів «і мова повинна бути делікатною, без грубих, мужицьких, вульгарних слів» закреслено рядки: «Коли ж згадати про те фари́сейство, в якому вихована була тодішня інтелігенція, то стане яснішим, як тісно і самовільно розумілося те, що дозволене і не дозволене в літературі. Галицькі читачі уважали себе цензорами, компетентними суддями не тільки в сфері мови і правопису, але й в провідній ідеї твору».

Оригінал російською мовою статті «Іван Франко»² теж містить цікаву правку. В реченні «В 1898 году галиция и Малороссия праздновали 25 летний юбилей литературной и общественной деятельности» рукою Коцюбинського закреслено слова «Галиция и Малороссия» і написано «Украина» (стор. 22).

Незакінчена стаття, що починається словами «В жовтні сього року...»,³ цікава тим, що в ній, на відміну від відомих статей про І. Франка, досить негативно висловлюється М. Коцюбинський про вітчима Франка. До того ж, в зібранні творів М. Коцюбинського⁴ неправильно вказано, що цей рукопис має чотири сторінки тексту, тоді як їх є п'ять.

Як відомо, Михайло Коцюбинський проводив лотерею на користь хворого Франка. У фондах зберігається портрет Шевченка роботи Дегтяря, який виграв сам Коцюбинський⁵

Фото Івана Франка⁶ без підпису, напівпрофіль, теж із меморіальної частини музею.

Переклади творів Франка «Ліси і пасовища»⁷ та «Хороший заробіток»⁸ були здійснені М. Коцюбинським і оригінали їх дорогі дослідникам творчості двох талантів.

1) Там же. Р-76.

2) Фонди Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. М. Коцюбинського. Р-78.

3) Там же. Р-79, Р-77.

4) М. Коцюбинський. Твори в семи томах. «Казкова думка», Київ, 1975.

5) Фонди Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. М. Коцюбинського. Г-23.

6) Там же. М. ф. 106.

7) Там же. Р-298.

8) Там же. Р-299.

Як відомо, М. Коцюбинський мав подати для збірника «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльності» свій твір «В путях шайтана». Він не встиг цього зробити, але оригінал дорогий ще й як нагадування про І. Франка.¹

За спогадами дочки письменника Ірини Коцюбинської² в меморіальній частині музею зберігаються 42 книги, подаровані І. Франком. Насправді ж їх є 22, а Ірина Михайлівна, певно, порахувала і етнографічні збірники, що надходили різними шляхами.

Чотири листи І. Франка до Коцюбинських³ розповідають про співпрацю та щирі друзьї видатних українців.

Велике листування Михайла Коцюбинського теж насичене численними згадками про Івана Франка. Листи Гнатюка і до Гнатюка, до Чикаленка, Кобринської, до дружини, листи Грушевського містять або перепитування про здоров'я Франка, або привіти йому, або розповіді про їх зустрічі. Велика частина листування з політичних причин не досліджувалася і тому, скажімо, 69 листів М. Грушевського до М. Коцюбинського, що зберігаються у фондах нашого музею, ще тільки підготовлені до друку. І в них, звичайно, прізвище Франка є часто вживаним.

Також ми зберігаємо підшивку, шоправда, неповну, чернігівської газети «Десна» (наступниця — «Утренняя заря»), серед авторів якої заявлено і М. Коцюбинського. Фактичний орган російської кадетської партії не широко повідомляє про українське життя. Так у номері 50 за 14 (27) травня 1906 року повідомляється про вихід у світ альманаху «3 потоку життя», який «купити можна у Коцюбинського».⁴ Цей же номер дає повідомлення про передплату на журнал «Украинский вестник» і серед авторів містить прізвище Франка поруч з Грінченком, Гнатюком, Єфремовим, Русовою тощо. Номер 18 «Утренней зари» за 21 червня 1906 року дає рецензію на альманах автора В.ко. В ній, зокрема, відзначає-

1) Там же. Р-39.

2) Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник одинадцятій. Львівський університет, 1964.

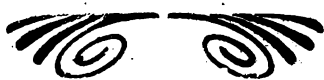
3) Фонди Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. М. Коцюбинського. А-2297, А-2298, А-2299, А-2300.

4) Фонди Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. М. Коцюбинського, «Десна» № 50.

ться: «Все это произведения изящной словесности. Ничего выходящего за эти рамки нет, да и не могло быть в сборнике, редактировался он во время действия в полном объеме ограничительных законов относительно украинской печати». І далі: «Из стихотворений, помещенных в сборнике, следует отметить «Стрилы И. Франка...».¹ Для видання, яке нехотіло «осложнять освободительное движение тактикою «національної суперечки» («Утренняя заря» № 25 за 29 червня 1906 року), це вже прогрес.

Наведені дані є тільки частиною матеріалів, що знаходяться в нашому музеї і дають уявлення про зв'язки І. Франка з М. Коцюбинським, але й вони виявляють приятельство та дружбу двох наших геніїв.

1) Там же, «Утренняя заря» № 25.

ЛИСТИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ДО МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Із фондів Чернігівського літературно-меморіального
музею-заповідника М. М. Коцюбинського.
Повністю листи публікуються вперше.
Упорядкування і примітки Людмили Зеленської—
завідуючої відділом музею-заповідника
М. М. Коцюбинського.

А—1480

Львів, 19(6) XII. 1906.

Високоповажаний Михайло Михайлович!

В листі Вашім до Євгенія Харлампієвича,¹ которий я бачив перед самим моїм виїздом з Київа писали Ви, що напишете мені до Львова ширше про свої пляни й відносини до «Л. Н. Вістника». Досі я одначе не дістав від Вас ніякої звістки і не знаю що з Вами й коло Вас. Тим часом міцно числю на близьку участь Вашу в «Л. Н. Вістнику». За десять днів вибираюсь я до Київа наладжувати І книжку. На що міг би я надіятись від Вас? Чи маєте що з белетристики чи може яку статтю на біжучі теми?

Може мали б Ви охоту давати рецензійки на українські видання? До газети може піднялись би Ви давати раз на тиждень або на два тижні листи з Чернігова про загальне й українське життя.

Маляр М. Жук² тепер здається в Чернігові і Ви з ним бачитесь; може б він узявся зробити якусь вінієту стильову а не дуже кучеряву для київського Вістника; так, щоб лишилося по теперішньому стовбець на зміст книжки, як тепер,

1—до Євгенія Харлампієвича — мова йде про Чикаленка Євгена Харлампієвича (1861—1929) — мецената, який фінансував «Киевскую старину», газ. «Рада».

2—маляр М. Жук — Жук Михайло Іванович (1883—1964) — художник, поет, громадський діяч.

иньше можна з титулової сторони забрати. Мож видумає що?

Сердечно здоровлю Вас
Мих. Грушевс/ький/

Ви обіцяли також свою поміч по читанню й справлюванню рукописей, чи можу числити на Вас у сім тепер?

А — 1481

Київ, дня 3 січня 1907.

Високоповажаний Добродію!

В інтересі розширення нашого видання просимо Вас не відмовити нам своєї помочи й зайнятися збиранням пренумерати на «ЛНВістник».

Від зібраних Вами грошей відступаємо 5% на ціль, яку Ви вкажете. Заразом висилаємо Вам книжку квітков.

З глибоким поважанням
Мих. Грушевський

А — 1482

У Києві 10/II. 907

Високоповажаний Михайло Михайлович.

Ваша «Просвіта»¹ просить нас прислати дарові примірники. «Літ.-Наук. Вістника», але ми властиво дарових примірників не даємо. На томість просим ми Вас і через Вас «Просвіту», щоб збирали нам передплатників, обіцяючи за се якийсь процент. То може-б замість проценту «Просвіта» дістала від нас даровий примірник «Вістника», коли назбирає хоч 10-тьох передплатників.

Просив я через пана Гнатюка,² чи не маєте готового оповідання, та не присилаєте; мабуть й досі не маєте. А хотілось би нам дуже.

Для серії біографій наших діячів в «Раді»,³ чи не взяли би Ви написати коротеньку біографію д/обродія/ Шрага⁴ як громадського й земського діяча й депутата I-шої Думи.

Щиро Вам прихильний
М. Грушев/ський/

1—«Просвіта» — культурно-освітні товариства, що організовувалися на Наддніпрянській Україні під час революції 1905 р.

2—Гнатюк Володимир Михайлович (1871—1926) — український фольклорист, етнограф, громадський діяч.

3—«Рада» — щоденна газета. Видавалась українською мовою в Києві 1906—1911 рр.

4—Шраг Ілля Людвигович (1847—1919) — чернігівський адвокат, Депутат I-ої Державної Думи Росії, член Центральної Ради України.

Високоповажаний Михайле Михайловичу!

Ви нічим не образили нас, попросивши за дурно ЛНВ для Просвіти, але думаю, що ми не образили й Вас, написавши, що не можемо давати дарових примірників. А тим часом в листі Вашім наче якийсь ображений тон пробивається. Може бути, якби до найзвичайніших річей ділових домішувалася образа. Як знаєте з моєї статті в Раді, ЛНВ має тепер на 600 передплатників менше, ніж треба йому щоб покрити кошти. Ми звертаємось до всіх земляків, просячи притягати передплатників, в тім і до Просвіти. Як думаєте, що для такої пропаганди потрібні дарові примірники, то я можу прислати.

За Вологодський збірник¹ я чув тільки, що п. Леся тепер виїзжає з Київа на якийсь час, а порядкованнем його займається по повороті.

Здоровлю Вас щиро!
Щиро прихильний
М. Груш/евський/

Дуже цензура нас бере за зуби...

Львів, 2/III. 1907.

Високоповажаний Михайле Михайловичу!

Дуже дякую Вам за оповідання.² Воно не застало мене вже в Київі і мені переслали його сюди. Нам з Франком воно дуже сподобалось, але в III книжку воно ніяк не може увійти, бо я сю книжку замкнув ще перед виїздом з Київа і вона має незадовго вийти. Отже дам його в IV кн. на перше місце. «Вістник» Вашій «Просвіті» я казав послати, а Ви б. л. ширше там його по змозі

Сердечно здоровлю!

Ваш М. Груш/евський/

Стаття про Шрага, про котру я писав, має бути для Ради — на оден фейлетон що до розмірів.

1 — Вологодський збірник — мова йде про літературний збірник «З неволі», що вийшов у 1908 р. у Вологді, в якому М. Коцюбинський опублікував новелу «Persona grata».

2 — Дуже дякую Вам за оповідання — мова йде про оповідання М. М. Коцюбинського «Невідомий».

15/VIII.1907 (Львів)

Високоповажаний Михайле Михайловичу!

Укладаю пляни Л/ітературно/ Н/аукового/ Вістника на будучий рік і хотів би заручитись я Вашим оповіданням для перших книжок. Гонорар буде виплачений по найвищій нормі, яка буде принята для 1908 р., а я — між нами — надіюсь, що її буде можна піднести супроти теперішньої. Хочу збільшити також трохи великість книжок — як до тепер, я досить з справи Вістника вдоволений.

Щиро здоровлю Вас
Мих. Груш/евський/

(На поштовій картці)

Високоповажаний Михайло Михайлович!

Ви обіцяли на початок року оповідання!

Може можна його дати вже на першу книжку, то значить прислати в редакцію (в Київ) маєте 15:20 декабря с/тарого/ с/тилю?

Сповістіть, будь ласка!

Щиро прихильний Вам М. Груш/евський/!

Я на святах буду в Києві: чи не виберетеся й Ви туди?

(2.12.07. Львів).

Високоповажаний Михайло Михайлович!

Вибачте, що не відповів скорше. Завтра сподіваюсь піти до фотографа і не в довзі післати Вам фотографію.¹ А за оповідання щож робити: не наспіло на першу книжку, буду ждати на пізнійшу. Вашу прихильність до ЛН Вістника я дуже цію і прошу не тільки тоді, коли я Вас спеціально прошу про оповідання, але взагалі коли матимете що — призначати то до ЛНВ.

Так мало взагалі появляється талановитих річей, що треба бадай що можна концентрувати, а не розділяти на X місьць — принаймні тим, хто спочуває ЛНВістнику, а не вважає його неприятелем, котрого треба поборювати.

1 — «післати Вам фотографію» — мова йде про фото М. Грушевського, яке він пізніше надіслав М. М. Коцюбинському з автографом: Високоповажаному Михайлу Михайловичу Коцюбинському від М. Грушевського, 5 лютого 908 Львів». Нині це фото зберігається у фондах музею М. М. Коцюбинського м. Чернігова.

Сердечно дякую за поздоровлення і навзаєм бажаю всього найкращого Вам і Вашій родині.

Щиро прихильний
М. Груш/евський/

(1907—1908)
Львів

А — 1490

(На поштової картці)
(6.III.908 р.)
Львів

«Ні вітру, ні хвилі» від Вас, високоповажний Михайло Михайловичу; післав Вам лист, просячи «співучасті», і фотографію, (не знаю чи дістали), але від Вас нічого — а тим часом Вашого оповідання дуже і дуже треба.

Ваш М. Г/рушевський/

Пишіть до Львова, я пробуду тут ще днів з 10, потім хочу трохи на спочинок на полудне.

А — 1491

(Львів, 24.5.908)
/14/5/08/

А від Вас ще «ні вітру, ні хвилі», Високоповажний Михайло Михайловичі! Чи можна хоч на липень чогось сподіватися? Дуже б нам здалося!

Як живете? Я ще цілий!

Щиро здоровлю!

Ваш М/ихайло/ Груш/евський/

А — 1493

Високоповажний Михайло Михайловичу!

Будьте ласкаві написати, як держить себе Чернігів, гор/одська/ управа в юбилейній сворі, чи не скомпроментували себе? Діло в тім, що ми хочемо вислати їй привіт ex post,¹ замість привіту на юбилей.

Коли можна сподіватись від Вас оповідання? Жду нетерпляче.

Ваш щирий

М. Груш/евський/

Я в Києві і пробуду ще зо 3 тижні.

Поклін Шрагу.

(1.IX.908. Київ)

¹ — ex post — (лат.) пізніше.

А — 1494

Високоповажаний Михайло Михайлович!

Вибачте, що не повідомив Вас скорше. Intermezzo я одержав, коректу скажу Вам післати. Спасибі за нього і прошу не минати нас і дальшими нашими творами, меншими й більшими, які будуть. А ми зістанемо Вашими щирими прихильниками і розцінку будемо старатися зробити яку зможемо вище; Intermezzo порахуємо-по 3 р. 50 к. за сторінку.

Ваш щирий М. Груш/евський/

(З.Х.908, Київ)

А — 1495

(25.11.8)

Дорогий Михайло Михайлович!

Контора повідомила мене, що післали вже Вам коректу Intermezzo; не гнівається, що я відложив її на I кн. — для інтересів журналу? Можна було помістити в XII, але се гарніше виглядає. Що з Вашою більшою повістю? Коли можна її сподіватися?

Я казав післати Вам до рецензії Черкасенка.¹

Чи можна се робити й частійше? Чи не мали б охоти писати статей на теми суспільні і літературні?

Щиро прихильний

М. Груш/евський/

А — 1496

Дорогий Михайле Михайлович!

Невимовним сумом наповнив мене і жінку — Ваш лист. Знаю сю каторжну хоробу і боліу душею за Ваші муки.

Спасибі за обіцянку будучих праць Ваших. І маленька просьба. Редакція Чеської енциклопедії (Ottip Slovník Naisspu) просила мене дати біографії деко/го/ з визначніших сучасних письменників, учених, etc² українських. Хотів би написати про Вас, і дати трохи більше біографічних дат. Не відмовте отже дати маленьку автобіографію Вашу — не тільки самі дати, а де що може і з «еволуції духа».

Мині літо не удалося. Був у горах, але дощі і повени не давали спокою й спочинку. Потім було багато ріжного громадського яду. Але чую себе на здоровлю добре і роблю багато. Бодай стільки.

Д/обродій/ Гнатюк движиться. Д/обродій/ Франко фізично як-сяк, і працює, але психіка прикра. Недавно прийшов до мене і на найближчого йому чоловіка, що ріжні прислуги

1 — Черкасенко Спиридон — видавець, педагог, громадський діяч.

2 — etc — (франц.) і так далі.

йому робив найширші, почав розказувати що він його обкрадає etc. А різні люди і хапають його непритомні слова і пускають межі люде. Невимовно прикро, за нього і за людей.

А — 1497

(2.IV.909, Київ)

Наскільки утішив мене Євг. Хар.¹ звісткою про оповіданнє,² на стільки засмутив Вашою недугою.

Але гадку про Італію хвалю дуже.

Аванс вишлемо. Оповідання пришлїть сюди. Сердечно здоровимо Вас і бажаємо всього найліпшого!

Ваш М. Груш/евський/

А — 1498

Київ, 8/IV—1909 р.

Дорогий Михайло Михайлович!

Оповіданнє³ одержав, дам до одної книжки (там не буде 2-х аркушів), коректу скажу прислати. Крім сього авансу на подорож рахуйте ще на 300 руб. підмоги беззворотної на ліченнє. Я говорив за се з Євг. Харл. що теж входить в сю комісію, що завідую сим фондом, і ми на стільки певні за інших, що Ви сі гроші можете одержати чи від мене (з ЛНВ) чи від Євг. Харл. коли Вам треба буде збиратися.

Як що буде Вам наручно перепочити у Львові, то прошу до нас заїхати без церемонії, на скільки день Вам буде сподручно.

Вам щиро прихильний.

М. Груш/евський/

До Чернігова поїхав д. Єнсен,⁴ я дав йому рекомендації до Вас і до Верзілова.⁵

1 — Євг. Хар. — мова йде про Чикаленка Євгена Харлампійовича (1861—1929).

2 — оповіданнє — мова йде про оповідання М. М. Коцюбинського «Дебют».

3 — Оповіданнє — мова йде про оповідання М. Коцюбинського «Дебют».

4 — д. Єнсен—Єнсен Альфред (1859—1921) — шведський критик, перекладач творів М. Коцюбинського на шведську мову, автор дослідження про гетьмана І. Мазепу.

5 — Верзілова — мова йде про Верзілова Аркадія Васильовича — чернігівського земського і громадського діяча.

У цьому листі зберігається візитна картка Михайла Сергійовича Грушевського, в якій його рукою значиться: «Михайлу Михайловичу Коцюбинському земская управа, або Северянская ул. № 3 Михайло Грушевський рекомендує д. Єнсена з Стокгольму».

Цілую Вас сердечно!
На свята будемо в Києві.
Жінка Вам шле привіт!

Ваш щирий

М. Груш/евський/

(З.ХІІ. Львів) (Л, с. 313)

А — 1500

Високоповажні і дорогі, Михайло Михайлович!

Незвичайно було нам прикро, що наші слуги не дали Вам милости заночувати у нас! Прикро що й не сказати. Сподіваємося побачитися в Вашім повороті; Ви будь-ласка напишіть, як будете вертати, і чи зможете заїхати. Ми посидимо тепер у Львові (куди їдемо завтра-позавтра) досить довго. Ви ж не спішіться з Вашого земного раю. Коли невелика сума грошей може продовжити Вам побути, то напишіть; 100 карб. Вам зараз вишлемо; не знаю чи зможемо більше, при теперішнім безгрошіві.

В повітрі пахне осіню — особливо що до преси. «Слово»¹ припинилося, «Рідний/ Край»² припиняється не знати як буде з «Радою».³ Чи позволите поставити Ваше ім'я між співробітниками селянської газети «Село»,⁴ що заріваємо від осени?

Жінка всі наші шлють Вам привіт.

Я цілую Вас! Ваш М. Г/рушевський/.

(1909)

А — 1501

(6.8.09)

(15.VII.09)

Дорогий Михайло Михайлович!

Спасибі за пам'ять! Проспект пришлемо, просимо адреси. Благоденствуємо в Криворівні, але за 3 тижні сподіюся бути в Києві вже. Ваш Дебют в VIII кн., що вийде сімими днями. Бажаю було б щось на кн/игу/ XI або XII, то значить — дістати в октябрі. Коли є надія, сповістіть. Всі Вам сердечно кланяються, Вашій В/исоко/ п/оважній/ пані і дітком! Цілую!
Щиро прихильний Г/рушевський/

1 — «Слово» — щоденна газета, що виходила у Львові.

2 — «Рідний край» — український щотижневий громадський і літературно-науковий журнал. Виходив у Києві 1908—1914 рр. (в Полтаві 1905—1907 рр., Гадячі 1915—1916 рр.). Редактор з 1908 року Олена Пчілка.

3 — «Рада» — щоденна газета, видавалася українською мовою в Києві з 1906 по 1914 рр.

4 — «Село» — щотижнева ілюстрована газета. Виходила в Києві з вересня 1909 р. по лютий 1911 року. У «Селі» друкувалися твори М. Коцюбинського.

А — 1503

(11.11.09)

Ну щож, Дорогий Михайло Михайлович, спромоглися Ви що небудь нам на № 1 ЛНВ? Як не маєте готової рукописи, то напишіть хоч титул. Як не може поспіти на № 1, то все таки титул напишіть, бо даю проспект, чекаю нетерпляче — хоч титула!

Як здоров'ячко Ваше і як себе почуваете? Ми вже 1½ тижні у Львові, здорові, і я чув би себе добре, як би не бездна роботи, і не тяжкі та гіркі обставини. Цензура, себто Флоринський, очевидно, хоче доїхати Українців, і доїзжає.

«Рада» дістала кредита на 1910 р. буде жити. Добре хоч се «Село» йде по троху, доходить до 2000 Фл/оринський/ дуже точить зуби.

Тут — банисто в атмосфері. Але жите елментарною силою йде вперед, хоч і по груді.

Цілую сердечно! Ваш прихильний/
Михайло/ Грушевський/

Всі наші кланяються Вам і Вашім дітям.

А — 1504

(4.I.910)

Київ

Дорогий Михайло Михайлович!

З новим роком, новим щастем, здоров'єм і силами. Щоб були сильні, здорові і творчі. Чув я, що Вам нездоров'є не дозволило приїхати до Києва. Жаль, що не вдалося побачитися подвійно жаль, що недужуєте. Треба на Капрі знову, на довгий час. Приготовляйте собі відпустку, гроші знайдуться.

Село скінчило рік добре, коло 2200 передпл/атників/ ЛНВ гірше ніж торік — на се вплинуло багато причин, між ин/шими/, кононфіската 4 — книжок, ще й досі не знята.

За тиждень їдемо до Львова, на довгий час. Fata morgana посилайте до Києва, там її зараз складатимуть. Думав поговорити з Вами про видання збірки Ваших оповідань, з огляду на конфіскату. Тому що відносини Спілки¹ до М/олодої/ Музи² не найліпші, ніяково їй робити Вам пропозицію видання в Росії, щоб се не виглядало на конкуренцію. Але як би

1 — Спілка — українсько-руська видавнича спілка — видавниче товариство, засноване 1898 року у Львові з нагоди 100-річчя з часу опублікування «Енеїди». І. Котляревського. Існувало до 1914 року.

2 — Молода Муза — літературна група галицьких письменників, що сформувалася в 1906 році. Мала власне видавництво з однойменною назвою. В ньому вийшла збірка творів М. Коцюбинського «З глибини» (Львів, 1909 р.).

Ви, поладнавши сю справу з М/олодою/ Музом (ю) «**від себе**», звернулися до Спілки з сею пропозицією, вона стріли б її з усякою симпатією.

Сердечно здоровимо Вас і Ваших!

Щиро Вам прихильний

М. Груш/евський/

До ЛНВістни/ка/ і «Села» просив би все що будете тільки мати. Дуже і дуже бажане.

А — 1511

Криворівня 9 (22) VII.910.

Дорогий Михайло Михайлович!

Не дивуетесь мабуть, що так довго Вам не писав, коли до Вас доходили вісти про львівські події, прикрий, бурхливий час, — хоч маю те переконання, що являється він кроком наперед в українськiм життiю.

Другий день я в Криворівні, і на початок спішу писати до Вас, що до маршруту. Не знаю, чи знаєте Ви дорогу сюди? Як що їхатимете через Угорщину то не треба заїздити до Львова, тільки просто на Kovosmezó (се гранична станція), і за нею третя станція Ворохта, з котрої вже їдуть до нас кіньми; я думаю, що се буде для Вас краще ніж їхати на Відень. Як би поїхали на Львів, то теж їдьте на Станіславів і Ворохту, се ліпше.

Наперед пошліть телеграму: Zavié, Izaak Garter.¹ (телеграму можна по руськи, латинськими буквами), щоб вислав Вам коней до Ворохти: чи що Wyzlit firu do Worchty²; або що він мусить з вечора післати, а в Ворохті коней не завжди можна знайти. І нам напишіть. Ми ждемо Вас дуже радо. Павло Фил/іпович/ писав Вам, що з Вашою книжкою робить цензура? Жаль упускати «Intermezzo» особливо, але, мабуть, прийдеться, бо риск. Краще дати на початок (але не Fata morgana, думаю) — Ви написали йому?

Вам всі кланяються і ждуть!

Ваш щирій М/ихайло/ Грушевський

А — 1488

Високоповажаний Михайло Михайлович!

Лист Ваш я дістав у Львові вже перед самим від'їздом і не вспів уже відповісти. В Києві я вже четвертий день й ладжу першу книжку ЛН Вістника, котру хочу випустити в пер-

1 — Zavié, Izaak Garter — Жаб'є Ісаак Гертер.

2 — Wyzlit firu do Worchty — вишліть фіру до Ворохти.

ших днях січня. Чи можна до того часу дістати від Вас оповідання, про яке Ви згадували? До рецензії посилаю Вам книжку Філянського¹; рецензію прошу прислати не пізніше дня 29—30 грудня. Обкладиньки для Вістника тепер нема вже часу робити; сей проект приходиться нам відложити на пізніше. Рівно ж не можу ще зараз зміркувати в якій мірі буде потрібна Ваша участь в перегляданню рукописів і тому не можу ще поставити ніяких умов. Се покаже практика найблизших місяців.

Тим часом сердечно здоровлю Вас і прошу помагати в журналі й газеті. Яка шкода що не могли Ви приїхати до Києва. На розстояніє все ж так трудно робити!

Вам щиро прихильний

М. Груш/евський/

Р. S. Адресуйте до редакції Літ. Наук. Вістника (Київ, Прорезная, 1/20).
(1907 р.)

A — 1489

Львів, 4/II. 1908.

Високоповажаний Михайле Михайловичу!

І не думав я на Вас гнівати ся, та й не мав за що, тільки, мабуть, листи наші розминулись, Я писав Вам там, що знимусь і тепер вже справді маю фотографію і вишлю завтра бандеролею.

Писав я в тім листі, щоб, як будете мати оповідання, нам до Вістника прислали, по можности у Вістнику свою літературну продукцію сконцентрували: мало появляється доброго, а як ще й те ділити, то вже зовсім нашому журналу зле. Що до дарового Вістника для «Просвіти» то таки не гнівайтесь, сього року нікому не будемо посилати даром. «Симфонію» і «Казку»,² — передайте п/ану/ Жуку — ми надрукуєм. Просим віршів його і на далі.

Дуже Вам прихильний!

М. Груш/евський/

1 — книжку Філянського — мова йде про Філянського Миколу Григоровича (1873—1938) — українського поета.

2 — «Симфонію» і «Казку» — назви творів Михайла Івановича Жука, (1863—1964).

Дорогий Михайло Михайлович!

Дякую дуже за лист і привіт переданий через Іллю Людвиговича.¹ Але дуже засмутив він нас звісткою, що Ви знову чуєте себе гірше. Треба в будучім році Вам довгої відпустки і спочинку. (Про матеріальну сторону вже постараємося). Село йде нічого собі, але курчат в осені рахують! Тепер перейшло за тисячу вже досить значно. Як потішите його якимсь твором Вашого пера, буде дуже добре — особливо на новорічний нумерок! І для ЛНВ добре б на першу книжку щось від Вас дістати, то значить на кінець ноября, а титул [нерозбірливо].

Досиджуємо вже останні дні в Києві, але мабуть раніш суботи не виїдемо. Щирий привіт наш Вашій ВП. Пані,² Вам і дітям од усіх нас.

Ваш М/ихайло/ Груш/евський/

(1909)

Дорогий Михайло Михайлович!

Сердечно дякую за добре слово і добрі бажання Ваші! Будемо чекати нетерпляче «чогось» до Села і Fata morgana. Але не насилуйте себе!

Позавчора Вам ухвалено 500 р. на нову подорож на полудне. Сі гроші можете взяти чи просто від Вол. М/иколайовича/ Леонтовича³ чи через контору. Тільки не відтягайте свого виїзду. Не запускайте! Сто руб. авансу. Контора вишле завтра. Сього року Ваш гонорар в ЛНВ 80 р. від аркуша.

Тільки що дістав звістку про недугу Гнатюка. Бережіть себе, дорогий М/ихайло/ М/ихайлович/!

Спішу відправити. Від усіх Вам привіти; щирі бажання!

Ваш М. Грушевський/

Прошу Шрага писати до «Села» по юридичним питанням, вплиніть і Ви на нього.

(7.1.910)

1 — через Іллю Людвиговича — мова йде про Шрага Іллю Людвиговича (1847—1919)

2 — привіт наш Вашій В/исоко/ П/оважаній/ Пані — мова йде про дружину письменника Віру Устимівну Коцюбинську (1863—1922)

3 — Леонтович Володимир Михайлович (В. Левенко, 1866—1933) — письменник і громадський діяч, один з ініціаторів надання М. Коцюбинському пенсії від Товариства прихильників української літератури, науки і штуки.

А — 1506

Дорогий Михайло Михайлович!

Що чувати коло Вас, як здоров'є, як робота? Я жив, хоч і дуже засипаний роботою; давно вже не був так притиснений нею. І маю прозбу до Вас. У нас — ні в мене ні в бібліот/еці/ Шевченка нема бюлетенів Чернігівського/ археологічного/ з'їзда¹ — «Известий» його, каталога виставки і всього того взагалі, що в Чернігові друкувалося з сього з'їзду. Чи не могли б Ви добути для нас? Вам щиро прихильний

М/ихайло/ Груш/евський/

(16.II.910).

А — 1507

Дорогий М/ихайло/ М/ихайлович!/ Я писав Вам але мабуть не дістали. Як Ваше здоров'є? Чи Fata morgana буде скоро, чи що небудь її задержало? Мені треба знати, щоб розположитися з матеріалом. В № 14 Села йде Ваш портрет і статейка про Вас, Не могли б Ви чого небудь хоч зовсім невеличкого і непрофесійного для того №. Як є то пришліть сюди.

В Києві буду на святах. Ваш щирий

М. Г/рушевський/

Всі кланяються Вам і Вашим.

(3.3.910.)

Львів

А — 1508

Дорогий Михайло Михайлович!

Ви дійсно не згадали про «Село», але я не толкував инакше сього умолчання ніж як Ви пишете. Який жаль, що хоругує; вибирайтеся скорше нарешті сюди! Спілка ухвалила друкувати збірку Вашу (по 25 кар. від аркуша формату 1 серії), треба буде щоб поглянули, що нецензурне і Вам прислали тоді на розсмотреніє. В. Галичині б не продавали до 1/1.

Книжки, спасибі Вам, дістав; дуже дякую; напишіть, що витратили на се? Саме виїзжаємо до Києва — на місяць. Ту-

1 — Чернігівський XIV археологічний з'їзд відбувся в Чернігові у 1908 р. і присвячений 1000-літній літописній згадці міста.

ди пришліть і *Fata morgana*, як скінчите. А Шраг до «Села» так і не написав нічого!

Поздоровіть від нас усіх Ваших. Ваш щирий

М. Г/рушевський/

(7.4.10) Львів

А — 1509

(21.V.910.

Львів)

Дорогий Михайло Михайлович!

Жаль, що не прийшлося побачитись в Києві. Може заго-
стите до нас в дорозі у Львові? Ми пробудемо тут безвиїздно
2 місяці.

По одержанні Вашого листу я сказав післати 100 р.,¹ але
се не остаточна розплата, буде Вам ще щось слідувати/ Ко-
ректу, як що не встигли Вам післати до Чернігова, то б/удь/
л/аска/ прочитайте в Києві.

Рівнож що до збірки: Вид/авнича/ Спілка¹ взамін того що
викинеться з огляду на цензуру (се Ви Павлом Фил/ипови-
чем/² нашим в Києві розвідайтеся, що треба викинути) про-
сить Вас дати нові річи. Може б і *Fata morgana II*? Як що
буде нових річей багато, я думаю, можна буде трохи підви-
щити гонорар Ваш.

Сердечно витаємо Вас і родину Вашу

Ваш щирий М. Грушев/ський/

А — 1512

Дорогий Михайло Михайлович!

Я мав від Вас з Капрі лист з 7 (20)/VI, потім картку з 8
(21)/VII, нарешті сьогодні прийшов лист післанний Вами
вдруге на адресу д/обродія/ Гнатюка. Я писав Вам 9 (22) VII,
зараз по приїзді до Криворівні. Не знаю, чи застане Вас отя
картка ще в Капрі, але на всякий випадок посилаю. Ждем
Вас! До побачення! Щиро прих/ильний/ М. Гр/ушевський/

Там писав я Вам маршрут до нас: на Пешт, на *Korogmezo*
відти на Ворохту звідти кіньми; коні замовте прислати до
Ворохти наперед — напишіть Ісааку Гетнеру в Жаб'ю. Ми
живем в Бережнеці, на початку Криворівні від Жаб'я.
(4.8.1910, Криворівня)

1 — Видавнича Спілка — Українсько-руська видавнича спілка — видав-
ниче товариство.

2 — Павло Филипович — мова йде про Павла Филиповича Лавріва, пра-
цівника журналу «Літературно-Науковий Вістник».

Львів, 24 (II) X. 910.

Дорогий Михайло Михайлович!

Ваше довге мовчання починає мене непокоїти. Як Ваше здоровля, Ваші заняття і Ваші пляни? Треба приступити до друку Ваших оповідань; кілька разів питав Лаврова,¹ чи він умовився з Вами що — до порядку оповідань і титулів, але не знаю і по нинішній день. Напишіть мені скоренько, в яким порядку мають йти оповідання і чи будуть які зміни против друкованого тексту. Чи може Ви передали справлений текст Лаврову? Друкувати будем в Петербурзі — Мойка, 54, друкарня училища глухонімих.

Щирий привіт усім Вашим!

Ваш щирий М. Груш/евський/

Київ, 5/1—1911

Дорогий Михайло Михайлович!

Вибачте, будь ласка, що так довго не відповідав на Ваші листи, ані подякував за привіт присланий Вами і Іл/лею/ Людвиговичем/²

Іменем чернігівців — Дякую щиро і поздоровляю Вас і земляків Новим роком!

Дуже був зайнятий, та й тепер теж. Крім всякої біжучої справи багато часу займає видання ілюстр/ованої/ історії³ (котрої оголошенне сьогодні Вам, мабуть, вишлемо 200 прим/ірників/, а потім іще), і друк інших речей, що збігалися. А ще любезні земляки, котрим я буваю потрібен при приїзді знатних гостей, в ролі представительного швейцара з булавою, саме власне, казали мені сповнити сей обов'язок і забрали у мене кілька день. Дуже дякую за оповідання для ЛНВ. Чи можна його буде дістати на III кн/ижку/, себто на початку лютого? або взагалі коли? Прикро тільки, що Ви хоруете. На зібраннях Товариства для підмоги,⁴ котре ухвали-

1 — Лавров — мова йде про Лаврова Павла Филиповича, співробітника журналу ЛНВ.

2 — Іллею Людвиговичем — Шраг Ілля Людвигович (1847—1919).

3 — видання ілюстрованої історії — мова йде про історичну працю М. С. Грушевського «Ілюстрована історія України», що вийшла друком Київ—Львів, 1913 р.

4 — На зібраннях Товариства для підмоги — мова йде про «Товариство розвою української науки, і штуки» — товариство просвітянського напрямку, що фінансувало, переважно на кошти мецената В. Ф. Семеренка (1835—1915), українське видання, допомагало культурно-освітнім закладам і окремим діячам. Від цього Товариства М. Коцюбинський одержав допомогу на лікування, а з 1911 року — пожиттєву пенсію.

ло Вам і на сей рік 500 р. на подорож на полудне, було багато говорення, що треба б Вам конче знайти місце на полудні, може б секретарем консульства куди-небудь в полудневу Італію, взагалі на середземні краї?

Сердечно здоровимо Вас і Вашу родину — ми всі й бажаємо всього найкращого!

Ваш М. Груш/евський/

Ми тепер при грошах. Може б Вам авансик прислати?

А — 1510

Дорогий Михайло Михайлович!

Незвичайно прикро, що не міг я сим робом сповнити Вашого бажання — щоб оповідання Ваше пішло ціле до одної книжки. З технічних причин се було неможливо. Вмістити в одну книжку 65 сторін/ок/ одної річі се для ЛН Вістника *tour de force** котрий можна виконати заздальгідь приладивши до сеї книжки самі короткі річі; так торік я зробив для Винниченка «Чужих людей».¹ Як би Ви заявили се своє бажання заздальгідь я б відложив Ваше оповідання до ІХ кн/и-ги/ і зробив би, як Ви хотіли. А тепер, коли вже книга кінчилась, се не можливо було ніяк зробити — хоч як мені се прикро!

Ви перехорували си дні по слабості плоті Вашої, а ми відхорували таки фактично гнусний вчинок Київського губернатора, що за мою статтю посадив під арешт д/обродійку/ Ямпольську² і тільки на 5 день Павло Филипович³ викупив її буквально, як викупали і оброків — за 300 рублів, по довгих переговорах. «Село» прийдеться, очевидно, закрить, адміністрація наважилась ледве йому жити. Та й взагалі, не маючи навіть морально піддержки від громадянства нашого трудно міні далі проти усіх фактів, які поставилися на мої видання.

* — *tour de force* — (франц.) зусилля.

1 — «Чужих людей». Винниченка — мова йде про оповідання «Чужих людей» Винниченка Володимира Кириловича (1880—1951).

2 — д. Ямпольську — мова йде про редактора газети «Село» Ганну Ямпольську.

3 — Павло Филипович — мова йде про Павла Филиповича Лаврова, співробітника журналу «Літературно-науковий Вістник»

Дуже жалкували ми, що не довелося побачитися на святах і тепер. Дуже і дуже раді будемо Вас бачити у себе в Криворівні. Ми виїдемо туди коло 20/VII н/ового/ ст/иллю/ і пробудемо весь серпень і частину вересня, щоб Вам були коні на станції.

Ваш щирий М. Груш/евський/

І я також дуже Вас прошу до нас, до Криворівні на якнайдовший час.

До милого побачення

М/арія/ Грушевсь/ка/!

3.VI.910

А — 1492

Високоповажаний Михайло Михайлович!

Товариство ім. Шевченка² одержало запрошення від Чернігівської город/ської/ управи до участі в юбилею міста через висланне депутації. Не відмовте відповісти зараз:

- 1) чи Ви взяли б на себе обов'язки бути нашим депутатом на юбилею?
- 2) чи сей юбилей не буде мати якогось неприлично чорносо-тенного характеру?

Для скорости адресуйте: Австрія Галиція, Ясенів Горішний проф/есору/ М. Грушевському.

А що як з оповіданням? Чи дістанемо його на сентябр?

Сердечно здоровлю Вас!

Ваш М. Грушев/ський/

А — 1499

(21.4.09)

Дорогий Михайло Михайлович!

За кілька день дістанете Ви коректуру, вже без мене — я сьогодні їду. Гроші — 300 р. — приготвлять Вам на Ваш приїзд через Київ, Ви напишіть у Контору, коли будете при-

1 — М. Грушевська — мова йде про дружину М. С. Грушевського Марію Сильвестрівну Грушевську.

2 — Товариство ім. Т. Шевченка — Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка засноване у Львові в 1873 р. Д. Пильчиковим. Товариство займалося вивченням історії, літератури, фольклору та етнографії, вшануванням та увічненням пам'яті Т. Г. Шевченка.

їзжати. А аванс за [нерозб.] «Дебют»¹ і решту за *Intermezzo*² пошлють Вам у суботу (27) до Чернігова.

Ваш щирий

М. Груш/евський/

Доброго здоров'я і всього доброго

Від жінки поклін.

А — 1518

Київ, 1/III — 1911 р.

Як що можете, дорогий Михайло Михайлович, то пришліть уже оповідання,³ бо за 3—4 дня я вже буду віддавати в друкарню рукописи для IV книжки.

Я їздив на кілька день до Львова і вернувся отсе. Як Ви поживаєте? Наші поклони Вам усім! Щиро прихильний

М. Груш/евський/

А — 1520

Тільки що одержав Ваш лист, дорогий Михайло Михайлович! Яка досада, що не написали скорше. Тепер в Києві, літом, грошей нема, звідси — не поспіє на 1/VI ніяк: гроші йдуть дуже довго. Тому я не надумав нічого більше як написати до Володимира/ Миколайовича/ Леонтовича (не знаю тільки, чи він у Києві!) щоб післав Вам як можна 200 р. з тих що були призначені Вам на літню подорож. А тим часом розшукаємо Вам гроші на рахунок ЛНВ (тут в тій хвили теж нема грошей) і решту за «Дебют» (здається ухвалено 300 р. гонорару).

Вам щирий М. Г/рушевський/

25/V 911 р., Львів

с/тарого/ с/тилю/

А — 1522

Львів, 12/VI — 1911 р.

Дорогий Михайло Михайлович!

Сими днями Товариство візьме більшу позичку і вишле

1 — «Дебют» — оповідання М. М. Коцюбинського написане в 1909 р. в Чернігові. Уперше надруковано в журналі ЛНВ 1909 р., т. XLVII, кн. VIII, стор. 193—216.

2 — «Intermezzo» — твір М. М. Коцюбинського, написаний 9 вересня 1908 р. в Чернігові. Вперше надруковано в журналі ЛНВ, 1909 р., т. 45, кн. 1, стор. 5—15.

3 — оповідання — мова йде про оповідання М. М. Коцюбинського «Що записано в книгу життя», яке написано 26 грудня 1910 року в Чернігові. Вперше надруковано в журналі ЛНВ, 1911 р. кн. IV, стор. 4—13.

частину передплатних грошей ЛН Вістника до Київа, так що тижнів за 2 Ви могли б дістати гроші з Київа. Не знаю тільки, чи злагодив справу Леонтович чи він вислав Вам гроші незалежно від сього рахунку чи може й зовсім не вислав. Тому не відмовте написати мені про се два слова.

З щирим поважанням

М. Груш/евський/

/18.6.1911/

А — 1525

Дорогий Михайло Михайлович!

Дуже дякую Вам за висловлені гадки і ради, котрими я розуміється покористуюсь. За два дні їдемо з Кричевським на місяць в Італію і сподіюсь приготувати ілюстрацій на стілько, щоб з новим роком приступити до друку. Що до грошей виданих Вам В. М. Леонтовичем, то я вже писав П. Ф. Лаврову просячи його побувати у Володимира Миколаєвича¹ і перевести сі 200 рубл. на рахунок ЛН Вістника, так щоб рахувалось так, що Володимир Миколаєвич сі гроші виплатив Вістнику, а Ви одержали їх від Вістника на рахунок Вашого гонорару. З Італії я сподіюся вернутись до Львова коло 15 ст/арого/ ст/илю/ жовтня, а перед 10 ст/арого/ ст/илю/ падолиста буду вже в Київі, так що місце для Вашого оповідання задержу. Ви ж рукопис вишліть на адресу ЛН Вістника до Київа. Тепер випускаю збірку своїх статей на теми галицької політики, для неполітиків вона буде інтересна вінетами Кричевського на мотиви гуцульського орнаменту; розуміється по виході зараз скажу післати Вам. Про катальожки Павлу Филиповичу² ще нагадаю.

Щирий привіт від нас усіх Вашій в/исоко/ п/оважній/ Пані й Вам!

Щиро прихильний М. Груш/евський/

/9.09.1911/

1 — Володимира Миколаєвича — мова йде про Леонтовича Володимира Миколайовича (1866—1933).

2 — Павлу Филиповичу — мова йде про Лаврова Павла Филиповича, співробітника журналу ЛНВ.

А — 1527

Дорогий Михайло Михайлович, вже вертаю назад. Вчора з Генуї перекочували до Мілану і відразу почули, що з полудня попали на північ. 10 (23) сподіюсь вже бути у Львові. Коли рушаєте Ви?

Ваш щирий М. Груш/евський/
/15.X.911/ Італія

На поштовій листівці — «Milano Rapogama».

А — 1526

Привіт з Равенни, дорогий Михайло Михайлович! Пробули тут три дні і рушаємо далі. Погода поправилася, стало дуже гарно.

Ваш щирий М. Груш/евський/
/20.9.11/ — в Чернігові

На поштовій листівці за видом Равенни.

А — 1528

Високоповажаний Добродію!

Маємо честь запросити Вас на загальні збори Товариства прихильників укр/аїнської/ літератури, науки і штуки які відбудуться 14 падолиста нов/ого/ стиля 1911 року, 7 вечером в салі Наукового Товариства ім. Шевченка з таким дневним порядком:

- 1) відчитане протоколу поп/ередніх/ зборів;
- 2) справоздане секретарське й касове;
- 3) уділене абсолюторії;
- 4) вибір голови, виділу й Контрольної комісії;
- 5) внесення й інтерпеляції.

З поважанем

Мих. Груш/евський/

Мих/айло/ Мочульський¹
секретар

А — 1523

Львів, 26/VI — 1911 р.

Дорогий Михайло Михайлович!

Тільки що одержав «Сон»². Дуже дякую, дам його до найблищої книжки, себто IX-ї (тепер кінчиться подвійна VII—VIII). Чи післати коректу його Вам до Криму? Се було б

1 — Михайло Михайлович Мочульський — (1886—1940) — український літературознавець, критик і письменник

2 — «Сон» — мова йде про оповідання М. М. Коцюбинського.

значить в початках серпня с/тарого/ ст/иллю/. Не знаю чи Ви одержали мій лист висланий Вам 9.VI. ст/арого/ ст/иллю/ Я писав там, що ми позичили грошей на вексель і могли б післати Вам ті гроші, про котрі Ви писали; питав Вас куди післати гроші — чи може Вас закредитував на рахунок ЛН Вістника Леонтович, так що треба йому повернути. На се я не дістав від Вас відповіді. Тепер ті гроші розуміється уже розійшлися, але виробляємо иньшу позичку і діставши гроші могли б Вам післати. Дуже нам сього року сутужно так що й не пам'ятаю такого тяжкого року. Я виїзжаю за 10 день до Криворівні, але Ви пишіть по львівському адресу. Доброго здоровля і всьго найкращого.

Ваш М. Груш/евський/

Всім Вашим наш щирий привіт.

Чи одержали з С/анкт/ П/етербурга/ примірника «Дебюта»

А — 1521

Дорогий Михайло Михайлович!

З двох листів, про котрі згадуєте в останнім листі нині мною одержаним, перший, очевидно, пропав, а другий не застав мене в Києві і був пересланий мені вже після того, як я післав до Вас свою картку; не рекомендовані листи взагалі останніми літами дуже часто пропадають. Сердечно жаль мені Ваших клопотів і турбот. Дякую за обіцянку оповідання; і добре вже знаю, а з відсилкою його не потребуєте дуже спішитись, коли може час і обставини тому не сприяють. Будьте ласкаві вислати заказною бандероллю мені, на Львів. Ми тут здорові, а поза тим не маємо так чим дуже похвалитись. Книжка Ваша¹ в Петербурзі давно повинна була вийти, але друкарня трапилась якась дуже не скоро. Про примірники для Вас пишу їй разом з отсим.

Ваш М. Груш/евський/

/6.5.1911 р./ Львів

¹ — Книжка Ваша — мова йде про оповідання М. М. Коцюбинського «Дебют».

Дорогий Михайло Михайлович!

Дуже дякую Вам за другий том¹ одержаний нами на виїзді з Києва. Не знаю, чи одержали Ви обіцяну брошурку², котру я Вам вислав незадовго перед тим. Буду Вас просити для плану ЛН Вістника на 2-ге півріччя написати мені титул Вашого оповідання³, а також сповістити, коли його можна більше-менше сподіватися. Передайте наш привіт Високоповажній родині Вашій та Іллі Людвиговичу.

Щиро Вам прихильний
М. Груш/евський/

Львів, 16. (29) VIII. 911

Цінячи високо Ваш артистичний смак, дорогий Михайло Михайлович, хотів би знати Вашу гадку: чи в осібнім виданню моїх «По світу»⁴ заховати випуклі глави чи краще упустити — всі або якісь частини. Коли я їх писав, мною водила гадка — дати читачам в певних образах перехід настроїв, від тих злободневностей, котрі володіють в момент виїзду, потім слабнуть, дають місце загальним, теоретичним рефлексіям, і нарешті — спановують чоловіка вражіння від того, що він бачить легкі змінні. Просив би Вас уділити годину, щоб прочитати глави надруковані в ЛНВ. 1908 кн/ига/ IX і написати свою гадку. В. Григ. Кричевський⁵ ладиться з нами в дорогу і я починаю думати, що мій плян ілюстрованого видання сих образків — може і недалекий від здійснення.

Завтра звертаємося до Львова.

Шкода, бо настали знов гарні дні, але з другого боку — в добру погоду добре й їхати.

1 — за другий том — мова йде про другий том «Рассказов», видавництво «Знание», 1911 р., надісланий М. Коцюбинським для редакції ЛНВ.

2 — обіцяну брошурку — мова, мабуть, йде про дарунок М. С. Грушевського М. М. Коцюбинському «Історія України».

3 — Вашого оповідання — мова йде про оповідання М. М. Коцюбинського «Сон», написане 28 травня 1911 р. в Чернігові. Вперше надруковано в журналі ЛНВ 1911 р., книга IX, стор. 257—278.

4 — «По світу» — назва оповідання М. С. Грушевського, який звертається до М. Коцюбинського за консультацією в справі окремого видання «По світу»

5 — В. Григ. Кричевський: — Василь Григорович Кричевський (1875—1952) — український архітектор і художник.

У Львові пробуду недовго і потім хочу рушити в сю італійську подоріж.

Всі шлють привіти Вам і Вашій пані.

Щиро прихильний Вам
М. Грушевськ/ий/

А — 1529

Дорогий Михайло Михайлович!

Вам нема що перепрошувати мене за Вашу пригадку про аванс, мені скорше прийшлося б стидатись, що в нас так тяжко про гроші — але і я не стидаюся, бо се гріх нашого громадянства, наших тяжких обставин. Сею зимою зовсім рішучо і певно я здійму з себе редакторство, далі не маю змоги; чи ЛНВ після сього вернеться до Галичини, чи зістане-тья далі в Києві, про се ще не знаю і пишу се Вам в строгім секреті.

В касі ЛНВ грошей на аванси тепер нема навіть на виплати за попередне, тому я одержавши Ваш лист зараз написав П/авлу/ Ф-чу, просячи аби пішов до В. М. Леонтовича і вияснив — чи він виписав Вам гроші ухвалені на зимову подорож, бо се мені неясно; як він вислав і Ви потрібуєте..., то просити щоб на рахунок зв'язків до гонорару, що маємо одержати в січні за 1911 рік (отсе нас підрізало, що ми дістанемо за сей аж в січні) післяв Вам 300 р. як післяв перед тим 200. Сподіюсь дуже, що гроші дістанете — як що тільки Леонтович в Києві. Рукопис пішлїть до Києва, я виїду туди за 2 тижні. Що оповіданне більшеньке, то прийдеться його друкувати в січневій — в грудневій мабуть не буде місця на 3 аркуші.

Сердечно тішуся Вашою работоспособністю. А я з поворотом почуваю себе тяжко — тяжкі обставини, невимовно, і далі не можу того всього на собі нести.

Всі Вам кланяються і Вашій Вп. Родині.

Ваш щирий М. Груш/евський/

Іллі Людвиговичу мій щирий привіт. Перекажіть, що обвинуваченне за «Поле крови» прокурор з Веселовського (його увільнивши переніс на П/авла/ Ф-ча Лаврова як фактичного редактора; прошу його дуже послужить своєю порадою як буде в Києві, бо се моя права рука в київських ділах, і без нього я не знаю що буде.

/10.XI.911/

Львів, 28.10.1911 р.

Дорогий Михайло Михайлович!

На біду В. М. Леонтович виїхав саме з Київа, і П. Ф-ч¹ не встиг його захистити з отою справою. В розмові з В. Мик., як він переїздячи через Львів буде у мене, вяснилося, що ті 500 р. по котрі я писав, пораховані в загальну суму 2000 р: і вони Вам виплачені, дальші 500 р. В. М.² Вам вишле в 2-ій пол. декабря (в двадцятих числах — Ви йому напишіть адрес до Київа). До того часу — до свого приїду він не може зарадити висилки і тих 300 р. Тут грошей нема і до 1/XI не можем відси Вам післати; я пишу до П. Ф-ча, щоб як можна вислав Вам з Київа, але мабуть 300 р. в ніякім разі він не збере, хіба якусь маленьку суму. Дуже мені прикро, що так вийшло, але при наших безгрошів'ю вислати більшого авансу така річ, на котру треба довгого часу, щоб зібрати гроші — вони у нас бувають тільки один місяць на рік: в январі на початку лютого. Може як обернетесь до того часу, бо дуже було б прикро, як би через се не поїхали. Як би мені написали заздалегідь, я б ужив усіх старань, щоб конче добути сю суму. Вам щирій

М. Гр/ушевський/

Дорогий Михайло Михайлович!

Посилаю з отсим разом бандеролею «повний комплект» оповідань М. З. Коли ласка перешліть тому добродієви. Я уложив їх в порядку виходу — і єсть певна консеквенція внутрішня в такім порядку, але я не буду мати нічого против инакшого порядку. Се подробиці з-за котрих годі тратити час тепер, коли не знати, чи що з того всього буде. Рівно ж питанне — чи і оскільки при виданню треба було б відкрити псевдонім. Для Горького я надумав післати свою стару книжку — як будете вважати відповідним, то передайте йому як привіт від мене.

Коректу Вам мали сьогодні післати з першої половини оповідання, будьте ласкаві вернути її скоро. Володимир Миколаєвич казав, що маєте вже нове оповідання, чи правда? Був би йому дуже радий!

1 — Павло Ф/илипович/ — мова йде про Лаврова Павла Филиповича, працівника журналу «Літературно-науковий Вістник».

2 — В/олодимир/ М/иколайович/ — мова йде про Леонтовича Володи-мира Миколайовича (1866—1933)

Ну побажаю Вам від усіх нас веселих свят; щасливого нового року — по нашому календарю. Тамошній Ви відсвяткували давно!

Цілую Вас і зістаюся щиро Вам прихильний

М. Груш/евський/

/26.XII.911, Київ/

А — 1535

Дорогий Михайло Михайлович!

З гонораром зроблять, як пишите і цифру Вам напишуть. Се скоро буде. Дякую за обіцяне оповідання до ЛНВ. Пришліть на адресу Київ/ської/ Контори. Я виїду ненадовго. Тішуся, що Ви здорові і добре себе почуваєте. Я здоров, але добрим почуттем не можу похвалитися. Занадто обсіла мене всіляччина. Жду увільнення від ЛНВ — вже не задовго. Ви добилися свободи від довголітнього ярма і можете бути паном свого часу і своєї праці, а я не знаю, коли доб'юся того. Але мушу — поки ще зістаються якісь сили. Занадто дорого коштує організаційна робота з таким елементом як наш.

Ваш М. Грушевський/

Всі Вас вітають... на Київ.

/від 21/I.912 р., Київ/

А — 1536

Дорогий Михайло Михайлович!

Вибачте, що на кілька день мій лист забарився — тільки в четвер я вернувся зі Львова. Спитав, чи виплатили Ваші гроші Юлії Володимирівні — кажуть, що ні, бо не стало грошей: питаю, чи єсть на аванс — теж саме. Скрутні часи, Михайло Михайлович! Одначе я певний, що до 1/III гроші Юл/ії/ Володимировні будуть заплачені (не ловко від неї брати розписку — я Вам напишу суму, і Ви дасте розписку Конторі ЛНВ) — а властиво будуть переложені з рук в руки, бо Вол/одимир/ Мих/айлович/ яко голова Тов/ариства/ підмоги укр. літ. за ріжними своїми клопотами досі не скликає засідання, і ЛНВістнику (І Раді) не ухвалені асігнован/ня/ на доплати до гонорарів, а як скличе (думаю, що десь з неділі, за кілька день), то одержавши від нього (яко [нерозб.] передам Юлії Володим/ировні/, яко Вашій кредиторці. Вам же аванс 100 р. найдальше в понеділок 27/II (11/III) буде висланий на Капрі. Оповіданне, спасибі Вам, одержав — піде в кн/игу/ IV (третя вже замкнена). А що до Тичини¹, то трохи

1 — Що до Тичини — мова йде про Павла Григоровича Тичину (1891—1964) — українського поета, академіка, громадського діяча.

помиляєтесь — його поезія виказана в числі прийнятих в кн/изі/ XII і йде до III книжки.

Тепер до Горошовського¹. Перед усім дуже і дуже дякую Вам за сі клопоти і прошу ще не відмовити свого посередництва.

Діло в тім, що я сього пана не знаю і вчора через се в його листі деякі слова звучать досить небезпечно. Цифри гонорару він не означає, хоче його дістати наперед, а ще й призначує мене до гадки, що й видавцєви я мушу заплатити. Я просив би, коли ласка написати йому, що він означив 1) скільки хоче за переклад 2) — що автор ледве чи зможе заплатити йому цілу суму згори, а волів би поділитись з ним гонораром — хоч би й більшу частину відступити йому, поки вийде повна цифра. (Властиво, я міг би і вперед заплатити йому, коли не дуже багато захотів би, але уважаю за краще заінтересувати його в дальшій ході справи — се між нами). Для орієнтовання звертаю його лист.

У Львові пробув 2 тижні, доброго чув мало, злого багато. Кєпську і тяжку полосу проживаємо і якось тяжко стає на душі.

Всі наші Вас витають!

Ваш щирий М. Груш/євський/

Нині був у мене Шраг; балакали про Вас — аби Ви не спішили вертати, поки не настане добра весна
/18.II.912/ Київ

А — 1538

От я і у Львові — за сей час перестудився, зачадів, і вже виздоровів. Сиджу як анахорет на горі — «старець гори». Мешкає зо мною Ів. М. [нерозб.]. А Ви як заїхали і як почуваете? Чи прийшли до себе трохи? Чи можете працювати? Мій привіт Вірі Юстимовні і дітям. Ваш М. Груш/євський/. Я тут до 15/II с/тарого/ с/тилю/.

/11/III—912 р./

Львів

1 — Горошовський — мова йде про Горошовського Вільгельма, австрійського перекладача, видав німецькою мовою збірку творів М. М. Коцюбинського у 1909 р.

А — 1537

Тільки що одержав, дорогий Михайло Михайлович, від Могилянського¹ переклад — але тільки одного оповідання «Ніч». Відошло завтра. Ваш Грушевський/. Як себе почуваєте?

/14.II.912/

А — 1531

Дорогий Михайло Михайлович!

Саме вернувся з Петербурга й прочитав в цілоти лист Ваш, з которого моя жінка подала мені в листі тільки короткий зміст. Дуже Вам дякую за всі Ваші клопоти. Оповідання виберу сими днями, але може буде краще, коли перешлю їх на Ваші руки, а Ви перешлете перекладчику від себе? Як би він хотів, я міг би розстарати йому для видання обгортку в українським стилі.

Володимир Миколаєвич² уже тут, сподіюся побачитися з ним сими днями. Те що Ви пишете про Горького й ин. мене дуже розчулює — се не часто в російських кругах. Разом з оповіданнями пришло Вам примірник «Нашої Політики»³ або иньшо книжку — не знаю що буду мати під рукою, аби при okazji передали йому від нього.

Всі Вас вітають і бажають доброго здоров'я! Коректу пошлють.

Вам щирий

М. Грушевський/

/11.XII.911 р., Київ/

А — 1532

Дорогий Михайло Михайлович!

Попереднє письмо мабуть одержали. Що до видання, то думаю, що Видавничий/ Спілці було б дуже прикро, як би Ви дали видати Ваші оповідання для дітей иншої фірмі. Так було, як Молода/ Муза видала Вашу збірку.

Коли вважаєте таку збірку для дітей рациональною, то напишіть, як її собі представляєте, і я думаю, дирекція Спіл-

1 — Могилянський Михайло Михайлович — (1873—1944) — український публіцист, критик, перекладач, громадський діяч.

2 — Володимир Миколаєвич — мова йде про Леонтовича Володимира Миколайовича (1866—1933).

3 — «Нашої Політики» — назва наукової роботи М. С. Грушевського що вийшла у Львові, 1911.

ки радо згодиться (подайте й умови, які подав Вам Оренштейн).¹

Коректу пішлють сими днями. Вибірку так вишлю — найдальше в суботу. В п'ятницю буде рішуча нарада в справі ЛНВ. Боюсь, щоб не скінчилось повною ліквідацією. Вол/одимир/ Мик/олаевич/² жметься щось. А я далі не можу.

Щиро витаємо Вас усі!

Ваш М. Груш/евський/

/24.12.911/

А — 1534

Київ, 15/І 912

Дорогий Михайло Михайлович!

Одержав Ваші листи з 25 і 29/ХІІ с/тарого/ с/тилю/. Справу книжечки для молодіжи предложу Дирекції Спілки, як буду у Львові, за 2 1/2 тижні; як Вам ся ідея подобається, то думаю, що Спілка візметься дати таку книжечку. Що до «Мисли»³ то я поки що не діставав від неї ніякого листу. Що й говорити, воно було б добре, коли б рос/ійські/ журнали справді почали серйозно трактувати українську справу; але поки що сього не видно і справа не йде далі загальних фраз. Принаймні на мій погляд.

Бажанне Ваше, щоб «Тіни» йшли в одній книжці я тямлю — Ви мені його висловили вже раніше. Але техніка журналу має теж своє право, і хоч як би я рад вволити Вашу волю — не можу. Що до дальшої перспективи ЛНВ, то В/олодимир/ Мик/олаевич/⁴ кінець кінцем звів справу «на нть», і се жаль. Підписувать як видавець буде Л. М. Черняхів-

1 — Оренштейн — мова йде про Коломийське видавництво Якова Оренштейна, яке звернулося до М. Коцюбинського з проханням дати дозвіл на видання його дитячих творів

2 — Вол. Мик. — мова йде про Леонтовича Володимира Миколайовича (1866—1933)

3 — Що до «Мисли» — не «Мысль», як помилково говорить М. Коцюбинський, а «Заветы».

«Заветы» — щомісячний літературно-політичний журнал. Виходив 1912—1914 рр. Художнім відділом «Заветов» керував В. С. Миролубов (1860—1939) — російський критик і публіцист. В 1912 році в цьому журналі була надрукована в перекладі російською мовою повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» («Заветы», 1912, №№ 1—3).

4 — В/олодимир/ Мик/олаевич/ — мова йде про Леонтовича Володимира Миколайовича (1866—1933)

ська¹, яко керманич київської редакції — Олесь²; в редакц/ій-ний/ комітет київський ще В. М. Леонтович і П. Ф. Лаврів. Се поки що проект, я подам його на затвердження Спільки — поки що між нами. Поки що іншої комбінації вислобонить себе не бачу, а вислобонитися мушу.

Куди післати Вам гонорар — до Капрі чи до Чернігова?

До Львова я поїду ненадовго, так що можете і далі писати на Львів. Дуже дякую за клопоти з М. З. і щиро вітаю Вас!

Ваш М. Груш/евський/

А — 1515
/16.XII.910./

Дорогий Михайло Михайлович!

Книжку Ваших оповідань власноручно видав я в С/анкт/ Петер/ б/ур/зі друкарні училища глухонімих (Гороховая, 18) й вони обіцяли, що до свят вишлють Вам коректу цілої книжки. Тішусь з успіху Вашої збірки³; буде дуже добре, як вона відкриє дорогу перекладам й інших авторів. Сердечно дякую за обіцянку оповідання. Про се поки що не маю нічого написати, вернувся я саме з С/анкт/ Петер/б/ур/га, де мав багато ріжних діл і порядно втопився. Щирі привіти від усіх нас Вам і Вашій родині.

Щиро прих/ильний/ М. Груш/евський/

А — 1517

Львовичу Товариство написало, що колекцію його прийме визначило йому особу, на яку він має написати повновасть. Останній лист йому я сам підписав тому кілька днів, отже він уже мабуть се знає. Гроші, про які пишете, вишлються.

Ваш М. Грушевський/

/10.1.911, Київі/

А — 1539

Дорогий Михайло Михайлович!

Прикро, що Ви так прохорували! Зарано виїхали в свої сторони. Тут теж ще в початках мая навіть було зовсім холодно. Тільки тижнів два стало справді тепло. До Криворівні я вирушу 29/VI с/тарого/ с/тилю/, родина моя, мабуть, трохі раніше, а я мушу докінчувати лекції.

1 — Л. М. Черняхівська — мова йде про Старицьку-Черняхівську Людмилу Михайлівну (1863—1941) — українська письменниця, перекладачка, громадська діячка.

2 — Олесь — мова йде про Олександра Олеся (справжнє прізвище — Кандиба) (1878—1944) — український поет, громадський діяч.

3 — Вашої збірки — мова йде про збірку «З глибини» М. Коцюбинського.

Та форма, в якій пропонує Горошовський, не відповідає обставинам і дає привід до дальших можливих переводів. Коли ласка напишіть йому мою пропозицію, трохи відмінну.

Я заплачу 250 кар. за переклад наперед; д. Г/орошовський/ перекладе деякі оповідання¹ (я дістану їх переклад до перегляду); він — як писав давніше — постарается деякі з них умістити в часописах або що, що б виробити їм репутацію — гонорар який би прийшов, по половині йому і мені (се він давніше пропонував); маючи сі переклади (частину), а й друковані деякі, він пошукає видавця на сю збірку. Коли її видасть котрась більша (порядна, популярна видавнича фірма і видасть гарно з зверхнього боку, **без доплати з моєї сторони**, — я плачу Горошовському по виході книжки 450 корон, значить разом з задатком 250 кор. за переклади і уладженне справи з видавцем всього дістане від мене 700 корон.

Гор/ошовсь/кий, як бачите, не ризкує нічим, він перекладе скоріш половину, а другу половину аж тоді, як знайде видавця, а я увільняюсь від перспективи заплативши 500 Н. К. за переклад, потім просити його щоб знайшов видавця, торгуватися, коли той видавець схоче великої доплати.

Вибаchte, що я Вас турбую. Сподіваюся, що сим разом справа скінчиться — в той або сей бік.

Всі шлють привіт Вам і Вашій сім'ї.

Ваш М. Груш/евський/

Я побоявся, що може Ви не прочитаєте добре умов моїх і тому долучаю переписане чистіше. Сю копіюку мені потім звернете.

Я заплачу 250 кор. за переклад наперед;

д. Г/орошовський/ перекладе деякі оповідання (я дістану їх переклад наперед); він — як писав — постарается деякі з них умістити наперед в часописах або що — з того половина гонорару дістане він. Потім як видасть всю збірку котрась більша, порядна, популярна видавнича фірма і видасть гарно з зверхнього боку, без доплати з моєї сторони, я заплачу Горошовському по виході книжки 450 корон.

/3.VI.912, Львів/

1 — Горошовський перекладе деякі оповідання—мова йде про збірку оповідань М. М. Коцюбинського «Pro bono publico Nowellen Autorisette Udrsetzung aus dem ukrainischen von Wien Wilhelm Norosovcki, 1909) (нім. мова) («Для загального добра». Новели Авторизований переклад з української Вільгельма Горошовського. Відень, 1909 р.)

А — 1540

Мені тепер дуже прикро, дорогий Михайло Михайлович, що ми живучи так близько, так мало бачилися сим разом і вже не знати чи будемо мати ще сю нагоду.

Потішити Вас можу лише тим, що й по виїзді Вашім по-года не поправилась — ледви 3—4 дні було гарних.

Вам щиро прихильний

М/ихайло/ Груш/евський/

Як здоровля Ваше тепер?

Привіт Вашій родині!

/10.VIII.912, Львів/

А — 1541

Тішимся всі, що Ви приходите до здоровля!

Надіюсь, тепер справа піде вже добре. Тут настала гарна погода, але нарід мусить уже роз'їздитися. Дні прегарні, але в тіни не доходить уже до 20° а вода нагрівається слабо. Коли побачимось?!.. Вам і Вашій родині від усіх поклони. Се фотографія з нашого ґрунту на Жаб'є. Ваш М. Г/рушевський/ /21.VIII.912, Криворівня/

[Поштова листівка з видом на Жаб'є].

А — 1542

19/VIII.912
(1/IX)

Сьогодні покинули ми Криворівню — і майже нікого вже не лишається взагалі. Погода далі змінна, багато дощів і вкінці холодно. У Львові будемо довго, се мабуть аж при кінці ноября ст. ст/илю/ рушу до Київа. Як Ваше здоров'є, дорогий Михайло Михайлович! Наші поклони всіх Вам і Вашій родині! Ваш М. Грушев/ський/

А — 1543

Криворівня, 8/IX.1912 р.

Про Ваш приїзд до Київа, дорогий Михайло Михайлович, чув я через людей і дуже затрівоживсь. Як почуваете себе тепер? Ми виїхали з Криворівні в час, від 2/IX почалися неустанні дощі, 4-го ріки вилили, забрали кладку коло дяка, гостинець на великим просторі. Аж прикро було чути про все се знищенне. Тут теж дощі майже неустанні, сонця не видно, і сьому ще відповідає також громадська атмосфера, котра залазить навіть в ті стійкі круги, де я обертався досі. Сумно. Витаємо всі Вас і Вашу родину!

Ваш М. Г/рушевський/

Любий Михайло Михайлович!

Саме збирався писати до Вас, діставши від Мих/айла/ М/ихайловича/ Могил/янського¹, що Вам стало легше на здоров'ю, аж прийшов Ваш лист. Сумні річи пишете про себе, та я сподіваюся, що се — переходяще. Наші з Вами літа ще не так великі, щоб уже записуватися в інваліди; ще мусить бути в організмі життєва сила і—*faga da se* [нерозб.]. Найбільш неприємна безсонниця, що Вас мучить — але на неї найкраще лікарство «благодушіє», наскільки воно може подужати «плоть немічну». Перебував і те все, і справді тоді не бував звичайно спроможен підтримувати бодрий дух. І тепер не вийшов теж ціло з криворівської слякоти — простудив праву руку, болить і докучає.

Дуже Вам дякую за клопоти з моїми писаннями. Одержавши переклад М. Мих. не задержу і за 2—3 дні відошло Вам.

Псевдонім прийдеться розкрити, се бачу неминуче, хоч для мене се теж неприємність значна: мені здається, немов я страчу свободу творчости виступивши з своїм іменем, таке маю вражінне. Моя *idée fixe* тепер — що чоловік перед усім не повинний бути вразливий на людський суд, коли хоче бути свободним, а що нас виховують з покоління в покоління власне в сім ідолопоклонстві опінії — то всяка творчість незамітно впадає в підлажування під смак публіки. І кожен, хто може бути вільний від сього.

Що до статті до Современника², то може б статті по літературі поручити моему брату³ «Про культурні запити — Єфремову⁴! Я тепер дуже зайнятий иньшими справами і не міг би взятися. Хочу докінчити VIII т. історії котрий уривками пишу вже 4-ий рік. Для того ж взяв відпустки і по змо-

1 — Мих. М. Могил. — мова йде про Могилянського Михайла Михайловича (1873—1944) — українського публіциста, критика, перекладача, громадського діяча.

Могилянський переклав російською мовою більшість творів М. М. Коцюбинського, які в 1911 р. були видані окремими збірками у видавництві «Знання».

2 — «Современник» — літературно-політичний журнал, що виходив у Петербурзі 1911—1915 рр.

3 — брату — мова йде про Грушевського Олександра Сергійовича (1877—1934).

4 — Єфремову — мова йде про Єфремова Сергія Олександровича (1876—1937) — український громадський діяч, видавець, публіцист, академік, літературознавець.

зі хочу сидіти більше у Львові, ніж в попередніх роках. Хоч тільки поїхати трохи до Москви, куди збираюся вже 3-ій рік, та на Різдво до Києва. Хоч, взагалі, кажучи тут дуже сякотно стало останніми літами — не тільки в погоді.

Але над історією де інде не можу робити тут у мене зібрані книги у все. Спасибі, за Ваше ласкаве бажання покінчити справу з Горошовським. Я здається казав Вам, що не відмовляюся і від тої цифри гонорару, яку він тоді хотів, тільки краще щоб перевів він з початку половину — і за неї готов йому післати хоч би і вперед, як би він хотів, а другу половину — як знайде видавця.

Всі Вам кланяються і Вашій родині і бажають доброго здоров'я! А чому ж Ви в тепліший сторони не виїждите — холодно вже!

Ваш щирий М. Груш/евський/

А — 1545

Дорогий Михайло Михайлович!

Вчора відбулося нарешті засідання Товариства підмоги літ. — на котрім — [нерозб.] ухвалено zostавити кошти на біжучи виплати, за нестачею доходів! (Се між нами! ОТ [нерозб.] (нашого времени). На нім з одержаних грошей повернув я Юлії Володимирівні 250 руб. на Ваш рахунок — розписки від неї ніяково було ждати, тому будьте ласкаві Ви вже від себе дайте Конторі квиток на сі 250 руб., як оправдат. документ. Сто рублів вислани будуть Вам позавтра, в понеділок. Стан Вашого рахунку побачите з долученої вимірки, яку я взяв сьогодні для Вас.

Сподіюся, що не будете сюди спішити тут така «плюско-та», тумани, паскудство, що дивно, як ще не гниємо заживо.

Вам щиро прихильний
М. Груш/евський/

А — 1546

27/X.

Прочитавши про Ваш приїзд захотілося Вам написати, дорогий Михайло Михайлович, та не знав куди — аж тут Ваш/а/ картка. Спасибі! Я також не похвалюсь. Вий уду скорби, внутрь уду болезни. Теж не можу очухатися від смерті Мик/оли/ Вит/алійовича/¹! Погана осінь, поганий рік. Мих. Мих.² перекладів ще не прислав. Олекс. С-ча адреса: СПБ,

1 — смерті Мик. Вит. — мова йде про Миколу Віталійовича Лисенка (1840—1912) — українського композитора.

2 — Мих. Мих. перекладів ще не прислав — мова йде про Михайла Михайловича Могилянського (1873—1944) — українського публіциста, громадського діяча, перекладача.

Лиговская ул. Лиговскій пер. № 4. Незадовго Марія Сильв.¹
буде в Києві і оповість Вам про нас. Вам же скорого виздо-
влення! Ваш щирий

М. Г/рушевський/

/1912/

А — 1547

Дякувемь, дорогий Михайло Михайловичу, за звістку — хоч і не дуже втішну! Сподіюся, що за той час Ви трохи при- йшли до себе і вже чуєте себе краще? Як справа Вашої по- дорожи на полудне? Як Ваша белетристична робота? Я вже тут четвертий тиждень, за два тижні кінчиться зимовий се- местр і я поїду до Києва. Багато роботи різної збирається через отсі переїзди і потім час виходить розірваний. Тепер переглядаю в остане до друку і половину VIII тому, щоб випустити її на Великдень. А з перекладами мабуть щось розстроїлось бо від Мих. Михайловича нема нічого. Прислав тільки дві свої статейки в «Речи»².

Мій щирий привіт дружині Вашій і Іллі Людвиговичу.

Ваш М. Г/рушевський/

/19/II /22.II.913/

А — 1548

Високоповажаний Михайло Михайлович!

За ласкаве слово і обіцянку оповідання дуже дякую. Ро- зуміється, прошенне оповідання на першу книжку не озна- чає, що нам більше й не треба. Як будете мати пізніше щось знов, то дуже прошу для нас те призначити, коли Ваші давні й теплі відносини до ЛНВ не міняються — чим дуже тішуся.

З щирим поважаннем М. Груш/евський/

А — 1537

Тільки що одержав, дорогий Михайло Михайлович, від Могилянського переклад — але тільки одного оповідання «Ніч»...

Відішлю завтра.

Ваш М. Г/рушевський/

Як себе почуваєте?

1 — Марія Сильвестрівна — дружина Михайла Сергійовича Грушевського.
2 — «Речь» — газета, що виходила в Петербурзі в 1905—1917 рр. Одна із статей М. М. Могилянського «Новейшая украинская поэзия», надру- кована в «Речи» від 4/XII.1911 р.

Дорогий Михайло Михайлович!

Така жалість, що Ваш лист пропав! Дійсно, останніми часами листи мої й до мене так часто пропадають, що приходить просити писати до мене завозили або на мене не спало потом підозріне негречності.

Сум глибокий обняв нас, коли прочитавши про всі ті сумні пригоди, які упали на Вас і прийняли Ваші плани артистичні. Ах, горе, горе. А що ж з Ваших ялтинських подорожей, про які Ви мені оповідали? Чи виходить що-небудь конкретне з тих обіцянок?

Павло Филипович дійсно чи забув чи аж тепер розвідався, що всі три оповідання арештувала петербурзька цензура. Для мене самого це було несподіванкою, бо я ж на те тільки й умовився з Петербургом, аби провести інкріміноване оповідання.

Коли ж не можна їх провести через Петербург, тоді нема чого взагалі друкувати в Петербурзі сеї книжки: в Києві надрукуємо її скоріше і дешевше.

Тепер отже, коли справа для мене ясна зараз напишу Павлу Филиповичу, щоб друкував. Хіба якби була небезпека, щоб... пропущено сих трьох оповідань цензура може з'їсти книжку в Києві, прийшлося би друкувати її в Петербурзі, але се досить неймовірне. Назвати книжку найліпше першим оповіданням т. зн. «Дебют».

Ми також по повероті з Криворівні переше жили сумні хвилі з приводу смерті нашого швабра О. Левицького в Скалі в домі котрого Марія Сільвестровна виросла, і котрого вся її сім'я любила сердечно.

А до того сумні враження від нашого громадського і політичного життя, правдивого погрому, заданного нашому студентству і всякі інші справи. Ну, але наша Галичина раніше чи пізніше своє візьме; шануймо своє здоровля і сили аби як найдовше могли служити їй і всьому суспільству нашому.

Спасибі за добре слово за [нерозб.]

Зовсім справедливо кажете, що збірничок треба видати не по-українськи, а якимось чужою мовою насамперед. Се я й сам відчуваю. Та для мене се труденька справа, бо в белетристично-видавницьких кругах не маю ніяких зв'язків.

По Вашім від'їзді написав я ще одне оповідання найдовше з усіх, іще ж по приїзді до Львова! Як бачите, сверблячка на мене була напала, але тепер я так запрягся в щоденну роботу, що не можу взятися навіть налагодити до друку.

Вас після того, що Ви написали, не смію просити приготувати на перші книжки та й Ви певно і без прошення се зробите, як будете мати якимось змогу.

Сердечно цілую Вас, і присилаю привіт Вам і Вашим від Марії Сильвест., кумочки й себе.

Ваш М. Груш/евський

З М І С Т

М. Возняк. Михайло Коцюбинський в «Літературно-науковому віснику»	3
М. Мушинка. Взаємни Михайла Коцюбинського з Володимиром Гнатюком.	62
Ю. Коцюбинський, М. М. Коцюбинський та «Братство тарасівців»	77
О. Васюта. Теоретико-практичні аспекти дозвіллевої діяльності в статті-коментарі Михайла Коцюбинського «Организация общественных развлечений».	88
Т. Проніна, М. К. Вороний та М. М. Коцюбинський.	94
В. Гуменюк. Хто Ви, отче Волянський?	102
В. Чепурний. Іван Франко і фонди Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. М. Коцюбинського	107
Листи Михайла Грушевського до Михайла Коцюбинського. Упорядник — Л. Зеленська.	111

**Управління культури Чернігівської обласної державної адміністрації
Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник
М. М. Коцюбинського**

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
(випуск перший)**

Упорядник В. Ф. Чепурний.

Літературний редактор О. І. Єрмоленко.

Технічний редактор А. В. Сокол.

**Коректори: Н. С. Бажанова, М. М. Макановицька,
С. М. Стебловська, О. В. Цибульська.**

Здано до набору 18.10.1996. Підписано до друку 12.08.1996.

Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір газетний. Друк високий. Гарнітура літературна.
Ум. друк. арк. 9,0. Тираж 500. Зам. 3158.

**Редакційно-видавничий комплекс «Деснянська правда»
250000, Чернігів, п-т Жовтневої революції, 62.**

**Віддруковано на поліграфічній базі редакційно-видавничого комплексу
«Деснянська правда».**

250000, Чернігів, п-т Жовтневої революції, 62.

ISBN 966—502—008—0.